

Durst Judit

Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

Témavezető:
Szelényi Iván

Budapesti CORVINUS Egyetem
Szociológia Tudományok Ph.D. Program

Kirekesztettség és gyermekvállalás
A romák termékenységének változása néhány „gettósodó”
aprófaluban (1970 - 2004)

Ph.D. értekezés

Durst Judit

Budapest, 2006

Tartalomjegyzék

Táblázatok.....	6
Ábrák	7
Képek jegyzéke	7
Bevezetés	8
A dolgozat szerkezete.....	11
Köszönetnyilvánítás	15
I. Rész.....	17
Van- e etnikai hatás a gyermekvállalásban?	17
1.1 Kisebbségi helyzet vagy társadalmi jellemzők: A termékenység etnikai különbségeit kutató nemzetközi vizsgálatok eredményei.....	17
1.2. A romák termékenységéről szóló kutatások :	22
konvergáló tendenciák.....	22
1.3. Kirekesztettség, etnicitás és gyermekvállalás	25
1.4. Adatok és hipotézisek	27
1.5. Az eljárásról és az eredményekről.....	31
1.6. Stigma és termékenység.....	35
1.7. Identitás és termékenység	43
1.8. Következtetések.....	48
2. Rész.....	52
„Nekem ez az élet, a gyerekek...” –.....	52
A reprodukciós magatartás változásai Láposon (1960- 2004).....	52
2.1. Bevezetés.....	52
2. 2. A kutatás módszere, az adatok és a felhasznált források	58
2.2.1. Etnográfiai vizsgálat	58
2.2.2. Kérdőíves adatfelvétel.....	59
2.2.3. Történeti források.....	60
2.2.4. A vegyes módszerű mikrodemográfia előnyeiről.....	62
2.3. A műfaji megközelítésről.....	65
2.3.1. Röviden az antropológiai demográfiáról.....	67
2.4. A kutatás alanyai – A helyi társadalom és annak rétegzettsége	75
2.4.1. „Aki cigánnyal hál, cigánnyá vál” - A helyi kategorizációs rendszerek működéséről	82
2.4.2. A termékenységi magatartás különbségei a cigányok különböző csoportjaiban	86
2. 5. Hipotézisek a magas termékenység magyarázatára.....	93
2.6. A társadalmi változások és azok helyi lecsapódása.....	98
(1960-2004).....	98
2.6.1. A lakóhelyi szegregáció növekedése – a gettófaluk kialakulásának előzményei	99

2.6.2. Az internetikus kapcsolatok átalakulása: a társadalmi távolság növekedése	106
2.6.3. Alacsony iskolázottság és termékenység	109
2.6.4. A teljes foglalkoztatástól a teljes munkanélküliség	115
2.6.5. A jelenre orientált habitus	118
2.7. A társadalmi befolyás – társas kapcsolatok és reprodukció.....	128
2.7.1. „Ha szereti az inast, mire várjon...?” - A tinézserkori anyaság elterjedéséről	128
2.7.2. „A cigányoknál az a szokás, hogy korán mennek férjhez“ - Házasság és termékenység.....	137
2.7.3. Család, rokonság, és gyermekvállalás.....	143
2.7.3.1. „Az uramnak egy focicsapatra való kellene“ – az ideális gyerekszámról	147
2.7.4. Több a kára mint a haszna – a fogamzásgátlásról	148
2.7.4.1. A születésszabályozás netwörkjei Láposon.....	155
3. Rész.....	165
„Minden faluban más a szokás”	165
3.1. Palóca: „minek az a sok gyerek, a koszba, nyomorba?”.....	165
3.2. Bordó: „mi nem olyanok vagyunk, mint a cigányok, nálunk nem divat a sok gyerek“.....	170
3.3. Következtetés	175
Függelék.....	183

Táblázatok

1. táblázat	A teljes termékenységi arányszám (TRF) változása a cigányok és a teljes népesség körében (1970- 2002).....	23
2. táblázat	Gyermekszám átlagok a 35 év feletti nők különböző csoportjaiban, iskolai végzettség és etnicitás szerint, 2000.....	32
3. táblázat	Gyermekszám átlagok a 35 év feletti nők különböző csoportjaiban, iskolai végzettség és önidentifikáció szerint, 2000	32
4. táblázat	Iskolázottság-etnicitás-termékenység: lineáris regressziós modell (1.) a gyermekszám meghatározóinak magyarázatára, a kérdezőbiztosi minősítés alapján ..	35
5. táblázat	T-Teszt az iskolázottság és etnicitás gyermekszámra gyakorolt interakciós hatásának vizsgálatára, a 0-7 osztályt végzettek csoportján belül.....	38
6. táblázat	T-Teszt az iskolázottság és etnicitás gyermekszámra gyakorolt interakciós hatásának vizsgálatára, a legalább nyolc osztályt végzettek csoportján belül l.....	39
7. táblázat	Hierarchikus Anova modell a gyermekszám szórásának magyarázatára, a kérdezőbiztosi minősítés alapján.....	40
8. táblázat	Átlagos gyermekszám etnicitás és lakóhelyi elkülönülés (szegregáció) szerint, a kérdezőbiztosi minősítést használva.....	42
9. táblázat	Iskolázottság-etnicitás-termékenység: lineáris regressziós modell (2.) a gyermekszám meghatározóinak magyarázatára, önidentifikáció alapján.....	43
10. táblázat	Gyerekszülés	46
11. táblázat	T-Teszt az iskolázottság és etnicitás gyermekszámra gyakorolt interakciós hatásának vizsgálatára, a 0-7 osztályt végzettek csoportján belül, önidentifikáció alapján.....	47
12. táblázat	A lakónépesség számának és a cigány lakosság arányának változása Láposon (1960-2004).....	53
13. táblázat	A termékenység változása Magyarországon a cigány valamint a teljes népességnél, illetve Láposon - Az ezer lakosra jutó élveszületések száma (Nyers születési arányszám)	54
14. táblázat	Néhány adat a láposi lakónépesség társadalmi státuszának jellemzőiről..	76
15. táblázat	A láposi nők átlagos gyermekszáma, az anya korcsoportja és etnicitása szerint, 2004	86
16. táblázat	A láposi anyák átlagos életkora első gyermekük születésekor, az anya korcsoportja és etnicitása szerint, 2004	87
17. táblázat	A láposi családok gyermekszám szerinti megoszlása, etnicitás szerint (%), 2004.....	91
18. táblázat	Teljes termékenységi arányszám (TFR) az össznépesség, a magyarországi cigány népesség illetve a láposi szegregált cigányok körében (1999- 2004).....	92
19. táblázat	A láposi roma anyák iskolai végzettség szerinti megoszlása, korcsoport és etnicitás szerint, % (2004)	112
20. táblázat	A láposi roma apák iskolai végzettség szerinti megoszlása, korcsoport és etnicitás szerint, % (2004)	113
21. táblázat	A cigány nők átlagos életkora az (első) házasságkötéskor Láposon (2004)	140

22. táblázat	A monogám kapcsolatból született cigány gyermekek aránya Láposon, 2004	142
23. táblázat	A nők által ideálisnak tartott gyerekszám átlaga Láposon, etnicitás szerint, 2004	147
24. táblázat	A cigány nők megoszlása a fogamzásgátlás módja szerint (%), 2004....	156
25. táblázat	Átlagos gyerekszám etnicitás és lakóhelyi elkülönülés (szegregáció) szerint, önidentifikáció alapján	183
26. táblázat	Hierarchikus Anova modell a gyerekszám szórásának magyarázatára, az önbevallásos etnicitás kategória alapján.....	184
27. táblázat	A 35 éven felüli, valaha is párkapcsolatban élt nők különböző etnikai kategóriák mentén képzett csoportjainak néhány társadalmi jellemzője.....	185
28. táblázat	Átlagos gyerekszám a 35 év feletti, valaha is párkapcsolatban élt cigány nők különböző csoportjaiban	186

Ábrák

1.ábra	Élveszületések száma Láposon, etnikum szerint (1962-2004).....	56
2.ábra	A láposi asszimilálódott cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekül születésekor.....	89
3.ábra	A cigány újszülöttek aránya Edelényben (%), (1970-2004)	105
4.ábra	A láposi cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekük születésekor (2004).....	129
5.ábra	A házasságon kívüli születések aránya Láposon a gyermekek születési sorrendje szerint 2004.....	141
6.ábra	A palócai cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekük születésekor, 2004	169
7.ábra	A bordói asszimilálódott cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekük születésekor, 2004	172

Képek jegyzéke

1. fénykép	A roma férfiak a hideg teleken naponta kénytelenek fáért menni a hegyre	108
2. fénykép	Óvodai szegregáció	111
3. fénykép	A Rendőr háza.....	123
4. fénykép	Albin bácsi és öröksége	124
5. fénykép	A büszke anya (18 éves) és fia (3 éves)	132
6. fénykép	Már a kislányok is esküvőről álmodoznak	139
7. fénykép	Cigarettasodrás gombászatra induláskor. Hazafelé a gombászásból	154

Bevezetés

Posztmodern korunk tipikus alakja a szörnyen elfoglalt üzletasszony, a „bizi nyú wumen”, aki nem ér rá gyereket szülni, de közben tudja, hogy ketyeg a biológiai órája, és attól retteg, hogy mire minden szempontból „kész lesz”, értsd: éretté válik a gyermekvállalással járó anyagi és szabadidő lemondásra, szakmai karrierjének és vélt szabadságának feladására, addigra kifut az időből: túlkoros lesz a szüléshez. A New Woman magazin egyik számában azt olvashatjuk, hogy Angliában például 100 abortuszról mindössze egy az, amire egészségügyi kockázat miatt kerül sor, a többi nagy részben a karrierjüket féltő nőktől származik. (Newwoman, 2005, szeptember).

A 27 éves, könyvvizsgálóként dolgozó Dzseni például azzal indokolta döntését az abortusz mellett, hogy minden szempontból rosszkor jött volna a baba...Bár négy éve stabil párkapcsolatban él, ráadásul a gyermekvállalás is be volt tervezve valamikor a jövőben, csak hát az időzítéssel volt baj...Dzseni új állást kapott, barátjával éppen „életreszóló” utazásra készültek Ausztráliába, ráadásul összes megtakarított pénzük is elment az újonnan, hitelre vásárolt házukra, és Dzseni azt érezte: „ez egyszerűen nem a megfelelő idő” arra, hogy családot alapítson.

A „teljes életet élni, mielőtt gyereket vállal az ember” típusú mentalitás esszenciáját adja a szintén itt olvasható, egy 32 éves marketing menedzser nőtől származó interjúrészlet: „Egyszerűen nem voltam még felkészülve az anyaságra. Élveztem az életstílusom, keményen dolgoztam, hogy megkeressem a pénzt, hogy jól öltözzek, étterembe járjak a barátaimmal, utazzak, nem akartam mindezt még feladni...”

Mondhatnánk, hogy mindez csupán a „fejlett” Nyugat problémája, csak hogy nálunk is hasonló demográfiai folyamatok figyelhetők meg a rendszerváltás körüli időszak óta. Magyarországon is a kilencvenes évek közepéig nőtt az abortuszok száma (Kamarás, 2001); apró ingadozásokkal, de folyamatosan csökken a teljes termékenységi arányszám, sőt, a rendszerváltás óta „zuhanó repülés” jellemzi (Kamarás, 2003), amiben, részben, szerepe van a gyermekvállalás halasztásának is (Husz, 2005). Míg korábban Magyarországon a Nyugat- és Dél-Európában szokásosnál korábban születtek

meg első gyermekeiket a nők (Pongráczné- S. Molnár, 1994), addig ma már az első szülés átlagos ideje 27- 28 éves korra tolódott ki. (Spéder, 2004).

A magyar nők gyermekvállalási magatartásának jellemzésére szolgáló teljes termékenységi arányszám (Total Fertility Rate, a továbbiakban TFR) azonban elfedi az egyes társadalmi rétegek különböző reprodukciós mintáit.¹ Mind a település szintű kutatások (Gyenei, 1998, Ladányi- Szelényi, 2004, Durst, 2002), mind pedig az országos, reprezentatív adatokon végzett vizsgálatok (Spéder, 2003, Husz, 2005) azt mutatják, hogy a magyar társadalom „kettészakadása” a demográfiai folyamatokat illetően is tetten érhető: a TFR a marginalizált társadalmi helyzetű, legalacsonyabb iskolázottságú, a még nyolc általánost sem befejező réteg esetében közel kétszerese a státushierarchia csúcsán lévő, felsőfokú végzettséggel rendelkezőkének. Ráadásul az alacsony iskolai végzettségű nők nem csak hogy több gyereket szülnek, de jóval korábban is kezdik meg a gyermekvállalást, mint magasabb státuszú társaik. (Husz, 2005).

E marginalizált rétegbe tartoznak azok a jelen dolgozat kutatási alanyául szolgáló, kistalusi, szegregált környezetben élő, az általános iskolából kimaradó, vagy azt nagy nehezen elvégző, de továbbtanulni már semmiképpen sem tudó roma lányok, akiket mintha évtizedek választanának el a fent bemutatott, karrierjüket oly fontosnak tartó, posztmodern nőtársaiktól. Ezeket a lányokat az „új idők, a modernitás” szele maximum annyiban érintette meg, hogy hallották a televízióból: modernizálni fogják a gazdaságot, Magyarország is az Európai Unió tagja lett. S hogy mindez milyen változást hozott hétköznapijukban?

---

¹ A TFR mutató tulajdonképpen a befejezett termékenység nagyságának becslése: azt mutatja, hogy egy adott időpontban a szülőképes korú (15- 49 éves) nők átlagosan várhatóan hány gyereket fognak a világra hozni termékeny koruk végéig- feltéve, ha szülési szokásaik nem változnak. A TFR értéke 2004-ben 1,3 volt, vagyis nálunk a nők átlagban kicsivel több, mint egy gyereket szülnek. Ez még a népesség egyszerű reprodukciójához sem elegendő.

A roskadozó viskókban, telepen lakó családok, életükben először saját kukát kaptak az önkormányzattól, hogy ezentúl ne az erdő tövében lévő szemétdombra hordják hulladékaikat, hanem a kukába gyűjtsék a szemetet. Ennek fejében azonban havi kukadíjat szed tőlük az önkormányzat, ami miatt sok család tiltakozik, és Unió ellenessé válik...

Ezek a roma lányok a világ legtermészetesebb eseményének gondolják, hogy tizenöt-tizenhat évesen gyereket szülnek, hiszen barátnőik is így csinálják. Meg sem fordul a fejükben, hogy emiatt bármiről is lemondanának. Miről is? A továbbtanulásról? A család úgyis olyan szegény, annyi a gyerek, hogy jó, ha a faluból évente egy cigány lány eljut a 25 kilométerre lévő, legközelebbi város szakmunkás képzőjébe, ahonnan többnyire már az első év vége felé kimarad, ezzel be is fejezve iskolai pályafutását...

Vagy a vonzó karierről kellene lemondaniuk a gyerekszülés miatt? Szüleik és társaik tapasztalatából tudják, hogy a számukra elérhető iskolai végzettséggel messzi környéken nem akad munka, vagy ha nagy ritkán elő is fordul valahol munkásfelvétel, akkor is inkább a hasonló képzettségű magyarnak adják az állást, és nem a cigánynak. „A C betűt ott cipeled örökre a hátadon”, mondják nekik az öregek, de ezt már ők maguk is megtapasztalták, ha máshol nem, hát a körzeti iskolában. Minek erőlködjenek hát, maradnak a falujuk és saját sorközösségük biztonságos akolmelegében, ahol a hagyományos női szerep teljesítését, az anyaságot még erősen jutalmazza a mindennapi életterüket jelentő kisközösség.

Vagy netán a szabadidőt, a szórakozásról való lemondást kellene sajnálniuk? A faluban nincs semmi, csak egy kocsmá, az sincs esténként nyitva. A legközelebbi disco 15 kilométerre van, a szomszéd településen, de ott is többnyire „nem kívánatos személynek” minősülnek a romák, egy-egy verekedés után van, hogy hetekig be sem engedik őket. Meg aztán, eljutni se igen lehet már este olyan messzire. Busz naponta csak háromszor jár, kocsija meg összesen két családnak van az egész roma közösségben. Ráadásul nincs is nagyon kivel elmenni szórakozni, mert a barátnőknek már szinte mindnek van gyereke.

Marad a helyi kultúrház, de az is többnyire a „családosok” szórakozóhelye: szavalóverseny, farsang, húsvéti bál talál itt otthonra.

Így aztán nem csoda, ha úgy érzik: az a lány, akinek nincs még gyereke, mindenből kimarad....

*

Ez a dolgozat elsősorban azokról a társadalom peremén, aprófalvakban lakó romákról szól, akik a többségi társadalomtól leszakadva, annak intézményeiből, kapcsolathálóijából kirekesztve, saját, gettósodó kisközösségeikbe zárva élnek. E csoportok gyermekvállalási szokásait, illetve e szokások megváltozásának okait mutatja be az értekezés- leginkább arra a kérdésre igyekeztél magyarázatot adni, vajon mi az oka, hogy egyes kistalusi roma közösségekben, mint például az általunk Láposnak nevezett település cigány lakossága körében a nyolcvanas évek közepe, vége, vagyis a rendszerváltás körüli időszak óta az országos tendenciákkal ellentétben, nőtt az élveszületések száma, valamint elterjedt a tinédzserkori anyaság. Másképpen fogalmazva: azt az irracionálisnak tűnő válaszlépést próbálom megmagyarázni, megismertetve az olvasóval a mögötte rejlő nagyon is racionális stratégiákat, amelyet a kutatásomban szereplő aprófalusi roma közösségek adtak a rendszerváltás következtében megváltozott társadalmi pozíciójukra: a növekvő iskolai, lakóhelyi szegregációjukra, munkaerőpiaci kirekesztettségükre.

A dolgozat szerkezete

Mivel munkám egyik fontos célja annak bemutatása, hogy vajon a kirekesztettséggel jellemezhető társadalmi pozíció (amit néhány kutató „underclass” helyzetnek nevez, ld. Wilson, 1998, Ladányi- Szelényi, 2004) önmagában elégséges magyarázatot adhat-e a marginalizált csoportok termékenységi magatartásának alakulására, ezért kíváncsi voltam: a láposi romák általalm megfigyelt reprodukciós stratégiája jellemző-e más kirekesztett, nem roma csoportokra is, vagy ez inkább a „cigány kultúrából” fakadó sajátosság. Mind a külföldi, mind a hazai kutatókat ugyanis hosszú ideje foglalkoztatja az az eddig még teljességgel meg nem válaszolt kérdés, hogy van-e etnikus hatás a gyermekvállalási hajlandóságban. A nemzetközi szakirodalomból már régóta ismert tény, hogy a különböző etnikai csoportok termékenysége általában eltér a többségi társadalométól. (Bean, F.- Marcum, J., 1978). Arra azonban még nem

született kielégítő válasz, hogy vajon mi rejlik a termékenység etnikai különbségei mögött.

A hazai országos cigánykutatások is hasonló eltérést mutattak: a Kemény István vezette, legújabb, 2003-as roma felmérésből kiderül, hogy bár a romák termékenysége az utóbbi tíz évben, a magyar társadalom többségére jellemzőhöz hasonlóan csökkenő tendenciát mutat, még mindig jóval magasabb a romák gyermekszáma. (A körükben mért teljes termékenységi arányszám (TFR=3) több mint két és félszerese volt 2003-ban a magyar társadalomban mértnek (TFR= 1,3) (Kemény- Janky, 2005).

A dolgozat első részében ennek az etnikai hatásnak a meglétét, illetve mibenlétét vizsgálom, a Szelényi Iván vezetésével, 2000-ben, 6 országban (Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon, Oroszországban, Romániában, és Szlovákiában), reprezentatív mintákon végrehajtott, „Szegénység, etnicitás és gender” című kutatás keretében összegyűjtött statisztikai adatbázis magyar adatait használva. Kérdésem a következő: vajon a társadalmi pozíció, a kirekesztettség mennyiben magyarázza a termékenységet (amit az élveszületett gyermekek számával mértem), illetve, hogy a társadalmi jellemzők kontrollálása után marad-e még szignifikáns különbség a különböző etnikai csoportokba tartozó nők gyerekszámában. Vizsgálatom eredményeit, amelyek összhangban vannak mikrokatásaim tapasztalataival, illetve amelyek értelmezését e mikrovizsgálatok megkönnyítik, az első fejezetben mutatom be.

A dolgozat magját jelentő második részben „sűrű demográfiát” (Fricke, 1998) igyekszem írni a Laposnak elnevezett, Észak-Magyarország egyik elcigányosodó aprófalujában végzett több éves terepmunkámra, illetve mikroszociológiai vizsgálatom adatgyűjtésére alapozva².

---

² Mind Lápost, mind a kutatásban szereplő többi falut: Ardót, Hetykét és Palócát feleslegesen keresi az olvasó a térképen. E települések, akárcsak lakóik, akik olykor a legszemélyesebb információkat is megosztották velem, mind kitalált néven szerepelnek a dolgozatban – egyrészt azért, mert az érintettek maguk így kérték („ugye, megígéred, hogy nem írsz rólunk semmit az újságban...), másrészt, mert mondanivalónk szempontjából semmi jelentősége sincs a valódi neveknek.

A műfaji megközelítés miatt írásomat leginkább az antropológiai demográfiai kutatások körébe tekintem besorolhatónak, ezért röviden ismertetem majd a demográfia ezen viszonylag újkeletű aldiszciplínájának főbb elméleti és módszertani jellegzetességeit.

Ebben a második részben azokat a társadalmi mechanizmusokat, valamint a vizsgált közösségre jellemző kulturális és társadalomtörténeti sajátosságokat elemzem, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a nyolcvanas évek közepe óta Láposon, kisebb-nagyobb

ingadozásokkal folyamatosan nő, illetve az új évezred elejére magas szinten stabilizálódni látszik az élveszületések száma. Külön fejezetben mutatom be a születésszám emelkedésének egyik fontos összetevőjét: a tinédzserkori szülések utóbbi tizenöt évre jellemző elterjedését a láposi roma lányok körében.

A harmadik részben azután a láposi cigányok születésszáma emelkedésének magyarázatára felállított hipotéziseim érvényességét ellenőrzöm a térség további két (Bordónak, és Palócának nevezett) gettósodó aprófalujának példáján.

Az összehasonlító esettanulmányokból kiderül, melyek azok a társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők, amelyek a vizsgált települések hasonló strukturális pozíciójából (lakóik kirekesztettségéből) fakadó hátrányokat enyhíteni tudják, és döntő befolyást gyakorolnak a demográfiai magatartás különbözőségére..

Fény derül arra is, mi az oka annak, hogy például Palócán, a térség egyik leginkább gettófaluvá váló, kilencven százalékban romák lakta településén a láposihoz hasonló kirekesztett pozíciójuk ellenére kevesebb gyereket vállalnak a nők, és hogy miért jóval alacsonyabb körökben a tinédzserkorban szülő anyák aránya?

Bár Bordón és Palócán – mind időbeli, mind költségvetési korlátok miatt - nem tudtam „sűrű demográfiát” írni., e hátrányból megpróbáltam előnyt kovácsolni: arra is kíváncsi voltam, vajon a Lápos esetében történő mélyfúráshoz, a résztvevő megfigyelésen alapuló antropológiai terepmunka módszerével végzett sűrű demográfiai vizsgálathoz képest mennyivel tudunk meg kevesebbet egy népesség termékenységi magatartásának mozgatórugóiról, motivációiról, e magatartást befolyásoló társadalmi mechanizmusok működéséről, ha kizárólag a hagyományos mikroszociológiai vizsgálat eszközeivel élünk: az intenzív, időigényes résztvevő

megfigyelés mellőzésével, kérdőíves adatfelvétellel, illetve mélyinterjúzással dolgozunk.

A három falura vonatkozó összehasonlító kutatás eredményei, legalábbis számomra azt mutatják, hogy az antropológiai megközelítésnek jelentős hozadéka lehet a termékenységi vizsgálatokban – különösen az olyan, a többségi társadalomtól eltérő szokásokkal, mentalitással jellemezhető kisebbségi csoportok esetében, mint amilyen a romák egyes rétegei.

Köszönetnyilvánítás

Legfőképpen hálával tartozom férjemnek Csabának és gyermekeimnek: Áronnak, Sárinak, Hannának és Daninak a türelemért, a lemondásért és lelki támogatásért, amivel lehetővé tették, hogy e többéves kutatás és a dolgozat megszülethessen.

Munkámban sokan segítettek.

Elsőként köszönöm Szelényi Ivánnak a sokoldalú és hathatós segítségét. Ő nem csak témavezetőként követte végig a dolgozat alakulását, és segített mindig lényegbevágó, hasznos megjegyzéseivel, hanem támogatott azáltal is, hogy részt vehettem a 2000-ben kezdődő, általa irányított „Szegénység, etnicitás és gender”c., összehasonlító nemzetközi projekt teamjében, részesülhettem e vizsgálatot finanszírozó Ford Alapítvány egyéves ösztöndíjából, és így megteremtődött a vegyes módszerű, időigényes résztvevő megfigyelésen, illetve költségigényes kérdőíves adatfelvételen alapuló saját kutatásom anyagi feltétele. A Láposnak nevezett faluban készített mikrodemográfiai vizsgálatom tulajdonképpen e „Szegénység, etnicitás és gender” vizsgálat keretében végzett terepmunkám folytatásából nőtt ki.

Köszönettel tartozom Kemény Istvánnak is, aki gyakorlatilag az elejétől fogva végigkövette e disszertáció elkészültét, és az időközben született írásaim kéziratához fűzött értékes megjegyzéseivel segítette mondanivalóm pontosabb megfogalmazását.

Gyenei Mártának, aki előbb tanárként, később barátként, időt és fáradságot nem kímélve, egyengette utamat.

Köszönetet mondok Spéder Zsoltnak, aki, miután elnyertem az általa vezetett Andorka Rudolf Tudományos Társaság féléves kutatói ösztöndíját, felkeltette, illetve ösztönözte demográfiai érdeklődésemet, és akitől az elmúlt évek során, „amatőr demográfusként” indulva, rengeteget tanultam.

Köszönöm Benda Gyula segítségét, aki megismertetett a mikrotörténetírás újabb irányzataival, illetve a történeti demográfia levéltári forrásainak kezelésével, és akinek sajnos a dolgozat végső formáját már nem mutathatom meg...

Hálával tartozom még Ladányi Jánosnak, aki folyamatosan próbált leterelgetni a vakvágányokról; Michael Stewartnak, akinek meglátásai a dolgozat antropológiai

részének megírását segítették; Sara Rundallnak, aki fontos szakirodalmakra hívta fel a figyelmem; valamint Neményi Máriának a tézistervezetemhez, Szuhai Péternek, Tardos Róbertnek és Havas Gábornak pedig a témában született írásaimhoz fűzött hasznos észrevételeikért.

Szerencsi András folyamatos támogatásával segített a statisztikai módszertani kérdésekben és számításokban. Nélküle sem készülhetett volna el a tanulmány.

Köszönöm Kósa Zsuzsának a szövegszerkesztési munkáját, Molnár Krisztina sziszifuszi adatrögzítő segítségét. Köszönöm Pap Zoltán támogatását is.

Külön köszönettel tartozom láposi szállásadómnak, M. néninek, aki hosszú évekig befogadott nemcsak otthonába, de az életébe is; a helyi polgármesternek, és mindenekfelett a védőnőnek, akik mindvégig támogatták és segítették munkámat. És főleg: köszönet a kutatás fő alanyainak, a láposi cigányoknak, akik valószínűleg mindvégig a „másik világból“ jövő pesti gázsó nőt látták bennem, a rossz asszonyt, aki hátrahagyja urát és gyerekeit, a furcsa „újságíró“, akit eleinte bizalmatlanul szemléltek, mert „mindenfélét összeírkált“ róluk; aki sose tud elég ruhát hozni, hogy minden családnak igazságosan jusson belőle; aki nem tud segíteni a szocpol lakás építésben sem, minek jön hát ilyen sűrűn ide??? – és akik, mindennek ellenére, olykor legintimebb dolgaikat is megosztották velem...

I. Rész

Van-e etnikai hatás a gyermekvállalásban?

1.1 Kisebbségi helyzet vagy társadalmi jellemzők: A termékenység etnikai különbségeit kutató nemzetközi vizsgálatok eredményei

Az etnikailag sokszínű társadalmakban a demográfusok már régóta felfigyeltek arra a jelenségre, hogy a különböző faji, etnikai csoportokhoz tartozó nőket hosszú évtizedek óta a többségi társadalométól eltérő termékenységi magatartás, családszerkezet jellemzi.

A volt Szovjetunió területén, 1969-ben végzett kutatásában Boriszov például azt találta, hogy azonos társadalmi helyzetű rétegekben is kétszer-háromszor akkora volt a gyerekszám a közép-ázsiai – kazah és azerbajdzsáni- családokban mint az oroszokéban. (Boriszov, 1976, idézi Andorka, 1988, 220.o.). A szovjet demográfusok között nagyjából egyetértés volt abban, hogy e különbség oka a kulturális jellemzők eltérésében keresendő.

Az amerikai kutatókat leginkább – a spanyol ajkú bevándorló csoportok mellett- a feketék (afro- amerikaiak) és fehérek közötti termékenység különbségek foglalkoztatták. Az Egyesült Államokban több mint száz éve jellemző, hogy az afro-amerikaiak gyerekszámuk nagyobb mint a többségi társadalmat alkotó fehér-amerikaiaké. S bár a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a kilencvenes évek végére konvergencia figyelhető meg a két csoport reprodukciós szintje között (ami részben annak köszönhető, hogy a fehérek termékenysége az utóbbi években enyhén emelkedni kezdett, miközben a feketéké továbbra is folyamatosan hanyatlik), a különbség továbbra sem teljesen elhanyagolható: az afro-amerikaiak TFR-je 1998-ban is 6.4 százalékkal volt magasabb a fehérekénél. (Haines, M.R., 2002).

Ráadásul, ha nem csak a termékenység szintjét, hanem a demográfiai magatartás egyéb jellemzőit is tekintetbe vesszük, mint például a házassági mintákat, akkor azt találjuk, hogy a különbségek nem csak hogy fennmaradtak, de az eddigieknél is extrémébbé váltak a két etnikum között. (Haines, M.R., 2002).

Az azonban, hogy mi rejlik a termékenység etnikai eltérései mögött, az elmúlt évtizedekben napvilágra került számos kutatási eredmény mellett is nyitott kérdés maradt.

A nemzetközi szakirodalomban három, egymással versengő hipotézis található a reprodukciós minták etnikai különbségének magyarázatára.

Az egyik az ún. *társadalmi jellemzők* („social characteristics”) tézise. Eszerint nem önmagában az etnicitás vagy rassz az, ami a termékenységbeli különbségeket okozza, hanem a különböző etnikai, faji csoportok többségtől eltérő társadalmi összetétele.³ Az afro-amerikaiak esetében az etnicitás csak indikátora az alacsonyabb iskolázottságnak, kevesebb jövedelemnek, rosszabb munkaerőpiaci státusznak, és önmagában semmiféle hatása sincs a termékenységi magatartásra. (Lee, E- Lee, A., 1959, Petersen, 1961)

E hipotézisből következik, hogy amint a státusbeli különbségek kiegyenlítődnek, akár „laboratóriumi módszerekkel”: statisztikai kontrollal, akár a valóságban: társadalmi változáson, strukturális asszimiláción keresztül, az etnikai csoportok közti termékenységi különbségek is el fognak tűnni. (Johnson, 1979).

Ha pedig tovább gondoljuk a társadalmi jellemzők hipotézisét, akkor azt is mondhatjuk, hogy eszerint azoknak a kisebbségi csoportoknak közelít a termékenysége a többségi társadaloméhoz, amelyek strukturálisan asszimilálódtak.

---

³ A témával foglalkozó kutatók általában eléggé következetlenül használják a különböző kisebbségi csoportok elnevezésére szolgáló kategóriákat: időnként rasszként, fajként, máskor pedig etnikumként beszélve róluk. Vannak, akik mintha egyenlőségjelet tennének a két elnevezés között, vagy legalábbis látszólag nem tulajdonítanak fontosságot e két kategória eltérő jelentésének. (ld. pl. Tienda, 2000, vagy Johnson, 1979). Mi a továbbiakban következetesen az etnikai csoport elnevezést fogjuk használni, ezzel is jelezvén, hogy számunkra (is) elfogadhatatlan a faj esszencialista, az emberek közötti különbségek biológiai aspektusát hangsúlyozó felfogása. (Herrnstein- Murray, 1994). Ehelyett a rasszot is, meg az etnikumot is úgy tekintjük, mint amik társadalmi konstrukció termékei: olyan kategóriák, melyeket a társadalom tagjai hoznak létre, konstruálnak meg. (ld. erről többek között: Barth, 1969, Szelényi- Ladányi, 2000; A demográfiai kutatásokban használt rassz fogalom áttekintését pedig ld. McDaniel, 2000). Hogy ez a társadalmi minősítés, az etnikai csoportok konstruálása helyi szinten hogy működik, azt a 4. fejezetben részletesebben fogjuk tárgyalni.

A társadalmi jellemzők hipotézisével szemben alternatív magyarázatot nyújtó, *kisebbségi helyzet* tézise Goldscheider és Uhlenberg (1969) nevéhez kapcsolódik. Goldscheiderék, az USA 1960-as népszámlálási adatait felhasználva a társadalmi jellemzők hipotézisének tesztelésére, arra jutottak, hogy a kisebbségi helyzetnek önálló, önmagában is meghatározó szerepe van a reprodukciós döntésekre. Azt találták, hogy a társadalmi, gazdasági jellemzők kontrollálása után sem tűntek el a feketék és fehérek közötti termékenység különbségek: a magasabb státuszú afro-amerikaiaknak szignifikánsan kevesebb gyerekük volt mint a hasonló státuszú fehér-amerikaiaknak.

Goldscheiderék tulajdonképpen egy szociálpszichológiai magyarázattal álltak elő, amelynek a központi eleme, hogy a kisebbségi létnek van egy, a társadalmi státusztól független aspektusa, ami hat a termékenységre, ez pedig a kisebbségi helyzetből fakadó *bizonytalanság* érzete. Ez különösen azokra a párokra jellemző, akik akkulturalizálódtak: átvették a többségi társadalom normáit, köztük a felfelé mobilitás státusznövelő értékét. E párok azonban - a többségi társadalom tagjai részéről tapasztalt intolerancia - miatt néhány területen nehéznek találják az asszimilációt (ld. vegyesházasságok alacsony foka az etnikumok között) - ezért labilis, bizonytalan lábakon állva érzik magukat. Társadalmi pozíciójuk megszilárdítását, kisebbségi létükből fakadó hátrányaik ellensúlyozását családméretük, gyermekszámuk korlátozásával tartják csak elképzelhetőnek.⁴

E kisebbségi hipotézis tesztelését tűzte ki célul a következő, 1970-es census adatait elemezve Johnson, aki éppen Goldscheiderékkel ellentétes eredményre jutott. Azt találta, hogy bár a társadalmi státusz jellemzők kontrollálása után is marad még különbség a két etnikum termékenysége között, amikor azonban ezt az etnikai hatást az egyes iskolai végzettségi szintekre lebontva, külön-külön nézzük, akkor azt kapjuk, hogy ez a befolyás csak a legalacsonyabb képzettségi szinten érvényes: csupán a nyolc általánost végzett nők csoportjában volt szignifikánsan magasabb az afro-amerikaiak gyermekszáma fehér-amerikai társaiknál. Az iskolai végzettség felső szintjén, Goldscheiderék eredményével ellentétben, a főiskolát végzettek között

---

⁴ Témánk szempontjából fontos megjegyezni: a kisebbségi helyzet hipotézis egyik legnagyobb hiányossága, hogy arra nem ad választ, miért nagyobb az alacsony iskolai végzettségű feketék termékenysége a hasonló végzettségű fehér-amerikai társaikénál? (Tienda- Forste, 2000)

viszont már nem volt különbség a két etnikai csoport termékenységében. (Johnson, 1979).

A harmadik, *kulturális* hipotézisnek nevezett magyarázat ezzel szemben azt állítja, hogy ami számít a reprodukciós magatartás etnikai különbségeiben, az a kisebbségi csoport egészének szubkultúrája: pronatalista, szülési kedvet ösztönző, nagycsaládokat favorizáló értékrendszere. (ld. pl. Boriszov, 1969).

Mindhárom hipotézissel szemben már születésükkor felmerültek a problémák, hiányosságok.

A társadalmi jellemzők kizárólagos fontosságát hangsúlyozó magyarázat például - azontúl, hogy az empirikus vizsgálatok eredményei is csak részben igazolták érvényességét - nem mond semmit azokról a mechanizmusokról, hogyan hat a társadalmi státusz (foglalkoztatottság, jövedelem, iskolázottság) a reprodukcióra az olyan „közvetlen” változókon keresztül, mint a házasság vagy a születésszabályozás. A szubkultúra meghatározó szerepét kiemelő kulturális magyarázat nem segít annak megértésében, hogy egyazon kisebbségi csoporton belül is miért különbözik a termékenység, például a különböző generációk között vagy az iskolai végzettség szerint? (ld. például a mexicói származású nőket (Forste- Tienda, 2000)

A kisebbségi helyzet hipotézisnek pedig talán leggyengébb láncszeme, hogy adós marad a válasszal: milyen feltételek mellett csökkenti a kisebbségi státusz a termékenységet, és milyen körülmények között eredményez magas termékenységet?

Ez utóbbi hiányosságot pótolandó, többen megpróbálták kontextualizálni a kisebbségi csoporthoz tartozás termékenységre gyakorolt hatását. Mi most itt csak azokat az eredményeket mutatjuk be, amelyeket saját mikrovizsgálataink is megerősíteni látszanak.

Ritchey (1975) azt találta, hogy a kisebbségi helyzetnek nem önmagában, hanem a társadalmi miliőn, a kisebbséget körülvevő társadalmi kontextuson keresztül van hatása a reprodukcióra. Az 1970-es népszámlálási adatokat használva, faji egyenlőtlenségi indexet készített az USA különböző államaira vonatkozóan. Ez a 10 faktorból álló index afeketék és fehérek közötti társadalmi egyenlőtlenségeket volt hivatva mérni, valamint a lakóhelyi szegregáció és diszkrimináció fokát. Kiderült,

hogyan azokban az államokban volt magasabb az afro-amerikaiak termékenysége, amelyekben nagy volt a faji egyenlőtlenség. A többségtől való társadalmi távolság tehát felerősíti a kisebbségi helyzet, kisebbségi szubkultúra gyermekvállalásra gyakorolt befolyását.

A kontextuális hatás fontosságát erősítette meg Kennedy (1973) kutatása is, aki Észak-Írországon valamint az Ír Köztársaságon lakó katolikus illetve protestáns kisebbségek termékenységi különbségeit vizsgálva a fentiekhez hasonló eredményre jutott. Azt találta, hogy a katolikusok gyerekszámát, legyenek akár kisebbségben, akár többségben, a határ mindkét oldalán felülmúlta a protestánsoké. De míg a protestánsok termékenységi szintjében nem volt különbség aszerint, hogy kisebbségben voltak-e vagy sem, illetve hogy a két Írország melyikében laktak, a katolikusok termékenysége szignifikánsan magasabb volt Északon, mint az Ír Köztársaságon. Vagyis pontosan ott, ahol ők alkották a kisebbségi csoportot.

Kennedy magyarázata szerint azokban az államokban, ahol a mobilitási csatornák erősebben el vannak zárva a kisebbségek elől, és ahol a kisebbségi csoport, többséghez viszonyított relatív lélekszáma is nagyobb (mint Észak-Írország katolikus kisebbsége esetében), ott figyelhető meg szignifikánsan magasabb termékenység a kisebbségi csoport tagjai körében.

Összegezve a termékenység etnikai (illetve kisebbségek és többség közötti) különbségeit kutató vizsgálatok eredményeit, úgy tűnik: az eddigi magyarázatkísérleteket, hipotéziseket együtt, egymást kiegészítve érdemes használnunk. Azt szinte minden empirikus kutatás megerősítette, hogy a társadalmi jellemzők szerepe meghatározó, de nem kizárólagos a termékenységi magatartás szempontjából. A kisebbségi helyzetnek mindenképpen van egy, önmagában is jelentős hatása a gyermekvállalási stratégiára.

Az azonban máig sem világos: egy etnikai csoporthoz tartozás mért és hogyan, milyen mechanizmusokon keresztül befolyásolja tagjai reprodukciós magatartását? Dolgozatomban második részében, többek között erre a kérdésre is igyekszem választ adni. Előbb azonban azt mutatom be, hogy Magyarországon is kimutatható a termékenységi magatartás etnikai különbsége roma és nem roma nők között, illetve ennek az „etnikus” hatásnak a mibenlétét próbálom feltárni.

.Az eddigi eredmények további tanulsága, hogy a kisebbségi helyzetből fakadó hatást a kisebbséget körülvevő társadalmi miliő felerősítheti vagy gyengítheti, így a különböző etnikumok gyermekvállalási stratégiáit vizsgáló kutatások nem hagyhatják figyelmen kívül a vizsgált csoport szűkebb illetve tágabb társadalmi környezetét- azt a kontextust, ami a kisebbséghez tartozók mindennapi életterét, lehetőségeit, mobilitási esélyeit befolyásolja.

1.2. A romák termékenységéről szóló kutatások : konvergáló tendenciák

A külföldi szakirodalomból mindössze egyetlen olyan kutatást ismerünk, amely kifejezetten a romák termékenységével, illetve annak változásával foglalkozik. Dél- Spanyolországban, azonbelül is az Andalúziai tartományban élő, magukat cigánynak (Gitano) nevező családok demográfiai jellemzőinek 1900-tól az 1990-es évek végéig terjedő rekonstrukciója azt mutatta, hogy az andalúziai cigányokat is jellegetes, a többségi spanyol társadalomtól eltérő termékenységi magatartás jellemezte végig a vizsgált időszak alatt, amennyiben a nem cigányoknál jóval fiatalabb korban születték meg első gyermekeiket, illetve azoknál több gyermeket vállaltak. A különbségek azonban, az előzetes eredmények szerint, a kilencvenes években el kezdtek

csökkenni: az andalúziai cigány nők termékenységi szintje újabban konvergál a többségi spanyol társadaloméhoz. (Martin, E., 2003).

A magyarországi roma kutatások is a termékenységi magatartás etnikai különbségét mutatják: bár a hetvenes évek óta folyamatosan közeledik a cigányok reprodukciós szintje, TFR-je a teljes népességéhez (ld.1. táblázat), a romák átlagban még mindig több gyereket vállalnak mint a nem romák. (Kemény, 2005). A családalapítás időzítésében pedig nem csak hogy fennmaradtak, de még tovább is nőttek az etnikai különbségek: miközben a magyar nőknél ma már 27-28 éves korra toldott ki az első

gyerek születésének ideje (Spéder, 2004), addig a cigány nők átlagosan 20 évesen szülik meg első gyermeküket. (Janky, 2005).

1. táblázat A teljes termékenységi arányszám (TRF) változása a cigányok és a teljes népesség körében (1970- 2002)

Év	Cigányok	Teljes népesség
1969-1970	n.a.	2,0
1990-1993	3,3	1,8
1995-1998	3,3	1,4
1999-2002	3,0	1,3

Forrás: Janky, B (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné- Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. SZCSEM-Tárki, Budapest, 136.-148.o.

Természetesen a magyarországi cigány népesség nem tekinthető homogén társadalomnak. Ráadásul a rendszerváltozás, az állami redistribúció megszűnte, illetve a piacgazdaság térnyerése óta a többségi társadalomhoz hasonlóan, a romáké is egyre növekvő mértékben differenciálódik. Szelényiék adatai szerint a romák valamivel több mint egynegyede felfelé mobil: „úton van a középosztályosodás felé”, és ezt kíséri az afolyamat, amely a „legszegényebb romákat, mintegy kétötöd részüket, az underclassba zárja”⁵.(Szelényi- Ladányi, 2004, 154.o.)

A teljes népességhez hasonlóan, a roma nők termékenységi magatartása között is jelentős különbség van aszerint, hogy milyen a társadalmi státuszuk: náluk is érvényesül az iskolázottsági szint növekedésének negatív, gyermekszámot csökkentő hatása, ld. Kemény Istvánék adatait (Kemény, 2005), illetve, a legújabb kutatási eredmények alapján aszerint is, hogy valaki a romák melyik - egymástól többnyire nyelvhasználatban, szokásokban is elkülönülő – alcsoportjához tartozik.⁶

⁵ Szelényiék underclass pozíciónak a többszörös: lakóhelyi, munkaerőpiaci, valamint iskolai kirekesztettséget nevezték.

⁶ Janky Béla, a 2003-as, Kemény István vezette, országos roma vizsgálat adatait tovább elemezve azt kapta, hogy a cigányok lélekszámra nézve legkisebb alcsoportjához, a beásokhoz tartozó nők jóval

Tudomásom szerint azonban még nem született olyan kutatás, amelyik a magyarországi romák és nem romák közti termékenység különbség okainak vizsgálatát tűzte volna ki célul, megkísérelvén tesztelni, hogy vajon a mi legnagyobb lélekszámú kisebbségünk, a roma népesség esetében mi rejlik a többségi társadalométól eltérő gyermekvállalási szokások mögött?

Az alábbiakban e hiány pótlása irányában szeretném megtenni az első lépéseket.

---

kisebb arányban vállalnak gyereket 18 éves koruk előtt mint a hasonló társadalmi jellemzőkkel rendelkező többi roma nő. (Janky, 2005).

1.3. Kirekesztettség, etnicitás és gyermekvállalás

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy csak részben vállalkozom a gyermekvállalás és etnicitás kapcsolatának vizsgálatára, hiszen tudatában vagyok annak, hogy adataim nem kifejezetten e kérdés elemzésére születtek, így nem tartalmaznak olyan, a termékenységi magatartás alakulását jól magyarázó információkat, mint például, hogy a megkérdezett személy mikor kötött házasságot, vagy hogy mióta él házasságban (ez utóbbi változó általában nagyon erős hatást gyakorol a gyerekszám alakulására, ld. pl. Johnson, 1979)⁷

Ráadásul mintám elemszáma is alacsony, ami szintén óvatosságra int eredményeim értelmezésekor.

Az elemszám probléma azonban, úgy tűnik, a legtöbb kisebbségi csoportot érintő termékenység kutatás alapvető gondja. Nem véletlen, hogy az etnikai csoportok közti termékenységi különbségeket magyarázni próbáló vizsgálatok az Egyesült Államokban is megakadtak egy szinten, nem utolsósorban a demográfusok által leginkább használt, népszámlálás típusú survey adatok korlátozottsága, valamint az ezekben összeírt magas termékenységű etnikai csoportok alacsony elemszámú mintája miatt. (Forste- Tienda, 2000).

---

⁷ Bár a házasságkötés ideje, a teljes népességre vonatkozó legújabb demográfiai vizsgálatok szerint a korábbiakkal ellentétben ma már egyre kevésbé mutat szoros kapcsolatot a termékenységgel (Pongráczné-Spéder, 2004), egyes cigány csoportok esetében, mint azt majd a dolgozat második részének 4. fejezetében bemutatjuk, a mai napig erős kapcsolat van a „házasság” kezdete, illetve a „házasságban” eltöltött idő hossza és a gyerekszám között- amennyiben nem a törvényes, hanem az adott közösség szabályai szerint „házasságnak” tekintett párkapcsolatot nézzük.

A termékenység etnikai különbségeit elemző kutató számára további probléma, hogy kit tekintszen vizsgálatá alanyának: azt, aki magát az adott kisebbségi csoport tagjának vallja, vagy azt, akit mások annak tartanak. A definíció különbözőségétől függően ugyanis különböző eredményeket kaphatunk, mint azt Lee és Lee vizsgálata (1959), valamint az alábbiakban következő saját elemzésem példája mutatja.

Még a demográfiai vizsgálatokban leggyakrabban használatos, népszámlálások során lekérdezett, sokáig problémátlanak tűnő, úgynevezett „önbevallásos” etnikai csoport kategóriáról is hamar kiderült, hogy nem feltétlenül tükrözi az adott csoport „valós” létszámát. Nem csak az a probléma vele, hogy „megbízhatatlan” (Havas-Kertesi-Kemény, 2000, Kertesi, 2000): népszámlálásról népszámlálásra az adott társadalmi, politikai helyzettől függően, a demográfiai folyamatok által nem indokolható módon változik azok száma, akik magukat az adott kisebbségi csoporthoz tartozónak vallják, hanem, és erről a demográfiai szakirodalomban nem igen esik szó, sokszor az önbevallásnak feltételezett kategóriát is az összeírók konstruálják.... Az általam vizsgált, Palócának nevezett településen például 1990-ben, a népszámlálási adatok tanúsága szerint a lakosságnak kevesebb mint fele, 2001-ben viszont már 60 százaléka vallotta magát cigánynak (miközben a helyi, nem hivatalos nyilvántartás 90 százalékos cigány népességarányról beszél...). A két összeírás közti különbséget nem a cigány lakosság relatív lélekszámának változása, hanem az összeíró személyek különböző beállítottsága okozta. Magától a legutóbbi összeírást végző, helyi köztisztviselőtől tudom, hogy míg ő „nem gatyázott a cigányokkal”, és azt vette cigánynak, akiről tudta, hogy „az anyja, de még a nagyanyja is cigány volt, mindegy, hogy ő maga hogy próbálta letagadni származását”, addig az 1990. évi összeírás lebonyolításában résztvevő hölgy „sokkal lágy szívűbb volt: ő csak azt írta be cigánynak, aki annak vallotta magát”.⁸

Tovább bonyolítja a demográfus helyzetét, ha elfogadja, hogy az etnikai kategória társadalmi konstrukció terméke (Barth, 1969, M. Stewart, 1994, McDonald, 2000,

---

⁸ Az 1990. évi népszámlálási kérdőíven szereplő kérdés konkrétan azt tudakolta, hogy a megkérdezett személy milyen nemzetiségűnek tartja magát. Ráadásul, ahogy erre Kertesiék már korábban felhívták a figyelmet, az egyetlen választ megengedő logika nem is alkalmas a magyarországi cigányok nagy részére jellemző kettős - magyar és cigány - identitás azonosítására. (Kertesi- Kézdi, 1998). Bár 2001-

Szelényi-Ladányi, 2004), és hogy az etnikai határok képlékenyek: nem csak időben, de szituációtól függően is változnak. (Okamura, 1981, Lucassen, 1990, Kligman, 2001). Sőt, egyes országokban képlékenyebbek, mint másokban...(Szelényi- Ladányi, 2004).

Az általam is használt, Szegénység, etnicitás és gender c. vizsgálat adatait elemezve, Szelényi Ivánék azt találták, hogy a magyarországi adatfelvételt lebonyolító kérdezőbiztosoknak legalább egyhatoda bizonytalan volt abbéli ítéletében, hogy vajon helyesen minősítette-e a románokat a megkérdezett háztartást. (Bulgáriában ugyanakkor a kérdezőbiztosok nagy mértékben biztosak voltak ítéletük helyességében).

Ugyancsak a magyarországi etnikai határvonalak elmosódottságát mutatja, hogy ugyanannak a családnak a kategorizációját tekintve sem volt mindig egységes a „besorolók” megítélése: a roma almintába bekerült háztartások közül egyharmad volt azoknak az aránya, akiket a szűrővizsgálat kérdezőbiztosa románként minősített, az interjú készítő kérdezőbiztos viszont nem. (Szelényi- Ladányi, 2004, 133.o.)

1.4. Adatok és hipotézisek

Nem csak a demográfiai, de a szociográfiai irodalomból is tudjuk, hogy a társadalom peremén, marginalizált helyzetben élő csoportokat a korábbi évtizedekben nagy családméret, sok gyermek jellemezte. (ld. többek között Illyés Gyula Puszták népét (Illyés, 2001), vagy Rainwater (1960), ill. Schneiderék (1998) kutatásait).

Az itthoni kutatásokból az is kiderül, hogy a státushierarchia alján lévő, alacsony iskolázottságú rétegnek a teljes népesség átlagához képest még manapság is nagyobb a gyermekvállalási kedve, és hogy míg a magyar nők többségének már a rendszerváltozást megelőző években, de azóta még inkább csökkent a termékenysége, addig e rétegen belül 1990 és 1994 között még nőtt is az élveszületett gyermekek száma. (Spéder, 2003).

---

ben már volt mód a kettős identitás választására, a Palócán magukat cigánynak vallók arányának megugrása mégsem a különböző kérdésfeltevésekből adódott.

Arról azonban nem szólnak ezek a kutatások, hogy vajon az azonos társadalmi peremhelyzetben lévő csoportok reprodukciós magatartásában van-e eltérés aszerint, hogy melyik etnikumhoz tartoznak?

Ebben a fejezetben a fentebb már ismertetett, az afro-amerikai feketék termékenységi különbségeinek magyarázatára használt *társadalmi jellemzők* hipotézis érvényességét próbáltam tesztelni a magyarországi legnagyobb lélekszámú kisebbségi csoportra, a romákra vonatkozóan.

Arra a kérdésre kerestem tehát a választ, többdimenziós elemzés segítségével, hogy a társadalmi jellemzők kontrollálása után marad-e még szignifikáns különbség roma és nem roma nők termékenységében?

Az eddigi kutatási eredmények fényében elképzelhetőnek tartottam a társadalmi jellemzők hipotézisének *részleges* érvényesülését romák és nem romák reprodukciós mintái különbségének magyarázatára is. Az országos cigány vizsgálatokból ugyanis kiderült, hogy a cigányok esetében is ugyanabba az irányba hatnak a társadalmi jellemzők, mint a nem cigányoknál: az iskolázottsági szint emelkedésével náluk is csökken a gyerekszám. (Kemény, 2005, Janky, 1998).

A sokgyerekes családokról szóló kutatások pedig azt mutatták, hogy e kör több mint háromnegyede nem cigány származású (Pongráczné- S. Molnár, 1991). Az is kiderült ez utóbbi vizsgálatból, hogy a sokgyerekes családok nem tekinthetők egyetlen homogén csoportnak. Sokkal inkább két alcsoportra lehetne őket osztani: míg a három-négy gyermekesek társadalmi-gazdasági jellemzőik, életvitelük alapján jól illeszkednek a társadalmi átlagba, addig a magasabb gyermekszámú családokra a társadalmi marginalitás jellemző. (Pongráczné- S. Molnár, 1991).

Ugyanakkor azt feltételeztem, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozás, nem feltétlenül csak az egyes roma közösségekre jellemző etnikus hagyományok továbbélésén keresztül, hanem a cigányokat körülvevő, többnyire intoleráns, sokszor diszkriminatív társadalmi miliő (ld. Csepeli- Örkény- Székelyi, 1998, Erős, 1998,

Gyukits, 2000, vagy Neményi, 1998, ill. 2004) miatt, önmagában is hatást gyakorol a termékenységi magatartásra, a családméretre.⁹

Hipotézisünk teszteléséhez a fentiekben már említett, 1999 ősze – 2000 szeptembere között lebonyolított, Szelényi Iván vezette „Szegénység, etnicitás és gender” c. nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében kérdőíves felméréssel gyűjtött magyarországi adatokkal dolgoztunk¹⁰.

Az elemzéshez használt mintánk három almintából tevődött össze: egy 1000 háztartásra kiterjedő, a felnőtt magyar lakosságra reprezentatívnak tekinthető országos véletlen mintából, egy felülreprezentált roma (N=550) és egy felülreprezentált szegény almintából (N=450)¹¹. A három almintát azután a megfelelő súlyozásokkal összevontuk, és az így nyert, véletlennek tekinthető mintán, a 35 év feletti (nagyjából befejezett termékenységűnek vehető), valaha párkapcsolatban (házasságban illetve élettársi viszonyban) élt 602 nőre végeztük el a lineáris regressziós elemzést.¹²

A rendelkezésünkre álló minta egyik sajátossága, hogy lehetővé tette számunkra azt is, hogy etnicitás és termékenység kapcsolatát a különböző etnikai klasszifikációs rendszerek szerint is vizsgáljuk. Vagyis két regressziós modellt készítettünk: az első modellben azokat vettük cigánynak, akiket a kérdezőbiztos, a kérdőíves felmérés során cigánynak minősített, a második modellt pedig azokra készítettük, akik önmagukat romának vallották.

A kérdezőbiztosok minősítésének szempontjai, bár már önmagukban is tanulságosak, témánk szempontjából különösen fontosak. Nem mindegy ugyanis, hogy amikor azt vizsgáljuk, hogy egy adott etnikai csoporthoz tartozás hat-e e csoport tagjainak

---

⁹ Hogy a társadalmi miliő milyen mechanizmusokon keresztül hat a gyermekvállalásra, azt a második részben, a láposi esettanulmányban részletesen be fogjuk mutatni.

¹⁰ Ezúton szeretnénk megköszönni Szelényi Ivánnak és Ladányi Jánosnak, hogy az adatokat rendelkezésünkre bocsájtották.

¹¹ A romák és a legszegényebbek felülreprezentációját Szelényiék, joggal, azért tartották szükségesnek, mert ahogy maguk megindokolják: ezeknek a saját kutatási célkitűzéseik szempontjából „különösen fontos csoportoknak az átlagnépességen belüli aránya túl alacsony ahhoz, hogy tagjai viszonylag kis elemszámú, véletlen mintába – a statisztikai elemzéshez szükséges- elég nagy elemszámmal kerüljenek be”. (A minta részletes leírását lásd: Szelényi- Ladányi, 2004, 32.-33.o.) Ez a két felülreprezentált almintát a mi kutatási céljainkat is jól szolgálja, amennyiben ebben a fejezetben különösen etnicitás, kirekesztettség és termékenység kapcsolatára vagyunk kíváncsiak.

¹² A regressziós modellek kialakításához sok segítséget kaptunk Szerencsi Andrástól. Köszönjük!

gyermekvállalási magatartására, akkor kiket értünk e csoport tagjai alatt. A „Szegénység és etnicitás” vizsgálat kérdezőbiztosai leginkább antropológiai jegyei alapján minősítették az általuk megkérdezett személyt cigánynak: összesen 91 százalékuk válaszolta a kérdőív végén, a minősítés szempontjait tudakoló kérdésre, hogy döntésében, miszerint a megkérdezettet romának jelölte, fontos szempont volt az érintett bőrszíne. A megkérdezett életmódját, illetve anyanyelvét is fontosnak tartotta több mint kétharmad részük (a kérdezőbiztos ugyanis több szempontot megadhatott), ellenben, számunkra meglepő módon, egyharmaduk azt mondta, hogy döntésében egyáltalán nem volt fontos szerepe a válaszadó nyilatkozatának: annak, hogy a megkérdezett, az interjú során önmagát cigánynak mondta-e...

Vagyis, amikor a – többségi társadalom kategorizációját reprezentálni hivatott (Szelényi- Ladányi, 2004) - kérdezőbiztosai minősítést használjuk az etnicitás változójaként (1. regressziós modell), akkor tulajdonképpen a mások által kijelölt határu, stigmatizált kisebbségi csoporthoz tartozás hatását vizsgáljuk a romának nevezett nők termékenységi magatartására.

Amikor viszont a válaszadó nyilatkozatát, vagyis önidentifikációját használjuk az etnicitás kategóriájaként (2. regressziós modell), akkor azt nézzük, hogy a cigány kisebbségi csoporthoz tartozás tudata, az etnikai identitás hogyan hat az érintettek gyermekvállalására.¹³

---

¹³ Az elemzésünkhöz használt *Szegénység és etnicitás* vizsgálat kérdőíve, azt tudakolván, hogy a megkérdezett „milyen nemzeti vagy etnikai csoport tagjának vallja magát”, biztosította a többféle választás lehetőségét, így az önbevallásos etnicitás kategóriát használó 2. regressziós modellünkbe bekerültek a kettős identitású cigányok is.

1.5. Az eljárásról és az eredményekről

Mivel arra voltunk kíváncsiak, hogy a társadalmi jellemzők kontrollálása után marad-e még szignifikáns különbség roma és a nem roma nők termékenységi szintjében (amit az élveszületett gyermekek számával mértünk), ezért első lépésben megnéztük, milyen összefüggés van etnicitás- társadalmi státusz és termékenység között.

A demográfiai kutatásokban a társadalmi státusz fő indikátorának az iskolai végzettséget

szokták tekinteni (Johnson, 1979, Szukicsné, 1999, Spéder, 2003, Husz, 2005), mint olyan mutatót, amely jól megragadja a különböző rétegek társadalmi pozíciója közti különbségeket.

A 2. és a 3. táblázatból látható, hogy ha az egyes iskolai végzettségi szintekre lebontva nézzük termékenység és etnicitás kapcsolatát, akkor, mindkét minősítési rendszer mentén úgy tűnik, csak a legalacsonyabb végzettségűek esetében beszélhetünk „etnikai hatásról” – a nyolc általánosnál is kevesebb végzettséggel rendelkező nők között a cigánynak nevezett illetve magukat cigánynak valló nőknek közel kétszer illetve másfélszer annyi gyereke van mint a nem cigányoknak .

Mivel az alacsony iskolázottság gyermekszámot növelő hatása - mindkét kategorizációs rendszer alapján- a romák esetében erősebb, mint a nem romáknál, az is valószínűnek látszik, hogy etnicitás és iskolai végzettség együttes hatása az, ami igazán befolyásolja a termékenységet. Ez az összefüggés fokozottan érvényes a kérdezőbiztosi minősítéssel képzett etnicitás kategória esetében, vagyis a cigánynak nevezett emberek csoportjára vonatkozóan.

2. táblázat Gyermekszám átlagok a 35 év feletti nők különböző csoportjaiban, iskolai végzettség és etnicitás szerint, 2000

Csoport	Átlagos gyerekszám	Szórás	N
<i>8 általános alatt, „magyar”</i>	2,37	1,6460	151
<i>8 általános alatt, roma</i>	4,29	2,3808	64
<i>8 általános, „magyar”</i>	2,35	1,3481	217
<i>8 általános, roma</i>	2,34	0,9796	39
<i>Szakmunkás, „magyar”</i>	2,05	1,0448	34
<i>Szakmunkás, roma</i>	1,95	1,2406	5
<i>középfok, „magyar”</i>	2,03	0,8740	77
<i>középfok, roma</i>	1,58	0,7236	2
<i>felsőfok, „magyar”</i>	1,84	0,9617	32
Összesen	2,46	1,5951	622

Forrás: Az 1999- 2000-ben, Szelényi Iván vezetésével folytatott „Szegénység, etnicitás és gender” c. vizsgálat adatbázisán végzett saját számításaink. Ebben a táblában romának azt vettük, akit a kérdezőbiztos annak minősített, „magyar”-nak pedig mindazokat, akiket nem tekintett romának.

3. táblázat Gyerekszám átlagok a 35 év feletti nők különböző csoportjaiban, iskolai végzettség és önidentifikáció szerint, 2000

Csoport	Átlagos gyerekszám	Std. Deviation	N
<i>8 ált alatt, „magyar”</i>	2,65	1,898	169
<i>8 ált alatt, roma</i>	3,66	2,195	31
<i>Min. 8 ált, „magyar”</i>	2,21	1,190	379
<i>Min. 8 ált, roma</i>	2,21	1,117	24
Összesen			603

Forrás: Az 1999- 2000-ben, Szelényi Iván vezetésével folytatott „Szegénység, etnicitás és gender” c. vizsgálat adatbázisán végzett saját számításaink. Ebben a táblában romának azt vettük, aki magát a kérdőíves interjú során romának vallotta.

A társadalmi jellemzők hipotézisének tesztelését többváltozós, lineáris regressziós elemzés segítségével végeztük el.

Mivel e magyarázat lényege, hogy az egyének, családok társadalmi (gazdasági, demográfiai) helyzetének jellemzői nagy részben meghatározzák a gyermekvállalási szokásokat, a gyerekszámot, ezért először ezeket a változókat raktuk be a modellbe.¹⁴

Az általunk használt független változók, amiket dummy változóként építettünk be, a következők voltak:

A társadalmi pozíciót, ezen belül is különösen a minket érdeklő kirekesztettséget négy dimenzióban próbáltuk mérni: iskolai, lakóhelyi, munkaerőpiaci, valamint az anyagi javakból való kirekesztés (éhezés) dimenziójában.

---

¹⁴ A gyerekszámot magyarázó regressziós modellünket enter módszerrel készítettük, de stepwise módszerrel is lényegében ugyanazt az eredményt kaptuk.

A demográfiai jellemzők közé a megkérdezett lakóhelyének jellegét (a település típusát, illetve azt, hogy az ország melyik régiójában található); családi állapotát; párkapcsolatának formáját; valamint testvéreinek számát vettük be¹⁵.

Változóinknak az alábbi értékeket adtuk:

- 1. Iskolai végzettség (U8): 1, ha az interjú alanya 8 osztálynál kevesebbet végzett; 0, ha a befejezett legmagasabb iskolai végzettsége minimum 8 osztály.
- 2. Szegregáció (SZEGR 2)¹⁶: 1-es értéket kapott, ha a megkérdezett szegregáltan lakott, az összes többi esetben pedig 0 az értéke.
- 3. Település típusa: értéke 1, ha falun lakik a megkérdezett, 0, ha nem falun.
- 4. Település régiója: 1, ha a megkérdezett Észak-Kelet-Magyarországon lakik, 0 az összes többi esetben.
- 5. Aktív: 1-es értéket kapott, ha nem volt a háztartásnak olyan aktív munkaképes korú tagja, aki állandó munkaviszonnyal rendelkezett, 0, ha a családban bárkinek is volt állása.
- 6. Éhező¹⁷: 1, akinél előfordult, hogy éhezett; 0, aki arról számolt be, hogy nem éhezett.
- 7. Házás: 1-es értéket kapott, ha a megkérdezett az interjú időpontjában házasságban élt; 0-át, ha nem élt házasságban.
- 8. Élettárs: 1, aki élettársi viszonyban élt; 0, aki nem
- 9. Testvérszám: 1-es értéket kapott az, akinek kettő vagy több testvére van, a többi pedig 0 értéket.
- 10. Etnicitás (ETN): 1, akit a kérdezőbiztos romának tekintett (1. modell), illetve aki magát romának vallotta (2. modell); 0, a nem romák csoportja
- 11. Iskolai végzettség és etnicitás interakciós hatása (U8 x ETN): akkor veszi fel az 1-es értéket, ha az összeszorozott változók mindegyike 1-es, minden egyéb

---

¹⁵ Kohorszthatást a minta alacsony elemszáma miatt nem volt érdemes vizsgálni.

¹⁶ A kérdőív készítői megkérték a kérdezőbiztosot, hogy az interjú végén jellemezze a megkérdezett háztartás környezetét. Mi a modellünkben azokat vettük szegregáltaknak, akik olyan környéken éltek, ahol a lakosság többsége roma vagy szegény volt.

¹⁷ A "Szegénység és etnicitás" vizsgálat kérdőívében szerepelt egy olyan kérdés, amely azt tudakolta a megkérdezettől, hogy „előfordult-e mostanában, hogy este éhesen feküdt le, mert nem ehetett eleget”. Az éhezést az „abszolút szegénység” erős indikátorának tartva, azokat tekintettük szegényeknek, az anyagi javakból kirekesztetteknek, akik éhezéstről számoltak be.

esetben pedig 0 az értéke. Vagyis a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségű romák kerültek az 1-es kategóriába, mindenki más pedig a másik, a 0 értékkel jelölt csoportba lett besorolva.

1.6. Stigma és termékenység

A kérdezőbiztosi minősítéssel képzett etnicitás, társadalmi jellemzők illetve termékenység kapcsolatát elemző 1. sz. regressziós modellünk eredményeit a 4. táblázatban foglaltuk össze.

4. táblázat Iskolázottság-etnicitás-termékenység: lineáris regressziós modell (1.) a gyerekszám meghatározóinak magyarázatára, a kérdezőbiztosi minősítés alapján

Független változók	B	Beta	Sig.	Adjusted R Square	F Change	Sig. F Change
(Constant)	2.041		0.000			
1. Iskolai végzettség	0.060	0.018	0.723	0,047	31,244	0,000
2. Szegregáció	-0.053	-0.016	0.688	0,055	5,857	0,016
3. Település típusa (falu)	0.304	0.093	0.018	0,068	9,781	0,002
4. Észak-Kelet Magyarország	0.240	0.072	0.067	0,079	8,197	0,004
5. Aktív	-0.157	-0.049	0.260	0,081	2,036	0,154
6. Éhező	0.349	0.066	0.111	0,105	17,522	0,000
7. Házias	-0.065	-0.020	0.627	0,104	,490	0,613
7.. Élettárs	-0.049	-0.007	0.855			
8. Testvérszám	0.304	0.095	0.021	0,110	5,361	0,021
9. Etnicitás (kérd.min.)	-0.044	-0.011	0.855	0,133	16,986	0,000
10. Isk.végz. x etnicitás	1.686	0.323	0.000	0,166	24,785	0,000

Modellünk azt mutatja, hogy bár a társadalmi jellemzők a gyerekszám heterogenitásának egy részét (11 %-át) jól magyarázzák¹⁸, az etnicitás változó beemlésevel szignifikánsan nő a modell magyarázóereje.

Amikor azonban, iskolai végzettség és etnicitás interakciós (vagy másképpen: *kereszthatását* (Székelyi- Barna, 2003) is beléptetjük magyarázóváltozóként a modellbe, akkor az etnicitás elveszíti addigi szignifikáns magyarázóerejét, szerepét az interakciós hatás veszi át. Magyarán: *az etnicitásnak nem önmagában véve, hanem csak az iskolázottsággal való együttthatásában van meghatározó befolyása a gyerekszám alakulására.*

De nézzük kicsit részletesebben az eredményeinket.

A modell építés menetét követő F- próba (Sig. F Change) értékei azt mutatják, hogy egy-egy új változó beléptetése az összes többi, már bent lévő független változó hatásán túl, képes-e még szignifikáns mértékben hozzájárulni a gyerekszám heterogenitásának magyarázatához¹⁹.

Eszerint, ha az alábbi sorrendben bővítjük a modellt, akkor a megkérdezett iskolai végzettsége, a lakóhelyi szegregáció, a település típusa illetve régiója, az abszolút szegénység, az anya testvéreinek száma, illetve etnicitása mind szignifikáns növekménnyel járul hozzá a termékenységbeli különbségek magyarázatához.

---

¹⁸ Mivel modellünk nem azzal a céllal készült, hogy megpróbálja feltérképezni a termékenységre ható összes tényezőt, hanem sokkal inkább kirekesztettség, etnicitás, és gyermekvállalás kölcsönhatását igyekezett megérteni, ráadásul csupán keresztmetszeti adatokat tudtunk használni, így nem lehetünk elégedetlenek a végső modell közel 17 százalékos (adjusted R Square= , 166) magyarázóerejével.

¹⁹ A szignifikancia küszöbértéke itt is 0,05.

Ezzel szemben a háztartás munkaerőpiaci kirekeszttségének, illetve annak, hogy a megkérdezett milyen típusú párkapcsolatban (házasságban vagy élettársi viszonyban) él, nincs szignifikáns hatása a gyerekszám alakulására.²⁰

Amint azonban az iskolai végzettség és etnicitás együttes, interakciós változóját is betesszük a modellbe, az eddig szignifikánsnak tűnő változók közül is többen elvesztik magyarázóerejüket, pontosabban az új, interakciós változó veszi át a gyerekszámra gyakorolt befolyásukat.

A végső modell szerint már csak azoknak a nőknek lesz szignifikánsan, statisztikai értelemben is számottevően több gyerekük, akik az Észak-Kelet Magyarországi régióban, falun laknak, akik maguk is nagycsaládból származnak (kettőnél több testvérük van), és főleg, akik a 8 osztálynál kevesebbet végzett romák csoportjába tartoznak.

Ez utóbbi ismérv gyakorolja a termékenységre a legerősebb befolyást (az összes változó közül az interakciós változó bétája a legnagyobb: $Beta = 0,323$): *azoknak a roma nőknek, akik még az általános iskola befejezéséig sem jutottak el, átlagosan majdnem kétfél több gyerekük van ($B=1,686$), mint a referenciacsoportként szolgáló (nem roma, legalább általános iskolai végzettségű, nem falun és nem az Észak-keleti régióban lakó, stb.) társaiknak.*

Az etnicitás és iskolázottság közti interakciós hatás mibenlétét tovább vizsgálva kiderül, hogy kizárólag a legalacsonyabb iskolai végzettségűek produkálják ezt a hatást. Míg az általános iskola befejezéséig eljutó nők csoportjában gyakorlatilag megegyezik romák és nem romák termékenysége, addig a 0-7 osztályt végzettek között szignifikánsan különbözik a gyerekszám etnicitás szerint: a nyolc osztályt ki nem járó cigányok átlagban 4,14 gyermeket szülnek, vagyis majdnem kétfél többet, mint a hasonló végzettségű nem cigány nők. (5. és 6. táblázat)

---

²⁰ Ne feledjük, a munkaerőpiaci kirekeszttség mérésére hivatott AKTIV változónk csupán keresztmetszeti adat: egyetlen időpontra vonatkozó helyzetet rögzít: azt jelzi, hogy az adatfelvétel idején a háztartás aktív korú tagjai közül éppen senkinek nem volt állandó munkaviszonya. Vagyis ez a kategória egy kalap alá veszi azokat a nőket, akik olyan háztartásban élnek, ahol már hosszú évek óta nincs senkinek munkaviszonya, és azokat, akik esetleg csak néhány hónapja kerültek a munkanélküliek sorába. Ez lehet részben a magyarázata annak, hogy az AKTIV változó nem mutat szignifikáns összefüggést a termékenységgel. Esettanulmányaink példája ugyanis azt sejteti, hogy csak a *tartós* munkaerőpiaci kirekeszttség az, ami hat a gyermekvállalási stratégiára. Az pedig, hogy a párkapcsolat jellege nem igazán releváns a termékenységi magatartás alakulása szempontjából, a sokgyermekes családok körében végzett survey felvétel (Pongráczné- S.Molnár, 1991) mellett saját etnográfiai vizsgálatunk eredménye is illusztrálja (részletesebben lásd a dolgozat 2. részének 4. fejezetét).

5. táblázat T-teszt az iskolázottság és etnicitás gyerekszámra gyakorolt interakciós hatásának vizsgálatára, a 0-7 osztályt végzettek csoportján belül

	1 'MIN.8 ÁLT, NEM ROMA'	N	Gyerekszám átlag	Szórás	Std. Error Mean
hány gyereket szült	8 ÁLT ALATT, NEM ROMA	149	2.3550	1.64257	.13449
	8 ÁLT ALATT, ROMA	50	4.1387	2.27604	.32122

	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Equal variances assumed	8.638	0.004	-6.002	197	0.0000	-1.78365	0.29716
Equal variances not assumed			-5.122	67.285	0.0000	-1.78365	0.34824

6. táblázat T-teszt az iskolázottság és etnicitás gyerekszámra gyakorolt interakciós hatásának vizsgálatára, a legalább nyolc osztályt végzettek csoportján belül

	1 'MIN.8 ÁLT, NEM ROMA'	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
hány gyereket szült	MIN.8 ÁLT, NEM ROMA	357	2.2067	1.20769	.06396
	MIN 8 ÁLT, ROMA	46	2.2711	.99588	.14745

	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Equal variances assumed	0.926938	0.336241	-0.34537	400.1944	0.7300	-0.064405	0.186482
Equal variances not assumed			-0.40072	62.70837	0.6900	-0.064405	0.160721

Ami viszont érdekes: az etnicitás csak az iskolai végzettséggel való együttes hatásában gyakorol szignifikáns befolyást a termékenységre: egyéb interakciós változók, mint például szegregáció és etnicitás, vagy akár a hármas interakciós hatás: iskolai végzettség, szegregáció és etnicitás beépítése a regresszióba nem bizonyult indokoltnak, mert nem növelte érdemben a modell magyarázóerejét.²¹

Ezt erősíti meg a gyerekszám heterogenitásának magyarázatára készített hierarchikus Anova modell, amely annyiban különbözik az előbb bemutatott regressziós modellünktől, hogy a bevont változókat hierarchiába rendezi, illetve a köztük lévő interakciók hatását is eleve számba veszi. (Székelyi- Barna, 2001).

Akárcsak a regressziós elemzésből, innen is kiderül, hogy a (kérdőbiztosi minősítéssel konstruált) etnicitásnak még a társadalmi jellemzők (jelen esetben az

²¹ Ezen újabb, a végső regressziós modellbe be nem került interakciós változók jelentése, az eddigi logikát követve, a következő:

SZEGR2 x ETN=1, ha a kérdezett szegregáltan élő roma, 0 az összes többi esetben
 U8xSZEGR2xETN=1 az értéke, ha a megkérdezett 8 osztálynál alacsonyabb végzettséggel rendelkező, szegregáltan lakó roma, minden más esetben pedig 0.

iskolai végzettség, valamint a szegregáció) kontrollálása után is szignifikáns hatása van a gyerekszám alakulására, valamint, hogy az interakciós változók közül egyedül az etnicitás és iskolázottság kombinációja hat számottevően a termékenységre. (7.táblázat)

7. táblázat Hierarchikus Anova modell a gyerekszám szórásának magyarázatára, a kérdezőbiztosi minősítés alapján

ANOVA (a)

			Hierarchical Method					
			Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	
hány gyereket szült	Main Effects	(Combined)	108.584	3	36.195	17.912	.000	
		u8	46.432	1	46.432	22.978	.000	
		szegr2	5.728	1	5.728	2.835	.093	
		etn	56.424	1	56.424	27.923	.000	
	2-Way Interactions	(Combined)	65.280	3	21.760	10.768	.000	
		u8 * szegr2	3.070	1	3.070	1.519	.218	
		u8 * etn	64.783	1	64.783	32.059	.000	
		szegr2 * etn	4.155	1	4.155	2.056	.152	
	3-Way Interactions	u8 * szegr2 * etn	10.315	1	10.315	5.105	.024	
	Model			184.179	7	26.311	13.021	.000
	Residual			1199.424	594	2.021		
	Total			1383.603	601	2.304		

a hány gyereket szült by u8, szegr2, etn

Mind az Anova, mind a regressziós elemzés alapján azt mondhatjuk tehát, hogy a roma (pontosabban a romának nevezett) nők esetében a társadalmi kirekesztettség leginkább az iskolai kirekesztés dimenzióján keresztül hat a termékenységre. Az *alacsony iskolázottság szerepe*, mint az az Anova modell alapjául szolgáló keresztábrából is kitűnik, jóval *erősebbnek bizonyul a lakóhelyi elkülönülés, a szegregáció hatásánál*. (8. táblázat)

Mert bár a szegregációnak, mint azt a 8. táblázat mutatja, önmagában is van befolyása a termékenységre (a nem szegregált nők 2,3-as átlagos gyermekszámával szemben a szegregáltan lakó nőknek átlagosan 2,6 gyermekük van), ha a különböző iskolai szintekre lebontva nézzük a termékenységet, kiderül, hogy milyen fontos az iskolázottság szerepe: a szegregáltan lakó, de az általános iskolát elvégző romáknak számottevően kevesebb gyerekük van (átlagban 2,36) mint azoknak a cigányoknak, akik ugyan nem laknak szegregált körülmények között, de legfeljebb csak 7 osztályos végzettséggel rendelkeznek.²²

---

²² Abból az adatunkból, mely szerint a nem szegregált, 8 osztály alatti végzettségű cigány nőknek több gyerekük van (5,36), mint a hasonló iskolázottságú, de szegregáltan élő romáknak (3,86) óvakodnánk messzemenő következtetést levonni, hiszen nagyon kevés olyan alacsony iskolázottságú roma nő került be a mintánkba, aki nem lakik szegregált körülmények között.

8. táblázat Átlagos gyerekszám etnicitás és lakóhelyi elkülönülés (szegregáció) szerint, a kérdezőbiztosí minősítést használva

Iskolai végzettség (U8)	Lakóhelyi szegregáció (SZEGR2)	Etnicitás (ETN)	Átlagos gyerekszám	Szülő nők száma	
<i>min. 8 osztály</i>	<i>nem szegregált</i>	nem roma	2.1851	256	
		roma	2.1518	20	
		total	2.1827	275	
	<i>szegregált</i>	nem roma	2.2614	101	
		roma	2.3612	26	
		total	2.2819	127	
	<i>összesen</i>	nem roma	2.2067	357	
		roma	2.2711	46	
		total	2.2140	402	
	<i>8 általános alatt</i>	<i>nem szegregált</i>	nem roma	2.3508	95
			roma	5.3682	9
			total	2.6186	104
<i>szegregált</i>		nem roma	2.3625	54	
		roma	3.8607	41	
		total	3.0079	95	
<i>összesen</i>		nem roma	2.3550	149	
		roma	4.1387	50	
		total	2.8042	199	
<i>Összesen</i>		<i>nem szegregált</i>	nem roma	2.2300	351
			roma	3.1824	29
			total	2.3025	380
	<i>szegregált</i>	nem roma	2.2967	155	
		roma	3.2786	67	
		total	2.5930	222	
	<i>összesen</i>	nem roma	2.2504	506	
		roma	3.2496	96	
		total	2.4096(a)	602	

a. Grand Mean

b. hány gyereket szült by U8, SZEGR2, ETN

1.7. Identitás és termékenység

Az eddigiektől részben eltérő eredményeket kapunk akkor, ha etnicitás-társadalmi jellemzők és termékenység kapcsolatának vizsgálatára más etnikai kategóriát használunk a regressziós modellünkben: ha nem a kérdezőbiztos klasszifikációja alapján soroljuk be a megkérdezettet a romák csoportjába, hanem saját nyilatkozata, önbevallása szerint. (9. táblázat)

9. táblázat Iskolázottság-etnicitás-termékenység: lineáris regressziós modell (2.) a gyerekszám meghatározóinak magyarázatára, önidentifikáció alapján

Független változók	B	Beta	Sig.	Adjusted R Square	F Change	Sig. F Change
(Constant)	1,904		0,000			
1. Iskolai végzettség	0,357	0,106	0,030	0,047	31,244	0,000
2. Szegregáció	6,557E-02	0,020	0,625	0,055	5,857	0,016
3. Település típusa (falv)	0,298	0,091	0,024	0,068	9,781	0,002
4. Észak-Kelet Magyarország	0,319	0,095	0,017	0,079	8,197	0,004
5. Aktív	-,229	-0,071	0,109	0,081	2,036	0,154
6. Éhező	0,643	0,122	0,003	0,105	17,522	0,000
7. Házass	5,927E-02	0,018	0,659	0,104	0,490	0,613
7. Élettárs	7,095E-02	0,011	0,795			
8. Testvérszám	0,339	0,106	0,012	0,110	5,361	0,021
9. Etnicitás (önident.)	-,261	-0,050	0,428	0,114	3,605	0,058
10. Isk.végz. x etnicitás	1,183	0,185	0,006	0,124	7,618	0,006

Amennyiben az identitás tudatot (pontosabban annak egy kérdőíves szituációban való felvállalását!) tekintjük az etnicitás kategóriájaként, akkor azt találjuk, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségű, falun, valamint Észak-Kelet Magyarországon lakó, abszolút szegény (éhezésről beszámoló), nagycsaládból származó nőknek van szignifikánsan több gyerekük.

Az identitásként felfogott etnicitás azonban, a társadalmi, demográfiai jellemzők kontrollálása után, önmagában nem gyakorol olyan erős hatást a termékenységre, mint a kérdezőbiztosai minősítés alapján képzett etnicitás változó²³ - sőt, a mintánkra bekerült nők közül azoknak, akik cigánynak vallották magukat, még valamivel kevesebb gyerekük is volt ($B = -.261$), mint a nem cigányoknak (pontosabban a cigányságukat az interjú során fel nem vállalóknak...).

Ez utóbbi eredmény értelmezéséhez fontos egy kicsit körüljárni, mit is rejt valójában az önidentifikációként értelmezett etnicitás kategóriája.

Egyrészt: nem biztos, hogy az, aki magát cigánynak gondolja, egy kérdőíves szituációban is annak vallja magát. Lásd a cigányok kettős (vagy inkább még több rétegű...) beszédét: egy dolog az, hogy mit mondanak saját közösségük körében, és másik, hogy hogyan beszélnek az idegenek tekintett gádzsók alkotta külvilág előtt. (Stewart, 1994, Szuhai, 1998, Horváth, 2002).

Másrészt: a mindenkori szituációtól, a megkérdezett „pillanatnyi hangulatától” is függ, hogy mit válaszol az interjú során az etnikai identitását firtató kérdésre. Ez utóbbi állítást legplasztikusabban egy Láposról hozott példával tudnám megvilágítani, ahol részben magam kérdeztem le a regressziós elemzésemhez mintát szolgáltató *Szegénység és etnicitás* vizsgálat kérdőívét.

---

²³ Míg ez utóbbi 0.05-ös P érték mellett is szignifikánsan növeli a modell magyarázóerejét, addig az önbevallásos változó esetében ez csak 0.1-es P érték mellett igaz. Itt azonban fontos újra az olvasó emlékezetébe idézni azt, hogyan is konstruálták a kérdezőbiztosok az etnicitás kategóriáját, nevezetesen, hogy többségük, a børszín mellett, az életmód alapján minősített valakit cigánynak. Az életmódnak pedig, mint majd azt a dolgozat 2.6. fejezetéből is látni fogjuk, lényeges eleme a családméret, vagyis az, hogy a megkérdezettnek sok gyereke van-e. Ahogy a láposi védőnő plasztikusan megfogalmazta egy betelepülő családról: „halvány lila gőzöm nincs, hogy cigányok-e vagy nem, de én annak veszem őket... Miért? Csak meg kell nézni, milyen körülmények között élnek. Az apa munkanélküli, ráadásul annyi gyerekük van, mint a nyú, egymás hegyén-hátán élnek, abban a kis viskóban.” Feltételezhetjük tehát, hogy a kérdezőbiztosok megítélésében is szerepet játszik az a fajta gondolkodásmód, amelyet a „szegénység etnicizálásának” neveznek a kutatók (vö. Ladányi-Szelényi, 2004, Szalai J., 2002, vagy Kertesi,) – és részben ez is lehet az oka annak, hogy – a legalacsonyabb iskolai végzettségi szinten - az (interjúkészítők által) cigánynak nevezett nőknek több gyermekük van, mint a nem romáknak.

J.-t, a a falu tövében meghúzódó cigánytelepen lakó 7 gyerekes családapát éppen a szokásos havi családi pótlék kifizetés délutánján, a cimborákkal való mulatás közben, olyan „önérzetes állapotában” sikerült végre hosszú idő után becserkészni, hogy megcsináljuk az interjút, amikor is már magát a nemzetiségi, illetve csoport hovatartozását tudakoló kérdést is sértésnek érezte – hiszen tökéletesen tisztában volt a parasztok sztereotipizált, előítéletes, negatív cigányképével.

Ő, akitől az akkor már több hónapja folyó terepmunkám során oly sokszor hallottam olyanokat, hogy „tudod, mi cigányok...”, vagy hogy „nálunk, cigányoknál az a szokás...”, vagyis aki annyira magától értetődőnek vette cigányságát, egészen kikelve magából azt kiabálta fennhangon: „hát mi lennék? Magyar vagyok. Rendes embernek tartom magam, nem cigánynak. Nem is tudok cigányul, csak magyarul...” És J. csak egyike volt annak a 40 százaléknyi láposi roma származású embernek, akit bár a környezete romának tekintett, és aki más szituációkban maga is romának tartotta magát, a mi kérdőíves felmérésünk során nem vallotta magát annak.

E történet fényében már nem annyira meglepő, hogy azt kaptuk: az etnicitás és a termékenység kapcsolatát elemző mintánkban a kérdezőbiztos által romának vélt nők közül átlagosan több gyereke van azoknak, akik magukat nem vallották romának, mint azoknak, akik roma identitásról számoltak be. (Függelék 4. táblázat)²⁴

---

²⁴ A függelék 3. táblázatának adatai ugyanakkor egybecsengenek a korábbi kutatási eredményekkel, miszerint a magukat románknak vallók alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkeznek, mint azok, akiket csak a kérdezőbiztos vélt romának. (Ladányi, 1996).

Mindez számomra csak azt erősíti meg, mennyire képlékeny, szituációfüggő az etnikai identitás kategóriája, és hogy éppen ezért nagyon óvatosan kell eljárni akkor, amikor megpróbálunk bárminemű következtetést is levonni az identitásként értelmezett etnicitás és a termékenységi magatartás közötti kapcsolat természetéről.

Visszatérve a 2. sz. regressziós modell eredményeinek értelmezéséhez: az önidentitást véve az etnikai kategória alapjául, itt is elmondható, hogy az etnicitás az alacsony, 8 osztálynál is kevesebb iskolai végzettséggel való együttes hatásán keresztül hat szignifikánsan a termékenységre (ld. 10. és 11. táblázat), valamint, hogy a magukat romáknak vallók esetében is igaz az, hogy a szegregáció szerepénél jóval erősebbnek bizonyul az iskolázottság, különösen az alacsony iskolázottság hatása. (függelék 1. és 2. táblázat).

10. táblázat Gyerekszülés

		isketnon	N	Átlagos gyerekszám	Szórás	Std. Error Mean
<i>hány gyereket szült</i>	<i>min.8 ált, nem roma</i>		379	2.2140	1.19014	0.06117
	<i>min 8 ált, roma</i>		24	2.2141	1.11718	0.22952

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
<i>hány gyereket szült</i>	<i>Equal variances assumed</i>	0.023	0.880	0.000	400	1.000
	<i>Equal variances not assumed</i>			0.000	26.022	1.000

11. táblázat T-teszt az iskolázottság és etnicitás gyerekszámra gyakorolt interakciós hatásának vizsgálatára, a 0-7 osztályt végzetek csoportján belül, önidentifikáció alapján

	isketnon	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
<i>hány gyereket szült</i>	<i>8 ált alatt, nem roma</i>	169	2.6471	1.89794	0.14620
	<i>8 ált alatt, roma</i>	31	3.6629	2.19522	0.39530

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
<i>hány gyereket szült</i>	<i>Equal variances assumed</i>	2.455	0.119	-2.665	197	0.008
	<i>Equal variances not assumed</i>			-2.410	38.432	0.021

Az etnicitás és az iskolai végzettség közötti interakciós hatás azonban a magukat romának vallók esetében kisebb erősségű, mint a „mások” (a kérdezőbiztosok) kategorizációja alapján képzett roma csoportnál: míg a cigánynak nevezett nőknél átlagban közel kétfővel, addig a magukat cigánynak valló nőknél átlagosan kicsit több mint 1 gyerekkel növeli a termékenységet az alacsony iskolázottság. (Utóbbiak esetében B=1,183, ld. 9. táblázat)

1.8. Következtetések

A gyermekvállalás etnikai különbségeit vizsgáló elemzésem egyik legfontosabb eredményének az tűnik: akárhogy is képezzük az etnicitás kategóriáját, minden esetben azt kapjuk, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozás nem önmagában hat a termékenységre, hanem csak akkor, ha alacsony iskolai végzettséggel párosul.²⁵ Ezt akár interpretálhatjuk a társadalmi jellemzőket előtérbe állító hipotézis részleges érvényesüléseként.

Attól függően azonban, hogy milyen kategorizációs rendszert használunk a kisebbségi csoport határának kijelölésére, különböző erősséggel nyer igazolást a társadalmi jellemzők hipotézise: a kérdezőbiztosi minősítéssel dolgozó modell eredménye kevésbé, míg az önbevallás alapján képzett kategóriát használó modellt jobban támogatja a társadalomban elfoglalt pozíció, státusz elsődleges szerepét hangsúlyozó magyarázat érvényességét.

Ugyanakkor, adataimból az is egyértelműen látszik: a kisebbségi helyzetnek - bármely csoportképző kategóriát használva - a legalacsonyabb iskolázottsági szinten számottevő (szignifikáns) befolyása van a reprodukciós magatartásra. Vagyis, úgy tűnik, *a magyarországi romák esetében is érvényesül az a kontextuális hatás, miszerint a többségtől való társadalmi távolság felerősíti a kisebbségi helyzet gyermekvállalásra gyakorolt befolyását.* (Ritchey, 1975)

Fontos, egy jövőbeni kutatás során megválaszolendő kérdés lenne annak tesztelése, vajon a legmagasabb iskolai végzettségűek csoportján belül van-e szignifikáns eltérés roma és nem roma nők gyermekvállalásában? Vajon a felsőfokú végzettséggel rendelkező cigányok, kisebbségi helyzetük okozta „bizonytalanságuk” okán (ld. Goldscheiderék hipotézisét, 1969), az afro-amerikai nőkhöz hasonlóan kevesebb gyermeket szülnek-e, mint a hasonló iskolázottságú, de többségi társadalomhoz

---

²⁵ Spéderék hasonló eredményre jutottak, mikor szegénység és etnicitás kapcsolatát nézték. Kiderült, hogy nem önmagában a cigány származás az, ami növeli annak esélyét, hogy valaki szegény lesz, hanem sokkal inkább a cigány származás és az alacsony iskolázottság együttjárása, kereszthatása. (Kapitány- Spéder, 2002).

tartozó társaik? Adataink korlátozottsága miatt erről sajnos nem tudok semmit sem mondani.

A többféle klasszifikációs rendszert használó, termékenység és etnicitás kapcsolatát kutató elemzésem másik fontos tanulsága interpretációm szerint az, hogy elvethetjük azt a fajta „kulturálisnak” nevezett magyarázatot, mely a termékenység etnikai különbségeit az adott kisebbségi csoport egészére jellemző „etnikus kultúra” sajátosságaival – annak pronatalista értékrendjével - véli megmagyarázhatónak. (ld. pl. a fentebb idézett Boriszov, 1969). Hiszen ha ez igaz lenne, akkor azt kellett volna kapnunk, hogy a romáknak – a társadalmi jellemzők kontrollálása után is – minden iskolázottsági szinten szignifikánsan több gyerekük van mint a nem romáknak.

Ráadásul, többekkel (pl. Stewart, M., 2003) egyetértve azt gondolom, magának az etnikus, esetünkben „cigány kultúra” terminusának a használata is félrevezető. Hiszen nem lehet a különböző roma alcsoportokhoz (a beásokhoz, oláh, illetve magyarcigányokhoz), valamint a társadalom különböző státuszú rétegeihez – azon belül is egymástól eltérő történeti előzményekkel jellemezhető közösségeihez - tartozó cigányokat egységes kultúrával jellemezni.²⁶

Ugyanakkor, úgy tűnik, a legalacsonyabb státuszú romáknak mégis van valamilyen sajátossága, amely megkülönbözteti őket a hasonló társadalmi helyzetű nem romáktól, és amelynek demográfiai következményei is vannak.

Hogy ez nem lehet kizárólag a romákat sújtó stigmatizáció, illetve diszkrimináció, azt bizonyítja a 2. regressziós modell eredménye, miszerint az identitásként felfogott etnicitás is – a legalacsonyabb iskolázottsági szinten - szignifikánsan befolyásolja a termékenységi magatartást.

---

²⁶ Hogy csak egy nagyon triviális példát említsek: a hétköznapi tapasztalatok alapján is nyilvánvaló, hogy milyen óriási különbség van például a józsefvárosi muzsikus vagy egyéb értelmiségi, többnyire kétyerekes roma családok, és a falusi telepeken élő, 8-10 gyerekes cigányok „kultúrájában”.

E sajátosság mibenlétét próbálom meg körüljárni a dolgozat második, mikrodemográfiai részében. Azonban már ehelyütt muszáj megjegyezni: azzal, hogy eredményeim alapján a fent említett okok miatt nem tartom érvényesnek a „cigány kultúrával“ - mint valami időben változatlan, a cigányokra egységesen jellemző értékrenddel, szokás illetve norma rendszerrel (vö. a szociológia kultúra fogalma (Andorka, 1989)) - való érvelést a magas termékenység értelmezésekor, még nem zárom ki a másfajta, a szakirodalomban szintén kulturálisnak nevezett magyarázatok érvényességét.²⁷ Csupán azt gondolom, nem segít a megértésben, ha – a demográfusok többségének gyakorlatát követve – olyan gyűjtőfogalomként használjuk a kultúrát, amelybe belefér a termékenységre ható minden nem-gazdasági, nem-demográfiai változó, és amellyel szemben az egyetlen kritérium csupán, hogy operacionalizálható legyen. (ld. erről Ketzer, 1995).

Ezért, a demográfiai kérdésekkel (is) foglalkozó antropológusokkal együtt (pl. Bledsoe, C., 2003, vagy Fricke, T., 1998) úgy gondolom, a termékenységi magatartás motivációinak megfejtése szempontjából (is) gyümölcsözőbb, ha megpróbáljuk „dekonstruálni“: alkotóelemeire bontani, mit is értünk a „reprodukciós döntésekre ható kultúra“ fogalma alatt – és a közel 150 jelentéssel rendelkező kultúra (Taylor, 1967) szó helyett olyan alacsonyabb rendű terminusokat használunk, mint pl. a mindennapi, gyakorlati észjárás, a praxis (Bourdieu); illetve, szintén a Bourdieui fogalmi apparátusnál maradva, ha stratégiákról, mentalitásról illetve habitusról beszélünk (vö. Stewart, M., 2003).

És ha még mindemellett a családi szocializáció²⁸, valamint a társadalmi (a család, rokonság, barátok, vagy a lakóhelyi közösség felől érkező) befolyás, másképpen fogalmazva: a társas kapcsolatok, netwörkök reprodukciós magatartásra gyakorolt hatását is vizsgáljuk (ld. a láposi esettanulmány 2.8 fejezete), akkor tulajdonképpen sikerült megneveznünk azokat a „változókat“, amelyek nagy része kívül esik a hagyományosan elterjedt demográfiai adatfelvételekben szereplő kérdések körén –

---

²⁷ Ezúton szeretném megköszönni Tardos Róbertnek a kézirat ide vonatkozó részéhez fűzött fontos megjegyzéseit, amelyek arra sarkalltak, hogy már ebben a fejezetben, megelőlegezve a később mondandók egy részét, pontosítsam a „kulturális“ magyarázattal kapcsolatos álláspontomat.

²⁸ A családi szocializáció szerepének fontosságát, más vizsgálatokhoz hasonlóan (pl. Pongráczné-S. Molnár, 1991) saját eredményeim is mutatják, hiszen mindkét regressziós modellben azt kaptam, hogy azoknak a nőknek van szignifikánsan több gyereke, akik maguk is nagycsaládból származnak (értsd: akiknek kettőnél több testvére van).

talán leginkább azért, mert igen nehezen operacionalizálhatók -, és amelyeket jobb híján, a „kultúra“ gyűjtőfogalma alá szokás besorolni.

Végül, de nem utolsósorban: elgondolkodtató eredménynek látszik, hogy míg az Egyesült Államok diszkriminált kisebbségi csoportja (az afro-amerikaiak) esetében demográfiai szempontból a középfokú végzettség megszerzése jelenti a választóvonalat (csak a nyolc osztályt befejezettek rétegén belül van szignifikánsan több gyereke a fekete nőknek, mint a fehéreknek), addig a magyarországi romák esetében az általános iskola befejezése a vízválasztó a gyermekvállalási magatartásra nézve.²⁹ Annak ellenére van ez így, hogy tudjuk, ma már az egyre magasabb és sokoldalúbb szakképzettséget igénylő munkaerőpiacon annak sem terem sok babér, akinek „csak” szakmunkás vagy gimnáziumi végzettsége van...Demográfiai szempontból (is) úgy látszik hát, van különbség reménytelen és még reménytelenebb helyzet között...

*

Ezek a survey adatok arra ugyan alkalmasak voltak, hogy ki tudjuk mutatni az etnicitás termékenységre gyakorolt hatásának mibenlétét: azt, hogy bármelyik etnikai kategóriát véve is, a roma kisebbségi csoporthoz tartozásnak csak a legalacsonyabb iskolai végzettségűek esetében van számottevő szerepe a termékenységi magatartás alakításában..

Arra viszont már nem alkalmasak, hogy magyarázatot kaphassunk arra: vajon miért, illetve miként, milyen mechanizmusokon keresztül gyakorol hatást egy kisebbségi csoporthoz, nevezetesen a roma etnikumhoz tartozás a gyermekvállalási szokásokra?

E kérdésre a választ a dolgozat következő részében, a láposi mikrodemográfiai esettanulmány példáján keresztül igyekszem megadni.

---

²⁹ Ezt összehasonlító esettanulmányaink példája is megerősíti. Hogy az általános iskola befejezése mi módon, milyen mechanizmusokon keresztül hat a termékenységre, arról a dolgozat következő, mikrodemográfiai részében lesz bővebben szó.

2. Rész

„Nekem ez az élet, a gyerekek...” –

A reprodukciós magatartás változásai Láposon (1960- 2004)

„...célunk, hogy kontextusba helyezzük a termékenységet: hogy megmutassuk, hogyan nyer értelmet az adott reprodukciós viselkedés abban a társadalmi-kulturális és politikai-gazdasági környezetben, amelybe be van ágyazódva...”

(Susan Greenhalg,

1995)

2.1. Bevezetés

Miközben a világ fejlett, nyugati része az előregedő társadalmak problémájával küszködik; míg Magyarországon, akárcsak a többi Közép-Kelet-európai „rendszerültő” államban hosszú évek óta az az egyik legnagyobb probléma, hogy az évi születések száma még a népesség egyszerű reprodukciójához sem elegendő, addig vannak olyan hátrányos helyzetű, „elcigányosodó” kistelepülések, ahol az országos – nemcsak a teljes népességre, de a hazai roma népességre vonatkozó - tendenciával is teljesen ellentétes folyamatot: az élveszületések számának növekedését figyelhetjük meg a nyolcvanas évek közepe, vége óta. (Gyenei, 1998, Durst, 2002).

E települések sorába tartozik az általam vizsgált, Láposnak nevezett Észak-Magyarországi aprófalú.

Láposon a lakónépességen belül az 1970-es évektől kezdve folyamatosan nő a cigányok aránya, mára már meghaladva a 85 százalékot.³⁰ (12. táblázat)

12. táblázat A lakónépesség számának és a cigány lakosság arányának változása Láposon (1960-2004)

Év	Teljes lakónépesség ¹ (fő)	A lakónépességen belül a cigánylakosság			
		száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)
		Helyi adatok ²		Népszámlálási adatok ³	
1960	490	98	20	n.a.	n.a.
1970	589	147	25	n.a.	n.a.
1980	603	300	50	1 (!)	-
1990	568	353	60	179	32
2001	656	492	75	415	63
2004	680	578	85	n.a	n.a.

Forrás:

1: Népszámlálási évkönyvek

2: 1960-1990: becsült számok, a hetvenes évekből származó láposi lakónyilvántartó jegyzék, illetve a helyi általános iskola tanítóitól és az önkormányzati hivatal vezetőitől kapott információk alapján. Mint a táblázat megfelelő oszlopából is látszik, az önbevallás módszerével előállított népszámlálási adatok többnyire igen messze esnek a helyi intézmények (nem hivatalos) becsléseitől a cigány lakosság számára vonatkozóan.

2: A 2001-es és a 2004-es adatok saját, gyakorlatilag teljeskörűnek tekinthető háztartás összeírásaimból származnak, amelyeket, megbízhatóságuk ellenőrzése céljából, még a helyi önkormányzat népesség nyilvántartó jegyzékével is összevettem.

³⁰ Ezen a vidéken a „politikailag korrekt módon“ romának nevezettek cigánynak hívják magukat és parasztnak a nem-cigányokat. Ezért írásom leíró részében én is (többnyire) az ő terminusaikat használom. Ami a statisztikai adatokat illeti: ezeket is a helyi társadalom minősítésére támaszkodva állítottam elő: azt tekintettem cigánynak, akit a környezete – tudni vélt származása alapján - annak tartott. A helyi minősítő rendszerek működéséről a 2. fejezetben részletesebben lesz még szó.

3: Az 1960-as és az 1970-es népszámlálás során nem kérdeztek külön nemzetiségi adatokat, az 1980-as census nemzetiségi adatairól pedig már korábban is lehetett tudni, hogy használhatatlanok. (vö. Kertesi-Kézdi, 1994).

A láposi cigánylakosság nyers élveszületési rátájának változását a hatvanas évektől a legutóbbi időkig - az országos adatokkal összehasonlítva - az alábbi, 13. táblázat mutatja.

13. táblázat A termékenység változása Magyarországon a cigány valamint a teljes népességnél, illetve Láposon - Az ezer lakosra jutó élveszületések száma (Nyers születési arányszám)

Év	Cigány népesség (1)	Teljes népesség (1)	Láposi roma népesség (2)
1960	n.a.	n.a.	
1971	32	15	27,3
1993	28,7	11,3	35,2
2002	25,3	9,7	34,8

Forrás:

(1) Kemény István-Janky Béla: Cigány felmérés, 2003. Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. Beszélő, 2003. Október

(2) Saját becslés, a helyi védőnői nyilvántartás, valamint a hetvenes évekből származó lakónyilvántartó jegyzék (1971), a települési önkormányzat népességi adatai (1993), és saját háztartásösszeírásom (2002) eredményei alapján.

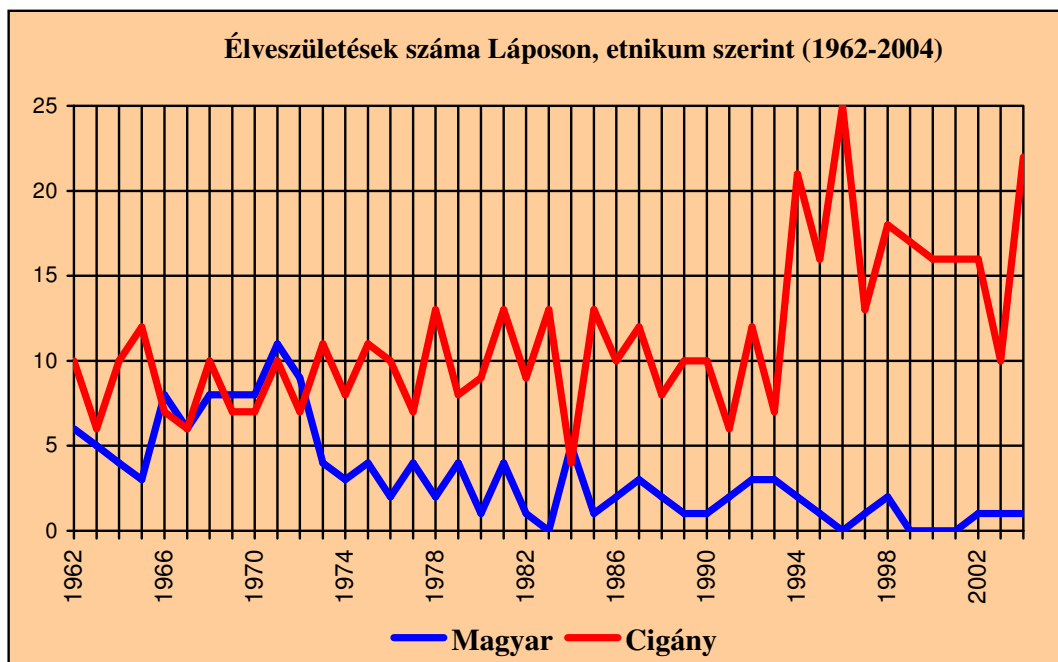
Itt azonban fontos egy látszólag kitérőnek tűnő, ám témánk szempontjából nagyon is fontos megjegyzést tenni: A termékenységi arányszámok, amelyek nevezőjében a vizsgált csoport abszolút lélekszáma szerepel, a roma népesség esetében különösen „megbízhatatlanok“, hiszen a különböző definíciós rendszerektől függ, hogy ki kerül a cigánynak nevezett emberek körébe. És mivel a cigány etnicitás nem tekinthető objektív, tudományos ténynek (vö. Ladányi-Szelényi, 2000), hanem sokkal inkább olyan „szituációs etnicitás“, amely társadalmi konstrukció terméke, ezért a definíciós rendszerek különbözőségétől függően egymástól eltérő termékenységi arányszámokat kaphatunk a roma népességre vonatkozóan.

A fentebbi logikát követve, a nyers termékenységi arányszámhoz hasonlóan ugyancsak „becslésnek“ tekinthető a láposi cigány csecsemők adott évi elveszületési száma, illetve annak változása (1. ábra), melyet a védőnői nyilvántartások feldolgozása alapján rekonstruáltam. Hiszen ez esetben is a definiáló személyétől illetve kategorizációs szempontjaitól függ, kit tekint cigánynak. Márpedig az általam vizsgált több mint negyven éves időszakban legalább két védőnő „szolgált“ Láposon. Biztosat csak a jelenleg – igaz, lassan már harminc éve - itt dolgozó – mellesleg a szomszéd faluban lakó – védőnő minősítésének kritériumairól tudunk: ő, az általános kistérségi gyakorlatot követve – azt tekinti cigánynak, akinek cigány származásáról meg van győződve. A származás kritériuma számára – akárcsak az ez ügyben egységesnek tekinthető falusi „közvélemény“ szerint (vö. Virág, 2005) még az életmód szempontját is felülírja. „Az A. egyértelműen cigány...az apja is az volt, meg az anyja is, én tudom az egész családfáját, nem kell ezen gondolkodni...még ha nem is úgy él, mint a cigányok...“.

Problémát csak az az egy-két eset jelent számára, amikor valamelyik betelepülő család ismeretlen vidékről, esetleg a fővárosból költözött ide néhány évvel ezelőtt – ilyenkor az életmód szolgál a kategorizáció alapjául: „meg nem tudom mondani, hogy a T. cigány-e, de én annak veszem...A mentalitása, az értékrendje miatt: igen cigányosan él. Az ura nem engedi, hogy védekezzen, sok gyereke kell legyen...az apa a meghatározó abban a családban.“ (A védőnői minősítés szempontjairól ld. még Neményi, 2001)

A védőnő tehát az esetek zömében az általa egyértelműen cigány származásúnak vélt nők terhes nyilvántartó lapjára vezeti fel, kizárólag belső használatra, a nagy „V” betűt – ami gyakorlatilag a régi „C” betű megfelelője. (A személyi adatvédelmi törvény értelmében ugyanis már évek óta nem lehet hivatalosan nyilvántartani senkinek sem az etnikai hovatartozását). A „V” betű jelentése: veszélyeztetett (terhesség). A veszélyeztettség forrásai pedig, a hivatalos indoklás szerint: „a szociális környezet illetve egészségügyi okok” (úgy mint zsúfolt, szegényes lakáskörülmények: többek között a csecsemőt légúti megbetegedésre hajlamosító füstös levegőjű viskók, illetve a cigány anyák zömére jellemző, a magzat fejlődését a kutatások szerint - károsító erős dohányzás.)

1.ábra Élveszületések száma Láposon, etnikum szerint (1962-2004)

Forrás: A láposi védőnői terhestörzslapok évenkénti összegzései

Mind a 13. táblázatból, mind pedig az 1. ábrából leolvasható, hogy a láposi cigány nők körében az elmúlt négy évtizedben ciklikus mozgást írt le a termékenység: az

1960-as évek meglehetősen magas szintjéről a hetvenes években csökkent, majd gyakorlatilag a nyolcvanas évek eleje óta újra nőtt – kisebb-nagyobb ingadozásokkal, a kilencvenes évek közepére jellemző kiugróan magas értékkel –, illetve az új évezredre, viszonylag magas szinten stabilizálódni látszik.

Ahhoz azonban, hogy választ tudjak adni arra a jelenségre, hogy miért emelkedett a nyolcvanas évek eleje-közepé óta – a többségi társadalomra, illetve, mint azt majd hamarosan látni fogjuk: a helybéli „parasztkra“ és a „kiemelkedett cigányokra“ jellemző csökkenő, illetve alacsony szinten stagnáló termékenységgel ellentétben - a láposi szegény cigányok gyermekszáma, előbb röviden meg kell ismertetnem az olvasóval, pontosan kikről is szól ez a dolgozat: kiket tekintettem munkám során a kutatás alanyának; kiket és milyen kritériumok alapján neveztem cigánynak, valamint, hogy milyen módszereket és forrásokat használtam a vizsgálat során az itt bemutatott adatok előállításához.

Majd pedig röviden be kell mutatnom a helyi társadalom felépítését, rétegződését, annak mindennapi megélhetési stratégiáit, illetve azokat a legfontosabb társadalomtörténeti előzményeket, amelyek a mai nyomorúságos helyzet kialakulásához vezettek. Mindezek nélkül ugyanis nehezen lehetne megérteni a különböző rétegek reprodukciós stratégiáit illetve azok változását, amelyek, talán már itt előre bocsájthatom, mind egy irányba mutatnak: annak az egyéni – de csak „belülről“, az egyént szoros kötelékeivel szabályozni képes kisközösség működésének ismeretében megfejthető - racionalitásnak az irányába, melynek célja Láposon részben a megbecsülés, a presztízs, státusz kivívása az egyén életterét meghatározó szűk társadalmon belül – részben pedig a „túlélés“, a mindennapi betevő előteremtésének minden egyebet háttérbe szorító kényszere.

2.2. A kutatás módszere, az adatok és a felhasznált források

2.2.1. Etnográfiai vizsgálat

Láposon 1999 májusától, egy éven át, kisebb nagyobb megszakításokkal végeztem terepmunkát, a résztvevő megfigyelés módszerével. Azóta is vissza- visszajárok a faluba - a láposiakkal való kapcsolatomnak immár, igaz, nagy kihagyásokkal, de több éves története van.

A terepmunka során szállásaim kiválasztása – helyszűke miatt – nem volt egyszerű. Kezdetben a cigányok és a „parasztok“ között közvetítő szerepet betöltő, egyedül, ugyanakkor nagycsaládja „holdudvarában“ élő M. néninél laktam – azon „paraszt“ asszonyok egyikénél, akihez – ellentétben a falu többi nem cigány lakosával - még ma is bejár egy-két roma segíteni, vagy segítséget kérni.³¹

M. néninek és unokáinak köszönhető, hogy sikerült az eleinte lehetetlennek tűnő vállalkozás: az egész falut (közel 150 családot, 650 egyént) egy hét alatt lekérdezni. Segítségével olyan helyekre is bejutottunk, ahol engem kezdetben nagyon bizalmatlanul fogadtak: a külvilágra örök gyanakvással tekintő, asszimilálódni igyekvő, vagy ahogy a helybéliek nevezik: „kiemelkedett, kikupálódott“ cigányok házába. E családok egy részétől csupán egyetlen egyszer, munkám legelején sikerült „bebocsájtást nyernem“ egy hosszabb lélegzetű mélyinterjúzásra, ám azt követően mindenféle kérdőíves adatfelvételt elutasítottak, mondván: „mi újságírókkal nem foglalkozunk, minek írogassanak itt össze minket??? ...mi már nem vagyunk cigányok, nincs nekünk mit mondani, nem foglalkozunk mi ilyenekkel...“

---

³¹ Ezen a vidéken a cigányok parasztnak nevezik a nem cigányokat, így a dolgozatban, jobb híján, többnyire én is ezt a kijelölő kategóriát használom. Ugyanakkor tisztában vagyok azzal, hogy a jelen esetben parasztnak nevezett, többnyire bér munkából illetve nyugdíjból élő embereknek már semmi közük sincsen a társadalomkutatók által korábban lefestett „valódi parasztokhoz“ (vö. Fél-Hofer, 1969, vagy Erdei, 1941). Sőt, hogy akadnak köztük – főleg a helyi értelmiség köreiben – olyanok, akik egyenesen sértőnek érzik a cigányok őket megnevező kategóriáját. (Arra persze már kevésbé gondolnak, vajon a cigánynak nem ugyanolyan sértő-e a parasztnak elnevezése...): „...valóban, ebben a térségben így van megkülönböztetve: az etnikum (értsd: cigányok- a szerk.), meg a parasztnak (értsd: nem cigányok-a szerk.). Ez nem szégyen, de mi magyarok vagyunk. A parasztnak minket irritál. Én például argónomus voltam a térségben...“

M. néninek köszönhető az is, hogy végül a „parasztok“ körében is szinte – két kivétellel – teljes körűnek tekinthető a válaszadás. Egy részük ugyanis – akik a terepmunka kezdeti időszakában még úton-útfélen leállítottak, és afelől érdeklődtek, hogy „na, mi újság Pesten“ - egy idő után már kevésbé voltak barátságosak. Kiderült, azért, mer úgy vélték: „túl sokat foglalkozom a cigányokkal“...Hozzájuk tehát „kérdőbiztosként“ M. nénit küldtem a *Szegénység és etnicitás* vizsgálat kérdőívével, illetve később az általam készített termékenységtörténeti adatlappal. Az adatok megbízhatóságát az ő személye külön garantálta („tudod, tőlem a J.nem tudta letagadni, hogy volt két abortusza...“)

Később sikerült beköltöznöm egy egyedül élő cigányasszonyhoz, aki éppen akkor házasította ki 19 éves fiát, akinek helyére átmenetileg befogadott. A telepen azonban, ahol napjaim nagyrésztét töltöttem, és ahol az általános helyzet az, hogy a 15 négyzetméteres viskókban nyomorog a 8-10 fős család, nem sikerült soha laknom. Valószínűleg ez az oka annak, ha „sűrűnek“ szánt leírásaim (ld. Geertz, 1994) olykor nem sikerültek elég „sűrűre“.

2.2.2. Kérdőíves adatfelvétel

Statisztikai adatbázisom alapja kettős, pontosabban három forrásból származik. Egyrészt 2000 júniusában lekérdeztem (részben lekérdeztettem) a Szelényi Iván és kutatócsapata által készített, *Szegénység és etnicitás* vizsgálat háztartási és egyéni kérdőívét.

Másrészt 2004-ben adatlapot vettem fel minden egyes láposi háztartásról, amellyel céloim a nők termékenység történetének visszamenőleges rekonstruálása - mellesleg a 2000-es survey vizsgálatba még be nem került új kisgyermekes családok „kemény adatainak“ rögzítése -, valamint a termékenységre ható változók (mint például a házasság kötés vagy az első szexuális kapcsolat ideje, a fogamzás gátlás módja, stb.) előállítása volt.

Harmadrészt pedig az így nyert adatok megbízhatóságát korrigáltam az egyéb, „történeti“nek nevezett források megfelelő bejegyzéseivel. Konkrétan: az adatlapok lekérdezése során hamar rájöttem – és ebben sokat segítettek az addig szerzett terep

tapasztalataim -, hogy nem lehet készpénznek venni a cigányok bemondásait a házasságkötésük idejére vonatkozóan. Nagyon gyakran fordult elő, hogy a megkérdezett azt állította : „Mikor volt a házasságkötés? Pontosán emlékszem, 17 évesen mentem hozzá az uramhoz, tudod, mifelénk ez a szokás: a cigányok korán házasodnak“. A körjegyzőségben fellelhető házassági anyakönyvi kivonat megfelelő bejegyzésének tanúsága szerint viszont az illető csak 25 éves korában kötött „hivatalos“, polgári házasságot. A két adat meg nem egyezésének oka, hogy a – hagyományos demográfiai surveyekben egyértelműnek tekintett - házasság fogalma nem ugyanazt jelentette a kérdező és a megkérdezett számára (vö. többek között Van der Geest, 1998, vagy Bledsoe, 1998). Ezért végül úgy döntöttem, hogy külön kódolom az együttélés kezdetéről, valamint az (első) házasságkötés idejéről szóló információkat.

Ugyancsak megkérdőjelezhető volt a gyermekek születési idejére vonatkozó adatok pontossága is – különösen az alacsony iskolázottságú, ötnél többgyermekes családok esetében. Tisztelet a kivételnek, meg azoknak, akik még a fiók legmélyéből is kiásták a gyerekek TAJ-kártyáját, hogy meg tudják mondani azok pontos születési dátumát, sokan rám bízta ezekkel az adatokkal az előállítását: „jaj, honnan a Jóistenből tudnám én már azt...Tessék kiszámolni, a Józsika a legidősebb, 17 éves, ugye Józsika, annyi vagy? A Berti az 5 éves, a többiek meg mind jöttek sorba, majdnem mind között másfél év a különbség...“ A születési időre vonatkozó hiányzó adatokat végül a védőnői terhes törzslapokból pótoltam.

2.2.3. Történeti források

Különösen gazdag forrásnak bizonyultak az 1962-től vezetett, minden faluban kisebb-nagyobb időbeli kihagyásokkal fellelhető, ún. védőnői terhes törzslapok, amelyek minden egyes szülő nőről olyan, témánk szempontjából fontos információkat tartalmaznak, mint a nő születési éve, születési helye, lakóhelye, foglalkozása, az apa neve, születési helye, lakóhelye, foglalkozása, vagy a csecsemő születési ideje, születéskori súlya, egészségi állapota – valamint a szülő nők be- illetve elköltözései a faluból. Ezt a forrást a mikrodemográfia eddig még nem fedezte fel magának – talán

azért sem, mert a helyi védőnő jóakarátán múlik, hogy hozzáférhet-e a kutató ezekhez a lapokhoz -, pedig kiaknázása komoly eredményeket ígér.

Mindezen felül feldolgoztam még néhány regiszter jellegű, történeti dokumentumot: a láposi általános iskolai anyakönyveket, naplókat (az iskolai végzettség, illetve a lakóhelyi változások bemutatása céljából), az 1970-től néhány éven keresztül vezetett lakónyilvántartó jegyzéket (a foglalkozástörténet, valamint a vándorlások: be- és kiköltözések rekonsztruálására), valamint a születési, házassági, és a halálozási anyakönyveket (az 1870-es évektől kiírt egyházi, illetve 1896-tól a polgári anyakönyvek adatai sokkal inkább egy következő kutatás alapanyagául szolgálnak majd: a családrekonstrukció módszerének (Andorka, 1988) segítségével annak kiderítésére, hogy vajon hosszabb időtávra vonatkozóan hogyan változtak a gyermekvállalási szokások a láposi cigány nők körében: megfigyelhetők-e ezen a településen is a demográfiai átmenet jelei? A régmúlt feltárása segíthet a jelen folyamatok jobb megértésében is. Ebben a dolgozatban azonban az anyakönyvek közül leginkább csak a házassági anyakönyvek adatait használtam fel – illetve elvételek egy-egy bejegyzést a születési és a halálozási anyakönyvekből, hogy pótolni tudjam a Lápósról időközben elköltözötteknek a védőnői lapokból hiányzó adatait (ld. 2.9. fejezet))

Végül, a múlt feltárása céljából használtam még narratív forrásokat is, mint például a helybéli öregekkel, vagy a régebben hosszú ideig Lápóson élő, onnan elszármazott családok tagjaival készített mélyinterjúkat – mindvégig szem előtt tartva e forrás „gyengéjét”: a kérdezz-felelek módszer hiányosságait (vö. a következő, 2. 3. fejezetben leírtakkal).

2.2.4. A vegyes módszerű mikrodemográfia előnyeiről

Mindezen források felhasználásával, a kvalitatív és a kvantitatív adatok egymás mellett, egymást kiegészítve való szerepeltetésével, illetve a mélyfúrás jellegű megközelítéssel reményeim szerint sikerül érzékeltetni, mennyire összetett, kontextustól függő társadalmi cselekvés eredménye a reprodukciós magatartás, amelyre nem csupán, sőt elsősorban nem a biológiai adottságok hatnak, hanem sokkal inkább strukturális tényezők, illetve a vizsgált népesség történelme során kialakult, időben állandóan módosuló társadalmi intézmények (többek között a család, rokonság), valamint kulturális sajátosságok befolyásolják.

E vegyes módszertanú kutatás egyik fő célkitűzése, hogy kapcsolódva a nemzetközi kutatások „antropológiai demográfiának“ (ld. pl. Aaby- Basu, 1998, vagy Ketzer-Fricke, 1999), vagy másutt „a demográfia politikai gazdasági elméletének“ (Greenhalg, 1995) nevezett irányvonalához, megmutassa azt, amit már mottóként is idéztem: hogy egy adott népesség termékenységi magatartása milyen mélyen beágyazódik a számára kontextust jelentő társadalmi, gazdasági, politikai és történelmi folyamatokba. (Greenhalg, 1995).

Ezeknek az általam is művelt „mikrodemográfiáknak“ (jelen esetben a láposi esettanulmánynak) az lehet a legfőbb hozadékuk, hogy apró építőkövekként szolgálva, mind hozzátesznek valamit a termékenységi magatartás meghatározó tényezőiről eddig rendelkezésünkre álló tudáshoz. Akár úgy, hogy a kérdőíves módszerrel fel nem tárható társadalmi mechanizmusokat fogalmazzanak meg: például, hogy hogyan hat a család, a rokonság, vagy a kortárs csoport, illetve a lakókörnyezet az egyének, házaspárok reprodukciós döntéseire (ld. erről a 2.6. fejezetet). Vagy akár oly módon, hogy ötleteket adnak a hagyományos demográfiai surveyben használatos változók körének bővítéséhez (hogy csak egyet említsek: az egyén, illetve az együtt élő pár kapcsolathálójának vizsgálata). Akár azáltal, hogy hozzásegítenek a hagyományos survey kérdéseknek a megkérdezettek számára is értelmezhető, „kulturáspecifikus“ újra- illetve átfogalmazásához (ld. pl. a házasság fogalmának a többségi társadalométól eltérő jelentését az egyes cigányközösségekben (vö. Kemény, 2005, Kovai, 2006); akár pedig azzal, hogy segítséget nyújtanak az adott népesség

ismerete nélkül megfejthetetlennek tűnő survey adatok értelmezéséhez. (ld. erről a 2.8. fejezetet, annak is különösen azt a részét, amely többek között arról szól, miért nem mutat szignifikáns összefüggést a láposi cigányok háztartásszerkezete gyermekvállalási szokásaikkal).

Végül, de nem utolsósorban: az általam választott antropológiai megközelítés leginkább azzal járulhat hozzá a demográfiai magatartás alaposabb megértéséhez, hogy a vizsgált népesség mindennapjaiban való részvétel révén, cselekedeteik, így gyermekvállalási stratégiáik olyan értelmezését tudja adni, amely maguk az érintettek számára is rejtve marad. Vagy azért, mert nem is tudatosul bennük, hogy mi a valódi mozgatója cselekedeteiknek, vagy azért, mert számukra az annyira magától értetődő, a mindennapjaiknak annyira szerves része, hogy nem is tartják érdemesnek artikulálni. (vö. Stewart, M., 2003). Egy konkrét példával megvilágítva mindezt: Ha csak azt kérdeztem volna a láposi nagycsaládos cigányoktól, miért szültek annyi gyereket, amennyit (többnyire hetet, nyolcat, de néhányan tizet, tizenkettőt is), akkor többnyire három típusú választ kaptam volna. Vagy azt felelték: „nem is tudom, így alakult...“, vagy azt mondták: „így adta az Istenke...“, vagy pedig utólag „megideologizálták“ döntésüket: „...azért tizenkét gyereket szülni, az valami, nem?! Ezt csinálják utánam a parasztok...“. Amikor pedig azt tudakoltam, mi az oka, hogy tizenöt, tizenhat évesen már gyereket szülnek, akkor nem is igen értették a kérdésemet, hiszen annyira magától értetődő volt a számukra: „itt mifelénk ez a divat, a cigányok mind korán szülnek...“.³² Reprodukciós stratégiáiknak az a fajta értelmezése, amellyel hamarosan előállok, tulajdonképpen fel sem merül bennük, ugyanakkor, minden cselekedetük ezen (lehetséges) olvasat érvényességét támasztja alá.

---

³² Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne használtam volna fel saját értelmezéseiket, ideológiáikat magyarázatom megkonstruálásakor. Csupán annyit jelent, hogy azokat igyekeztem megfelelő helyükön kezelni.

Mindezek mellett tisztában vagyok a választott megközelítés korlátaival is. Pontosán tudom, és szeretném is hangsúlyozni, hogy bár kutatási eredményeim a láposi lakónépességre nézve reprezentatívak, egyéb, mégoly hasonló helyzetű cigány közösségekre sem általánosíthatóak – mint azt a dolgozat 3. része is mutatja. De hogy nem teljesen atipikus jelenséget mutatok be, azt az eddigi szórványosan fellelhető településszintű vizsgálatok demográfiai kérdéseket is érintő eredményei (Ladányi-Szelényi, 2004; Lengyel G., 2005, Gyenei, 1998) mellett a Lápos környéki településekre, pontosabban az edelényi kistérségre vonatkozó védőnői jelentések is mutatják. (ld. majd 2.5. fejezet).

2.3. A műfaji megközelítésről

Kutatásomat leginkább az antropológiai demográfiai vizsgálatok körébe tartom besorolhatónak.

E viszonylag újkeletű, az antropológia és a demográfia jegybenjárásából született aldiszciplína kialakulásának rövid ismertetését nem csak episztemológiai érdekessége, de saját munkám fokozatos fejlődésének érzékeltetése miatt is fontosnak gondolom. Ugyanis, mint majd az alábbiakból kiderül, a demográfusok egy részének már jó ideje komoly problémát jelent annak eldöntése, minek nevezze azt a, sokáig csak reziduális változónak tekintett (vö. Andorka, 1988) „valamit“, ami nagy valószínűséggel irányítja az emberek termékenységi magatartását, de ami kívül esik mind a társadalmi, gazdasági, mind pedig a demográfiai jellemzők körén; amit jobb híján sokan a lassan már kiüresedő „kultúra“ gyűjtőfogalma (ld. erről Ketzer, 1998) alatt szerepeltettek, és amit Susan Watkins oly találóan így jellemzett: „Még akkor is, amikor a házaspár szó szerint egyedül van a hálószobában, a rokonokkal és szomszédokkal folytatott beszélgetés visszhangja befolyásolja cselekedeteit.“ (Watkins, 1990).

Én magam is sokáig küzdöttem – és részben küzdök még ma is – az elnevezés problémájával. (E küzdelem egy-egy állomását mutatják korábbi írásaim: különösen ld. Durst, 2005). Magának a kultúra terminusának a használatával ugyanis több probléma adódik. A szegények, és különösen a szegény cigányok esetében pedig különösen félrevezető lehet e fogalom: az ember, ezen csoportokat vizsgálva, könnyen belekerülhet mind a „szegénységkultúra“ (Lewis, 1968), mind pedig a „cigány kultúra“ csapdájába. Márpedig, a Lápos mellett további három faluban végzett mikrovizsgálataim tapasztalatai (is) azt mutatták, hogy sem a szegénység, sem a cigány származás, illetve a cigány identitás nem predesztinál arra, hogy e csoportok tagjai egyöntetűen, azonos módon alkalmazkodjanak az őket szorító, hasonló strukturális kényszerekhez. (vö. Stewart, 2003). Hiszen, mint majd a későbbiekben látni fogjuk, még az egy faluban élő, azonos társadalmi státuszú cigányok is különböző stratégiákkal válaszolhatnak az őket egyformán érintő szegénységre,

kirekesztettségre, munkanélküliségre (ld. a telepi cigányok, illetve a közülük „kiemelkedő“ uzsorások, 2. 5. fejezet).

A különböző, hazai cigánytársadalmakról szóló antropológiai vizsgálatokból (ld. pl. Horváth, 2002, Kovai, 2005, Ladányi-Szelényi, 2004, Fleck-Virág, 1998, Szuhai, 1998, vagy a korábbi időkbeli: Havas, 1998, Gyenei, 1995, Stewart, 1994 munkáit) is kiolvasható, hogy még az egyazon roma alcsoporthoz tartozó közösségek esetében is nehéz lenne valamifajta közös jellemvonásokkal leírható „cigány kultúráról“ beszélni. A „szegénység kultúrája“ (Lewis, 1968) – vagy ennek egy „modernebb“ változata, az ún. „gettó(hoz köthető) viselkedés“ (getto-related behaviour, ld. Wilson, 1994) – ugyancsak nem segít abban, hogy közelebb jussunk a szegények, különösen a szegény cigányok reprodukciós magatartásának megértéséhez. Nem csak azért nem, mert e kultúra Lewis által felsorolt, illetve Wilson által az amerikai nagyvárosi gettóknak bemutatott jellemvonásai nem csak a szegényekre jellemzők, hanem esetünkben főként azért sem, mert a szegénység- vagy gettókultúrának tulajdonított jellemvonások zöme (többek között a kábítószerhasználat, az erőszak alkalmazása a konfliktusok elrendezésére, vagy a férfiak kiáltó hiánya a családon belül, illetve ennek megfelelően az (egyedülálló) nők vezetése, matriarchális háztartások nagy aránya) meg sem található Láposon...- legalábbis egyelőre...De ugyanígy nincs nyoma e viselkedésnek a környező, elcigányosodó aprófalvakban sem.

Ezzel szemben úgy gondolom, termékenyebbnek bizonyul a demográfiai magatartás mögött rejlő motivációk megértése szempontjából, ha egyfelől, egyik lehetséges megközelítésként, az értelmező antropológia fogalmi apparátusához (Geertz, 1994) fordulunk „segítségért“, és némi leegyszerűsítéssel úgy tekintünk a kultúrára, mint a társadalmilag teremtett, egy közösség tagjai által osztott jelentésstruktúrák összességére³³; vagy elfogadjuk Hammel javaslatát a demográfia számára használható kultúrafogalomról, amelynek lényege, hogy e terminus alatt a cselekvő egyén viselkedésére ható közösség olyan, tagjainak magatartását „értékelő beszédét“ (evaluative conversation), gyakorlatilag kommentárját kell érteni, amely befolyásolja az egyén cselekedeteit. (E javaslat gyakorlatilag egybecseng a fentebb idézett Watkins-i gondolattal).

---

³³ „Max Weberrel együtt úgy vélem, az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig (...) a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom.“ (Geertz, C., 1994, 172.o.).

Másfelől, ha egy lépéssel továbbmenve, megpróbáljuk „dekonstruálni“: „kézzel fogható“ – így talán a későbbiekben könnyebben operacionalizálható - alkotóelemeire bontani, mit is értünk a demográfiai viselkedésre ható kultúra fogalma alatt – ahogy erről már érintőlegesen volt szó az 1. részben, illetve ahogy ez majd részletesen olvasható a 2.7. fejezetben.

Előbb azonban térjünk vissza kicsit a dolgozat műfajához – pontosabban annak bemutatásához, miben is hozott, hozhat újat az antropológiai megközelítés a demográfiai kutatások számára.

2.3.1. Röviden az antropológiai demográfiáról³⁴

A demográfia fő áramába tartozó kutatók antropológia felé fordulásának két fő katalizátora volt. Az egyik a hagyományos demográfiai adatfelvételi módszerek elégtelenségének érzékelése, a másik a „klasszikusnak“ számító elméleti magyarázómodellek érvényességének megkérdőjeleződése. Az elsőből következett a demográfia módszertani eszköztárának gazdagítására tett kísérlet (a terepmunka módszerét átvevő mikrodemográfiák elterjedése), míg a másodikból fakadt az elméleti apparátus gazdagításának igénye, elsősorban is a „kultúra“ fogalmának beemelése a magyarázómodellekbe.

Ami a közeledés módszertani háttérét illeti, a nyolcvanas évek vége felé egyre többen szembesültek a hagyományos demográfiai survey adatfelvétel korlátaival: „...mind kevesebb hozadéka van a nagy mintákon végzett kérdőíves vizsgálatoknak. Egyre csak ugyanazt kapjuk, minél több társadalmat vizsgálunk. Eközben fontos és érdekes kérdések maradnak megválaszolatlanul, mert kívül esnek e technikával elérhető adatok körén...“ (G. Mc Nicoll, 1988).

A módszertani vákuumból lehetséges kiútnak tűnt a mikroszemléletű demográfiai kutatások ösztönzése, melynek legfőbb hangadója a nagy tekintélyű John Caldwell volt, a hagyományos demográfusból lett „belső kritikus“.

„A demográfusok zöme nagy elemszámú adatbázissal dolgozik, és többnyire nincsen semmiféle személyes kapcsolata azokkal az emberekkel, akiket ezek a statisztikák leírnak...Szerencsére, 1962 elején kiderült, hogy a 1960-as Ghanai Népszámlálás adatainak feldolgozása...nem fogja felemészteni a rendelkezésünkre álló pénzt és időt, ezért elhatároztuk (Jack Caldwell és a felesége, Pat- a szerk.), hogy maradék kutatási pénzünkéből alacsony költségű, kis esetszámú vizsgálatokat fogunk végezni. Ez egyben azt jelentette, hogy kölcsönvettük az antropológusok módszertanát (amellett, hogy olvastuk a munkáikat), és közeli ismeretségbe kerültünk a kutatásban szereplő falvak minden egyes családjával. Egy hagyományos képzettségű demográfus számára ez a tapasztalat megvilágosító erejű volt - olyannyira, hogy a mai napig is ezt a módszert igyekszünk használni kutatásainkban“ (J. Caldwell, 1982:4)

Az „antropológiai demográfiának“ elnevezett új aldiszciplína kialakulásakor nem volt egyéb, mint vegyes módszertanú, a kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtést együttesen használó, mikroszintű kutatások gyűjtőfogalma. Olyan kutatók sorolták ide magukat, akik személyesen ismerték az általuk vizsgált közösséget, és akik úgy gondolták, a demográfiai kérdések antropológiai megközelítésének lényege a metodológiai kölcsönzés: az antropológiai vizsgálat „sarokkövének“ számító résztvevő megfigyelés alkalmazása. A kutató ugyanis azáltal, hogy a tanulmányozandó közösség részévé válik, jobban megérti a demográfiai események mögöttes mozgatórugóit.

Az új aldiszciplína demográfus művelői általában e módszer három fő előnyét hangsúlyozzák, legalábbis ez derül ki abból a szöveggyűjteményes kötetből, melyet P. Aaby és M. Basu szerkesztett *Az antropológiai demográfia módszerei és használata* címmel. (Aaby, P.- Basu, A. M., 1998). Egyrészt, hogy az antropológiai megközelítéssel az önmagukban sokszor üres statisztikai adatok „kontextusba“ kerülnek. Másrészt, hogy a résztvevő megfigyelés felhívja a demográfusok figyelmét az általuk egyértelműnek tekintett fogalmak kultúra-specifikus különböző jelentésére (pl. a házasság, gyerek értéke, „ideális gyerekszám“ sok esetben nem ugyanazt jelenti a kérdező és a megkérdezett számára). Harmadrészt pedig, hogy a terepmunka során lehetőség nyílik a hagyományos demográfiai survey kérdezz-felelek módszerével

---

³⁴ Ezen alfejezet bővített változata már megjelent a *Tabula c.* folyóirat 2005. 8 (2) számában.

szerzett adatok érvényességének ellenőrzésére, és fény derülhet arra, hogy nem szabad készpénznek venni azok megbízhatóságát.

Ez utóbbira jó példát szolgáltat az antropológus van der Geestnek egy nigéria falusi közösségben végzett terepmunkája, mely olyan intim, demográfiai tárgyú kérdések kutatását tűzte ki célul, mint a születésszabályozás, a terhességmegszakítás, stb. (Van der Geest, S., 1998). Mivel demográfus képzettségű témavezetője „túl alacsonynak ítélte az esetszámot“ (a vizsgálandó csoport nagyságát- a szerk.) ahhoz, hogy demográfiai következtetéseket lehessen a kapott eredményekből levonni, ezért az antropológus a hagyományos survey kérdezz-felelek módszeréhez folyamodott, a minta nagyságát növelendő. Ez azonban jelentősen rontotta eredményeinek megbízhatóságát. Véletlen szerencse folytán kiderült, hogy a hivatalos, formális környezetben (a helyi védőnők által, a gyereklinikára látogatás kapcsán) megkérdezett nők válaszai eltértek attól, amit korábban az antropológus-kutatónak mondtak.

Van der Geest magyarázata szerint ennek az volt az oka, hogy a formális környezetben folytatott interjúk során az asszonyok aszerint válaszoltak a kérdésekre, hogy megfeleljenek a kérdező- általuk feltételezett- elvárásának. Azaz: „jó benyomást akartak kelteni a védőnő előtt, míg a kutató esetében ezzel nem próbálkoztak, merthogy az már úgyis túl sokat tudott róluk...“ Ez a példa újabb fényt vet a demográfiai vizsgálatokban leggyakrabban alkalmazott kérdezz-felelek módszer korlátaira, ami az antropológusok számára már elcsépelet közhely³⁵, de a statisztikai adatok mindenhatóságában hívő demográfusok egy része időnként hajlamos elfelejteni...

A demográfusok antropológia felé közeledésének elméleti hátteréről szólva, a szakirodalom a Princeton project „sikertelenségét“ szokta emlegetni. (Frick, T.-Ketzer, D., 1997, vagy Greenhalg, S.,1995). Az 1963-ban indított, két évtizeden át tartó, közel 700 régióra kiterjedő Princeton Európai Termékenység Vizsgálat eredményei a

---

³⁵ Malinowski már 1928-ban megírta ezt: „A kijelentések a közösség/törzs erkölcsi ideáljáról szólnak. A megfigyelés megmutatja, milyen messze esik ettől a valódi viselkedés....Az informátor nem becsapni akarja az idegent, egyszerűen csak azt teszi, amit minden jól szabályozott társadalom önmagát valamire is becsülő tagja tenne: becsukja a szemét azelőtt, amit nem akar látni...“ (Malinowski, 1928).

klasszikusnak számító demográfiai átmenet elméletének (Notestein, 1951) fogyatékoságára irányították a figyelmet, amennyiben egyetlen, az elmélet által feltételezett társadalmi-gazdasági, illetve demográfiai változó sem korrelált erősen a termékenység csökkenésének időzítésével. (Knodel- van der Walle, 1979). Hogy csak egyetlen példát említsünk a sok, demográfiai átmenet elméletével nem magyarázható kivételek közül: Bulgáriában akkor kezdett el csökkenni a házasság termékenység, amikor szinte az egész népesség még vidéki, mezőgazdasági, írástudatlan volt. (Ketzer, D., 1995) Ami viszont szignifikáns összefüggést mutatott a termékenységgel, az az operacionálizálható „kultúra“ fogalom alatt szerepeltetett változószett volt: az etnicitás, a nyelv, és a földrajzi régió. Azaz a kultúra, az addigi reziduális változó pozíciójából (vö. pl. Andorka történeti demográfiai kutatásait, 2002) fontos, független magyarázó változóvá lépett elő.

Mindez a demográfusokat az antropológia felé vezette, minthogy utóbbit tekintették a kultúra területe legfőbb ismerőjének. A Princeton vizsgálat egyik központi tagja, a belga demográfus Ron Leathaghe, a kortárs afrikai társadalmakat tanulmányozva, kiemelt figyelmet fordított a „kultúrára“- értve ezalatt különösen a rokonsági rendszerek és a társadalmi szervezetek tanulmányozását, illetve az ideológiai és értékváltozást -, és megpróbálta azokat operacionálizálni, hogy ily módon be lehessen vonni őket a hagyományos demográfiai survey kérdései közé. (Lesthaeghe, R.J., 1989)

Míg a demográfusok többnyire a harmadik világ termékenységi mintáinak tanulmányozása nyomán jutottak el az antropológiai megközelítéshez, addig az antropológusok inkább a történeti Európa reprodukciós folyamatainak vizsgálata révén kapcsolódtak a demográfia főáramához, és írtak nagy hatású munkákat (pl. Ketzer, D.- Hogan, P., 1996, vagy Schneider, P.- Schneider, J., 1995).

Bár a nyitottságot - mind két fél részéről- mutatja az új aldiszciplína intézményesítése a demográfusok közösségén belül (ld. az antropológiai demográfiai munkacsoport megalakítása az IUSSP -Tudományos Népesedési Tanulmányok Nemzetközi Szervezete- égisze alatt), a két tudomány hosszú távú együttműködésének mégis több akadálya van.

Az egyik az, hogy a „demográfusok egy csoportja csupán a metodológiai eszköztár gazdagításának akarja tekinteni az antropológiai megközelítést“ (Fricke,T.-Ketzer, D., 1997).

Az ő szemszögükből az ilyen munkák legfőbb értéke, hogy finom esettanulmányok előállításával ötleteket adnak a demográfusok által használt magyarázóváltozók körének bővítésére. Ezekből az esettanulmányokból azonban, vélik, nem lehet általánosan érvényes tudományos következtetéseket levonni.

Az antropológus ezt másképp látja. Számára az esettanulmány értéke nem a statisztikai általánosíthatóság, hanem az, hogy hozzájárul új társadalomelméletek alkotásához, illetve a meglévők teszteléséhez egy adott közösségen belül. (Fricke,T.- Ketzer,D., 1997).

A másik, még ennél is nagyobb akadály a két tudomány „egymástól eltérő világlátásában: adatainak különböző érvényességi kritériumában“ rejlik. (ld. A. Hill, J. Caldwell, 1982, vagy Kertzer- Fricke, 1997). Míg a demográfiában a pozitivista, survey orientált megközelítés az uralkodó paradigma, addig az antropológia interpretatív tudomány, s mint ilyen, természetéből kifolyólag szubjektív. Amit az antropológus csinál, az bizonyos olvasata, értelmezése a cselekvésnek, kifejezésnek, beszédnek.³⁶ Ennek a megközelítésnek az érvényességi kritériuma a leírás, értelmezés koherenciája. (Taylor, 1985, Geertz, C., 1994). Ez az, amit a legnehezebb elfogadnia a kvantitatív adatok tényértékében hívő demográfusnak.

Végül, de nem utolsósorban, a hosszú távú együttműködés elé komoly akadályt gördít az antropológia által felkínált kultúra fogalmak operacinalizálási problémája, surveybe való beemelésük megoldhatatlansága.

A kortárs kultúraelméletek úgy tekintik a kultúrát, mint kontextust, környezetet, amely hat az egyéni cselekvésre, illetve amelyre az egyéni cselekvés visszahat. Ez a felfogás a helyi közösségre érvényes „kultúra-specifikus racionalitások“ megvilágítását (ld. „kulturálisan informált mikroökonómiai megközelítés“, Carter, 1998) tűzi ki feladatul. Ebben az elképzelésben az egyének a társadalmi valóságot észlelő, értelmező és konstruáló, aktív cselekvők.

---

³⁶ Ahogyan Geertz írja egyik tanulmányában: minden cselekvés úgy tekinthető, mint értelmezendő szöveg, mint „nyitott mű“ (Ricour, 2002), amelynek különböző olvasatai lehetnek, s az interpretáló társadalomtudomány feladata éppen az, hogy megpróbálja feltárni ezeket az olvasatokat. Ezek az értelmezések azonban mindig fikciók: „nem abban az értelemben, hogy nem igazak, hanem a fikció szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: csinálmányok“. (Geertz, 1994, p. 183.)

Ez a kultúra felfogás sokkal flexibilisebb és dinamikusabb, mint a régi, „megkövesedett“ strukturalista-funkcionalista fogalom, amelyet a demográfusok elemzéseikben még ma is előszeretettel alkalmaznak (ld. erről Hammel, E.A., 1990), s amely a kulturális jelentéseket az egyén szintjére korlátozza (vö. értékvizsgálatok). A demográfiai antropológusok által javasolt kultúra fogalma viszont éppen azt a kontextust, egyén feletti szintet ragadja meg, amelyet nem lehet bevonni egy survey vizsgálatba³⁷.

Hogy ezt a dinamikusabb, a kultúra értelmező elméletének megfelelő elképzelést egy példával megvilágítsuk, E. A. Hammel megközelítési javaslatát mutatjuk be röviden, melyet saját kutatásunk tapasztalatai alapján mi is igen hasznosnak gondolunk. A kiindulás alapja Geertz meghatározása, miszerint a kultúra „jelöli azt a történetileg átadott, szimbólumokban megtestesülő jelentésmintát, a szimbólikus formában kifejezett örökölt koncepciók rendszerét, amelyek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, illetve értelmezik az őket körülvevő valóságot“ (Geertz, 1994). Mivel a demográfia nem igen tud mit kezdeni a szimbólumok vizsgálatával, ezért Hammel egy olyan megközelítést javasolt, melynek lényege, hogy a kultúrát, mint az egyén mindennapi környezetének az egyén cselekvéseire vonatkozó „értékelő beszélgetését“ (evaluative conversation), kommentárjait érti. A kommentárokat, értékeléseket a cselekvők maguk konstruálják meg, amihez a rendelkezésükre álló tradíció, illetve folyamatosan alakuló élettapasztalataik szolgáltatják az alapanyagot. Ez a kultúrafogalom változik, módosul a társadalmi interakció folyamán, és az interakciókban részt vevő cselekvők viselkedését az ilyen anticipált (várt, feltételezett) kulturális értékelések befolyásolják. (Hammel, 1990)

---

³⁷ A demográfia számára is használható kultúra fogalom problémakörének körbejárása meghaladná e tanulmány kereteit, ezért itt csak felületesen érintjük a problémát. Az erről szóló szakirodalom áttekintéséhez lásd Hammel, E.A.(1990), valamint Fricke, T. (1997) kitűnő tanulmányát.

Hammel javaslata azonban csak egyike a lehetséges megközelítéseknek. Mert bár abban szinte minden kutató egyetért, hogy a demográfiai eseményhez kapcsolt jelentés, motiváció vizsgálatát be kell emelni az elemzésbe (ezért is fordultak a demográfusok a kultúra fogalmához), abban messze nincs még konszenzus, hogy ez mi módon a legcélszerűbb. Ami persze nem meglepő annak fényében, hogy a kultúra fogalmának elmélete maga is állandó változásban, forrongásban van. Így nem csoda, ha „az antropológusok egy részének reménytelenül elavultnak tűnik ez a fajta (értsd: „sűrű, vagy kulturális demográfia“ megközelítés – a szerk.), míg a demográfusok zömének egészen új“ (Fricke, T., 1997).

A leküzdendő akadályok ellenére, a szintézist elősegítheti az a hozzáállás, melyet a „demográfiai antropológusok“ egy része hangoztat (vö. Kaufmann, van der Geest, 1998), és amelynek képviselésében mi is osztozunk velük. Nevezetesen, hogy a két, kutatási szemléletében eltérő tudomány „termékenyen“ kiegészítheti egymást: az etnográfiai adatok segíthetnek értelmezni a demográfiai survey adatokat, illetve az etnográfiai adatok alapján olyan elméleti hipotéziseket lehet megfogalmazni, amelyek tágabb körre való érvényességét aztán nagy elemszámú, hagyományos demográfiai adatfelvétellel lehet tesztelni.

Bár az „antropológiai demográfia“ műfajába sorolható nagy hatású kutatások (pl. Bledsoe, C., 1998, vagy Fricke, T., 1997 munkái) szinte mind a Harmadik világ tanulmányozásából származnak, az „antropológiai demográfiai“ megközelítés nem csupán egzotikus érdekesség számunkra, hanem a nálunk fellelhető termékenységi minták megértése szempontjából is releváns. Ezt bizonyítja az új diszciplína közelmúltbeli, Európai intézményesülése is: Laura Bernardi (a Rostocki Max Planck Demográfiai Kutatóintézet Kultúra és Reprodukció Kutatócsoportjának irányítója) vezetésével tavaly megalakult az *Európai Antropológiai Demográfiai munkacsoport*, amelynek missziója, hogy „felhívja a figyelmet a demográfiai cselekvés kulturális beágyazottságára“, valamint, hogy „kontinensünkre is alkalmazva ezt a diszciplínát, ösztönözze az összehasonlító vizsgálatokat Európán kívüli régiók kutatóival“.

A munkacsoport fő célkitűzései között mind elméleti, mind módszertani kérdések megoldása szerepel. A legfontosabb elméleti kérdés annak tisztázása, hogy a kultúra melyik fogalmát lehet használni a demográfiai folyamatok kutatásában, illetve hogyan

lehet azt operacionalizálni. Hogyan lehet az antropológiai terepmunkát, a mélyinterjúzást, a fókusz csoport interjút, a nagy mintával dolgozó survey módszert, illetve népszámlálási adatokat együtt alkalmazni, annak érdekében, hogy jobban tudjuk interpretálni a jelenlegi demográfiai mintákat? És végül, de nem utolsósorban: hogyan lehet ezeket az integrált, vegyes módszerrel dolgozó kutatásokat egymással összehasonlíthatóvá tenni?

Bár a magyarországi termékenységi vizsgálatokban egyelőre még fehér hollónak számít az antropológiai megközelítés, azért ennek a viszonylag új diszciplínának vannak komoly eredményeket felmutató hazai előzményei. Gondoljunk csak Andorka Rudolf (2002) és Benda Gyula (2002) történeti demográfiai, Neményi Mária szociálpszichológiai (1999), vagy Gyenei Márta (1998) tiszabői kutatásaira.

Dolgozatom további része azt próbálja empirikus példával (példákkal) igazolni, hogy az antropológiai demográfia sugallta szemlélet különösen gyümölcsöző eredményeket hozhat a hazai roma termékenységi vizsgálatokban.

2.4. A kutatás alanyai – A helyi társadalom és annak rétegzettsége

Lápos Észak-Magyarország egyik aprófaluja, 680 fős lakosságából mára 85 százalék a cigányok aránya.

Az 1971-es, 1000 lakosnál kisebb falvakat „kihalásra szánó” településpolitika ezen a településen is megtette a maga hatását (vö. Havas, 1999), melynek, mint majd látni fogjuk, demográfiai következményei is lettek. A körzetesítéssel szinte az összes mozgatható intézményt elvitték a faluból, az általános iskolának csak az alsó két osztályát hagyva itt.³⁸ Az iskolán, az óvodán meg a templomon kívül van még egy postahivatal, két kisbolt, meg egy kocsmá. Gyakorlatilag ennyi a falu „intézményi ellátottsága”.

Míg az itt lakó „magyarok” (vagy: „parasztok” – értsd: a nem-cigányok) közül mindössze hat embernek nincs állandó munkaviszonya, addig a cigányok körében lassan tizenöt éve teljes körű a munkanélküliség. Ennek megfelelően a jövedelmi viszonyok tekintetében is számottevő a különbség a két csoport között: miközben a parasztnál (ahol az átlagos háztartásnagyság 2,5 fő) közel 50.000 forint volt 2004-ben az egy főre jutó átlagos havi jövedelem, addig a jóval nagyobb (átlagban 4,7 fős) háztartásokkal rendelkező cigány családokban ugyanez az összeg mindössze 20.750 forintra rúgott. (14. táblázat).

---

³⁸ Óvoda hosszú évtizedekig nem volt, 8 évvel ezelőtt indították újra, azóta telt házzal üzemel.

14. táblázat Néhány adat a láposi lakónépeség társadalmi státuszának jellemzőiről

Társadalmi jellemzők	Cigányok (N=85)	„Asszimilálódott“ cigányok (N=17)	„Magyarok“ (N=32)
Havi egy főre jutó jövedelem	20.750 Ft	33 594 Ft	49.213 Ft
	(2004-ben 23.200 ft volt az öregségi nyugdíj)		
A munkanélküli apák aránya	97.5 %	70.0 %	10 %
A családfő munkanélküliségének átlagos hossza (évben)	11.5	4.1	7.3
Az általános iskolából kimaradó anyák aránya	75 %	–	8%

Forrás:: 2004 ősze folyamán végrehajtott saját adatfelvételem.

Lápos, bár egy falu, mégis külön világokat rejt magában – mint ahogyan azt a fenti, 14. táblázat is sejteti. Három, szinte teljesen elkülönülő csoport él itt egymás mellett, egymással a legminimálisabb interakciót fenntartva.

A társadalmi hierarchia csúcsán a régi gazdálkodó, földműves családok leszármazottai állnak, akik az alsó szellemi, illetve fizikai dolgozók osztályához tartoznak – bár az itteni cigányok őket is „parasztoknak” nevezik. Ebbe a körbe a helyi viszonylatban jobb módúnak számító családok tartoznak, olyan zárt közösséget alkotva, amely a rokoni kapcsolatok mentén jött létre, s ahová „gyöttmentek” nem igen nyernek bebocsátást.

A Láposon maradt magyar lakosságnak igen „öreges” a korösszetétele: 70 százalékuk 50 !!!!! év feletti idősebb, míg a 15 éven aluli gyerekek aránya mindössze 5 százalék. (2. ábra)

Az aktív korúak fő megélhetési forrása a bérmunka: mindannyian az Intézetben dolgoznak, többnyire szakmunkásként vagy gyermekfelügyelőként.³⁹ Emellett a legtöbben még “háztáji” gazdálkodást is folytatnak: állatokat (disznót, csirkét, nyulat, stb.) tartanak, kiskertet művelnek, de földműveléssel közülük már csak egyetlen család foglalkozik. Ez a réteg gyermekeit kivétel nélkül kitaníttatta, azok Miskolcon, Budapesten illetve egyéb községekben élnek.

A másik szélső póluson, a helyi társadalom peremén a szegény cigányok találhatóak. Ez a réteg is gyakorlatilag két részre osztható: a telepiekre (vagy ahogy a faluban nevezik őket: a „putrisokra”), és az Új soron lakókra. Mindkét csoportra – akárcsak a magyarországi roma társadalomra (Kemény – Janki, 2005, vagy Kertesi-Kézdi, 1998) – az a jellemző, hogy a magyaroknál sokkal fiatalabb a korösszetétele. (3. ábra)

A „putrisok” – mintegy 20 család, közel 100 fő -, fenn laknak a falu végén húzóódó, sziklás hegyoldalon (az ún. cigánytelepen), a faluról szinte leválasztva, a parasztok, és az arra vetődő turisták szeme elől elzárva.

Aki ide feljön, mintha másik világba csöppenne. Az itteniek olyan, háznak nem nevezhető kunyhókban élnek, amiket már a „cigányszegénység” felszámolására hivatott 1961-es párthatározat is lebontásra ítélte. Akkor sok viskót le is bontottak, lakóikat beköltöztették a faluba, persze megint csak olyan helyre, ahol nemigen vannak a parasztok szeme előtt.⁴⁰ Ezzel újabb cigánysort kreáltak, amit ma mindenki csak CSÉ-sornak nevez (a cigányok részére épült csökkentett értékű lakások után, hivatalos nevén Új sor) -, és amely további 20 családnak, összesen 120 főnek ad otthont.

---

³⁹ Láposon működik a Megyei Önkormányzat által fenntartott Állami Kisegítő és Speciális Iskola (továbbiakban: Intézet), 120 kiskorú gyermeknek adva otthont. Az Intézet 30 kilométeres körzetben a környék legnagyobb- és szinte egyetlen - munkaadója.

⁴⁰ A telep azóta újratermelődött. A fiatalok korán megházasodnak, munkalehetőségük, így keresetük nincs, nem marad más választásuk, minthogy beköltöznek a szülőkhöz. Mikor aztán szaporodik a család, nem férnek el, újabb viskót eszkábálnak maguknak, a szülői házhoz toldva. Hely van, építési engedély ide a dombra nem szükséges. A polgármester e jelenségre csak annyit mond: „az biztos, hogy ebben a faluban senki nem lesz hajléktalan”. A putrikban egy –egy 4x4 méteres helyiségben gyakran nyolc tagú családok laknak, egy ágyon négyen osztozva. Néhányan már a villanyszámlát sem tudják fizetni, nem marad más választásuk, minthogy az őszt beálltával, a nappalok rövidülésével egyre korábban fektetik le a gyerekeket. „Mit tudok csinálni? Bedőlünk az ágyba négy óra felé, így a gyertya is kitar egy hónapig”- mondja a régi bányairodába beköltöző 40 éves cigányasszony.

Bár a „soron lakóknak” egy fokkal jobb a lakáshelyzetük, mint a telepieké, a lakóhelyi szegregációt illetve az egy főre jutó laksűrűséget tekintve⁴¹ hasonlóan rossz körülmények között élnek. E két cigány csoport – nemcsak életformájának okán, de network-jein keresztül is - összekapcsolódik: a kiterjedt nagycsaládi kötelékek miatt a telepiek meg az Új soron élők között nincs éles csoportthatár.

A legutóbbi néhány évben azonban egy újabb, szűk „réteg” látszik kiválni a telepi cigányok közül: P. és testvérei, az „uzsorások” csapata – azok, akik úgy gondolják, ha más nem, majd maguk segítenek magukon...⁴²

„... (A kamatos pénzt – a szerk.) úgy hét éve, a szomszéd faluban lakó cigány kocsmáros hozta divatba, amikor ez a nagy elszegényedés egyre több családot érintett. A kocsmáros a múlté, P. viszont a jelené. P. most a 'Báró', vagy ahogy itt nevezik: a 'Milliomos'. Pedig nemrég még ő is olyan éhenkórász volt mint mi. Most meg? Együtt mulat a környék helyi elitjével... Ő a cigányok kizsákmányolója, de ő, aki a megélhetést is biztosítja számukra... Úgy tudom, úgy kezdte el, hogy az egyik testvére férjhez ment egy jómódú csávóhoz, ő adott annyi pénzt, hogy el tudták kezdeni. És akkor annyira addogálta kifelé, hogy aszt így hasznót csinált belőle. Ha ezret ad, akkor 1500-at adsz vissza, ha ad 3000-et, akkor 4500-at... Lassan már az egész cigánysor vele foglalkozik....Hogy mér' vásárolnak nála? (P- újabban már élelmiszert is árul a saját házában – a szerk.) Mer' hitelbe ad. Bemegyén Miskolcra a nagybanira, megveszi 6-700 forintér' a zsák krumplit, ő meg adja 2000-ér'. Tojást is megveszi a TSZ-től tíz forintér', azt adja harmincér'. Hitelbe elviszik azt is. Pénzér' nem ad, csak hitelbe szokott adni...Mér' hagyják, hogy csinálja? Örülnek neki a cigányok, mer' akkor nem tudnának miből élni. Csöpp pénzt megkapják, tartoznak meg minden, azt akkor tudják, van hova menni, viszik tőle és kész“ .

---

⁴¹ Míg fönt a hegyoldalon egy emberre 3.1 m² jut, addig itt a soron 4.7 m².

⁴² A kamattal üzletelés mögött egy egész nagycsalád áll. P. csak az előretolt figura, a háttérből a 9 gyermekét irányító anya szervezi a család életét”. „Jobb keze”, fő támasza legkisebb leánya, aki férje segítségével az indulótőkét adta, ám néhány éve elvált, és édesanyjával él. Neki és édesanyjának - akik egy háztartást alkotnak – is vannak saját kuncsaftjaik, meg P.-nek is. A csapat még két másik testvérből áll, ők a behajtó emberek, - ők képviselik az erőt, a megfélemlítést a láposiak szemében. A többi testvér, aki nem tartozik az anya belső, kiváltságos köréhez, és így nincs bevonva az üzletbe, gyakorlatilag ugyanolyan nyomorban él, mint a telepi cigányok – ha megszorulnak, ők is ugyanolyan kamatra kapnak kölcsönt, mint amazok... A kamatos pénzről, mint a szegény cigányok egyik megélhetési stratégiájáról korábban már részletesebben írtam. (Durst, 2002).

Bár „hivatalosan“ P.-ék, a „kamatozók“ is szegénynek számítanak, így jogosultak a rászorultsági alapon a gyerekek után járó összes szociális juttatásra, mégis, mentalitásukban élesen elkülönülnek a szegény, telepi cigányoktól: leginkább abban, hogy amazokkal ellentétben, P.-ék társadalmi cselekedeteit a hosszútávra tervezés stratégiája irányítja.

Az előre gondolkodás jeleit leginkább gyerekeik kitaníttatásának stratégiájában lehet felfedezni. Vegyük például „fő emberük“: P. szűkebb családját. P. terveiben – feltehetően az uzsorával szerzett kisebb vagyon tisztára mosásaként - egy kisebb kereskedelmi családi vállalkozás létrehozása szerepel. Ennek üzemeltetéséhez szüksége van két legidősebb gyerekére: fiára, KisP.-re és lányára, A.-ra. KisP.-nek csupán a nyolc általános elvégzését szánta, azt is leginkább azért, mert ez a feltétele ma Magyarországon az autóvezetői igazolvány megszerzésének. KisP. lesz majd ugyanis a családi vállalkozás sofőrje. A fiú továbbtanulásának e cél elérése szempontjából már nincs semmi hozzáadott értéke („minek a’, hova jut vele, itt egy cigánynak sincs állása, hiába van meg a nyolc osztálya...“), ráadásul P., akárcsak a láposi romák többsége, jobban szereti, ha fia nem hagyja el a szülői házat („a cigányok ilyenek: innen sehova se mehet a gyerek, legyen mindig szem előtt...messzebbre nem is mehetnek még az anyjkkal se...“).

Lányát ugyanakkor, kellőképp kiokosítva, elengedte az egyik közelebbi kisváros szakiskolájába – az ő kereskedelmi végzettsége kell majd ahhoz, hogy megfelelő szakértelemmel lehessen üzemeltetni a családi vállalkozást.

Ilyen, a jövőre gondoló, a gyerekekre vonatkozó továbbtanulási stratégiával a kamatozók családján kívül, a láposi cigányok körében nem lehet találkozni. Ennek a hosszútávra tervezésnek pedig, mint majd hamarosan látni fogjuk, jelentős következményei vannak a reprodukciós döntésekre is.

A helyi társadalmi hierarchia e két szélső pólusa – „parasztok” és „putrisok” (vagy segélyen élő, szegény cigányok) - között köztes helyet foglalnak el azok a „kiemelkedett”, cigány illetve egyes származású családok, akiket a falu, pontosabban a parasztok már nem tartanak „igazi cigánynak” – ám származásukról véletlenül sem feledkeznek el, azt egy idegennel mindig jelentőségteljesen tudatják – és akiket a

továbbiakban „asszimilálódni vágyó“, vagy a rövidség kedvéért: „asszimilálódott“ cigányoknak hívok.⁴³

E réteg is két részből áll. Egyik fele a vegyes házasság stratégiáját⁴⁴ választotta, a másik fele családnevének megváltoztatásával igyekszik szimbolizálni, hogy ő már nem tartozik a cigányok közé. A faluban öt Káló család „magyarosította” a nevét, szinte egy időben, a nyolcvanas évek elején. Így lettek a régi Kálók mára Hollósiak, Szegediek, Megyesiek, Erdősiek⁴⁵.

E két csoport életvitelében a láposi parasztkhoz igyekszik igazodni. Gyerekeiket ők is, legalább szakmunkásképzőig eljuttatják, és minden igyekezetükkel azon vannak, hogy egy jó házasság révén, legalább a fiatalok elkerüljenek a faluból, ahol szerintük „semmilyen jövő nem vár rájuk“...

Hasonló megélhetési stratégiáik ellenére egymással a két társaság mégsem barátkozik. A vegyes házasságban élők gyermekei lecigányozzák a névváltoztatókét, valószínűleg azért, hogy így jelezzék, legalább szimbolikusan, a köztük lévő távolságot. (A „keverékek” még kevésbé tartják magukat cigánynak, hiszen csak az édesanyjuk cigány származású, apjuk már „tanult paraszt”. Egyikük így fakadt ki, mikor a körzeti iskolában az új tanár – aki nem ismerhette még a láposi cigány társadalom erős rétegzettségét, csupán a kislány bőrszíne alapján ítélte -, lecigányozta: „már hogy lennék én cigány, mikor olyan nagy házban lakunk?!“)

A névváltoztatók gyerekei viszont a többi roma gyereket cigányozzák le, jelezvén, hogy őket nem lehet egy kalap alá venni „amazokkal”.

Míg a vegyes házasságban élőkre az a jellemző, hogy vannak nem-cigány barátaik is, addig a névváltoztatók teljesen magukra maradtak a helyi társadalomban - mind a szegény cigányoktól, mind a nem-cigányoktól elszigetelődve élnek, s legfőbb vágyuk elköltözni a faluból. Nemcsak ők nézik le a telepí cigányokat, de a „putrisok” sem

---

⁴³ Ugyanakkor tisztában vagyok azzal, hogy az „asszimilálódott” jelző nem írja le tökéletesen e csoport magatartását, hiszen bár aspirációikban a parasztkok életformája felé törekednek, bárhog is tagadják cigány származásukat, azért a cigány szokások közül néhányat a mai napig megtartottak – ez derült ki például egyikük lányának tavalyi, Láposon tartott lagziján. Mások ezt a Láposon „kiemelkedettnek” mondott, a parasztkok felé aspiráló cigány származású réteget „stratégia váltóknak” nevezték. (ld. Fleck-Virág, 1998).

⁴⁴ Több láposi, „jó házból” származó cigánylány talált magának férjet a valaha egyéves sorkatonai szolgálatát Láposon teljesítő magyar férfiak közül. Mert itt ez az egyetlen lehetőség a vegyes házasságra, hiszen a környékbéli parasztkok kizárólag egymás között házasodnak. Egy paraszt számára a legnagyobb szégyen az, ha cigánnyal áll össze a gyermeke.

⁴⁵ Ez a –többségi társadalom által stigmatizált, diszkriminációval sújtott cigány kategóriából való kitörésként értelmezhető - névváltoztatási stratégia igen megnehezíti a múltbeli események feltárására vállalkozó kutató dolgát, aki, ha nem ismerné a helyi társadalmat, az anyakönyvekvől, védőnői lapokból nem igen tudná követni a névváltoztatók életútját...

szívesen barátkoznának velük. Haragszanak rájuk, amiért megtagadták származásukat, s mert érzik, hogy semmibe veszik őket. Véleményük tömören az a névváltoztatókról, hogy bármit csinálhatnak, akkor is csak cigányok maradnak. „Most az hülyeség, hogy megváltoztatja a nevét... Ugyanaz marad, mint aki volt. Úgyis tudják, honnan jött. Ők hiába tartás magukat nem cigánynak, ugyanúgy lenézi a láposi paraszt őt is, mint a többit, hiába parasztok között lakik. Parasztnak születni kell, meg cigánynak is, azt soha nem fogja lemosni.”⁴⁶

E ponton át is kanyarodtunk a helyi kategorizációs rendszerek működésére: arra, hogy Láposon - az alább bemutatandó néhány környező településsel megegyezően -, hogyan, milyen szempontok alapján konstruálják meg a többségi társadalom tagjai a romák - általuk homogénnek tekintett, a valóságban azonban nagyon is heterogén – csoportját. Mindezt azért fontos tudnunk, hogy a későbbiekben érthető legyen, miért volt szükség a termékenységi magatartás vizsgálatokor arra, hogy a „csoportizmus“ csapdáját elkerülvén (vö. Bruabeker, 2002), további alkategóriákra bontsuk a láposi cigányokat.

---

⁴⁶ Ugyanezek a szegény cigányok a vegyes házasságban élőkről már jobb véleménnyel vannak, bár a „tanult paraszttal” (a faluban szolgált katonákkal) összeházasodott cigány származású nőket következetesen cigánynak tartják. Gyerekeik minősítésekor azonban már zavarba jönnek. „Hogy mik a gyerekeik? Olyan vegyes ízék. Hogy kell mondani? Olyan keverék, korcs”.

2.4.1. „Aki cigánnyal hál, cigánnyá vál”⁴⁷ - A helyi kategorizációs rendszerek működéséről

Mint láttuk, a láposi cigány társadalom, bármilyen kicsi is (450 főt sorolhatunk ide), igen sokszínű – ennek ellenére a helybéli „parasztok” gyakorlatilag homogén csoportként kezelik azt, és elsősorban a faluhelyen mindenki által ismerni vélt származás, no meg a - néha megfoghatatlan – rasszjegyek alapján vonják meg, a számukra teljesen egyértelműnek vélt, csoportthatárt.

„Drága hölgyem, ez más, mint Budapest...Itt falun mindenkiről tudjuk, ki cigány, ki nem...Ismertem az apját, anyját, de még az öreganyját is... itt nincs lehetőség arra, hogy valaki svindlizzen, ne mondjon igazat ... Cigány az, aki nem magyar anyától, apától származik. Meg vannak ezek a hibridek (értsd: a vegyes házasságból származó gyermekek – a szerk.)...“ (Lápos polgármestere)

Ám ha az ember kicsit megpiszkálja a minősítők által biztosnak vélt származási ismereteket, kiderül, hogy ezek az információk sokszor vagy hiányosak, vagy pedig tévesek – és hogy a cigányként megjelölés szempontjai között, az állítólagos származásra való hivatkozás leple alatt, nagyon is hangsúlyos szerepet kap az életmód : az, hogy valaki szegény, munkanélküli, rossz lakáskörülmények (telepi viszonyok) között lakik, és sok gyereke van.

„A K. Jolit kérdezi? Az anyába biztos vagyok, az apába nem vagyok biztos. Halvány lila gőzöm nincs, hogy ki volt az apja. De éppen elég az, hogy cigány nőt vett feleségül. A gyerekük (Joli) cigány, mert cigány családba született, cigány körülmények között élt“.

„Ki a cigány??? Az látszik a másik emberről. Min látszik???? ...Tudjuk a nevekből (Kálló, Lakatos, az itt mind cigány), meg egyebekből. Abból is lehet tudni, hogy nem dolgoznak, munkaviszonyuk nincs, elkülönült telepeken laknak, meg egyéb, meg egyéb...”

---

⁴⁷ Ezt a mondást Szuhai Pétertől hallottuk először. A láposi romák ugyan nem fogalmazzák meg ilyen költőien a véleményüket, de pontosan erre gondolnak, mikor „házastársuk” etnicitásáról nyilatkoznak.

Bár a különböző történeti időszakokban, a „minősítők“ (a cigányok összeírását más és más okból elrendelő) céljainak megfelelően, több különböző kategorizációs szemponttal találkozhatunk (vö. Obláth, 2005), az életmódnak, úgy tűnik, mindvégig kiemelt szerepe volt abban, hogy valakit romának minősítettek-e vagy sem. Erről tanúskodik az a régi, 1854-ből származó első megyei cigányösszeírás, amely már Láposon is két cigánycsaládról tesz említést, és amelynek itt most csak az ide vonatkozó részét idézem: „...K.G. muzsikálásból élvezik. Szomszéd helységeiben folytatja némelykor működését, különben a helységben, *mint cigány szokott élni*, kér, holmit kap...“⁴⁸

A származás és az életmód szempontjain túl Láposon (ahol szinte minden cigány család „tösgyökeresnek“ számít, így mindenkinek ismerni vélik származását) csak elvétve lehet fellelni a bőrszínre, mint a cigány kategorizáció alajára való hivatkozást. „...hogy mégis mi alapján mondom J.-t cigánynak, ha ő maga nem tartja magát annak?! Hogy a bőrszíne miatt-e? Nem, itt sok magyar van, aki úgy barnabőrű. Némelyik úgy viselkedik, hogy százszor különb nála egy cigány. Itt van például a B.P. Fehér bőrű, kék szemű, az apja is paraszt volt, Edelényben vasútas. Aszt mégis, ahogy él, rosszabb mint a cigányok...“

Maguk a láposi cigány (származású) emberek is származásuk alapján tartják magukat romának. „ Akárhogy is jársz, akkor is cigány vagy. A C betű a hátadon. Annak csináltak, apám csinált...“

Ám annak ellenére, hogy a mindennapok rutin tevékenységei közepette egyértelmű az identitásuk, azonosulásuk „saját földijeikkel“ (értsd: roma testvéreikkel), amiről világosan tanúskodnak az olyan kijelentéseik, minthogy „tudod, a cigánynak a legfontosabb a gyerek, az meg is halna a gyerekeiért...“, vagy hogy „nálunk cigányoknál az a szokás, hogy a tízéves inas már fáért jár...“; addig a kérdőíves szituációban már csak 60 százalékuk mondta magát romának. Nyilvánvalóan azért, mert tisztában vannak a parasztok konstruálta negatív cigányképpel, amivel viszont értelemszerűen nem akarnak azonosulni. Még azok is, akik a *Szegénység és etnicitás* kérdőívét használó, saját magam készítette interjú során a roma etnikumhoz tatózóznak „vallották“ magukat, szinte mind hozzátettek valami pozitív tulajdonságot

---

⁴⁸ Forrás: Supis Ciganov, a kontármesterek összeírását elrendelő rendelet (Kassa, Megyei Levéltár)

romaságukhoz - a gázsók szemében az e szóhoz kapcsolódó negatív konnotációt enyhítendő... Többnyire úgy, hogy igyekeztek magukat „rendes“, „tisztességes“ emberekként megkülönböztetni a „tisztességtelen“ cigányoktól, akik miatt, szerintük, a gázsók megkülönböztetés nélkül minden cigányt lenéznek:„... a kórházban azt mondták, a cigányok nem ott kezdődnek, ahol mi. Ha valaki rendesen öltözik, az nem cigány, az nem elmaradott. Ezt még akkor én se tudtam, a kórházban mondták nekem.“. Vagy ugyanez, egy másfajta megfogalmazásban: „Vannak cigányok is, meg cigánykák is. Itt van például a B.P. Pedig paraszt volt az apja. Az elad mindent, ajtófélfát, ablakot.. Ez a különbség cigány meg cigányka között. Velük nem is barátkozok... Hogy B.P. cigány-e? Az? Az még rosszabb. Nem cigány, még rosszabb!“.

Lápossal ellentétben, a nagyobb lélekszámú környező településeken, ahol több a betelepülő család, eléggé domináns a néha megfoghatatlan, ám szinte mindig erős előítéletekről tanúskodó, rasszjegyek alapján ítélet. (vö. Csepeli, Neményi, 1999 , vagy Kligman, 2002).

„Én nem értem ezt a kérdést, hogy ki a cigány? Ez egyértelmű: aki cigány, az a cigány. Egy kilométerről meg lehet a szagát érezni. Definíció erre nincs, mert én nem tudom megfogalmazni....azt tudomásul kell venni, a cigánynak született személy, annak más a vérmérséklete, másképp él, másképp viselkedik. Ahol már többségbe kerülnek, ott a nem cigány már létezni nem tud...Én cigány gyerekekkel nőttem fel. Aki cigány, az cigány maradt. Hiába is fürdik meg minden este, a cigány szag rajta marad, mint a lovon is van egy sajátos cigány szag. Ők viszont érzik rajtunk a paraszt szagot...“ (B. polgármestere)

A – minősítők által a romák jellegzetességének vélt – bizonyos rasszjegyek (elsősorban is a sötétebb bőrszín) megléte esetén még az a – nem helyben született - személy is gyanúba keveredhet romaságát illetően, aki pedig magyar szülőktől származik, de cigány nőt vett feleségül – különösen akkor gyanús, ha még munkanélküli is lett az utóbbi években... Erre Láposon is akad több példa. Ezeknek a férfiaknak a háta mögött a parasztok suttyomban azt beszélik: „énszerintem biztos van benne egy vonóval..“⁴⁹

---

⁴⁹ Ez a helyi mondás nagy valószínűséggel a cigányokkal azonosított muzsikusi foglalkozásra utal...

Ezek a vegyes házasságot kötő, más településről származó férfiak - különösen az utóbbi években már őket is elérő munkanélküliséggel, és a vele járó elszegényedésükkel párhuzamosan – azért is „gyanúsak“ a parasztok szemében, mert errefelé nem szokás, sőt, kifejezetten a „tisztességes magyar családra“ szégyent hozó tettek minősül az, ha valaki cigány nőt vesz feleségül – bármely jó családból származzon is szíve választotta.

Ellenben azt a két láposi testvérpárt, akiknek legalább három generációra visszamenőleg ismert a „magyar apától, anyától“ való származása, így kétség sem férhet „magyarságukhoz“, ugyanakkor a telepről választottak maguknak cigány feleséget, jobb híján „elcigányosodott lumpenelemek“-nek nevezi a falu.⁵⁰

Összefoglalva az eddig elmondottakat: a helyi (Láposra, valamint a környező kistelepülésekre jellemző) kategorizációs rendszer leginkább a Brubecker által leírt csoportizmus tendenciájával jellemezhető, melynek lényege, hogy „hajlamosak vagyunk diszkrét, egymástól élesen különböző, belülről homogén és kívülről lehatárolt csoportoknak“ tekinteni az etnikai kategóriákat (jelen esetben a romákat). (Bruabecker, 2002).

Másik szembetűnő vonása, hogy egy-egy rossz tapasztalat alapján sztereotipizálva, a cigányokat a társadalom „másokon élőködő“, a „jogait azt nagyon jól ismerő, de a kötelességeit annál kevésbé tudó“, „másodrendű állampolgároknak“ (Szalai J., 2005) tekintve, egy kalap alá veszi mindazokat, akiknek roma származását tudni véli: „Ha tudnád, mennyi pénzzel tartoznak ezek már nekem...A „Milliomosnak’ bezzeg megadják, mert attól félnek. ..De nem adok én ezeknek már egy fillért se többet. Most is itt van egy halom zöldségem...Inkább rohadjon rám, inkább kidobom, minthogy ezeknek a bűdös cigányoknak odaadjam...ha tudnád, hogy gyűlölöm mindegyiket...Azt kérded, A.-t is közéjük veszem? Nem, ő rendes asszony, nem is tartja már magát cigánynak, szokott nekem jönni segíteni, kapálni, takarítani ...de azért tudod, belőle is kiütözik időnként a cigány vére....Mostmár neki se szívesen adok kölcsön, mert van, hogy hetekig nem adja meg a tartozását...“

---

⁵⁰ A fiúk régi cselédsorból származó apja, akit a falu jobb módú parasztsaládjai soha nem fogadtak be maguk közé, maga is élete legnagyobb szégyeneként éli meg fiai házasságát. „...Én is alja vagyok, mert nem éltem a lehetőséggel, nem vittem semmire. Ha éltem volna, akkor most nincs ez a szégyen. Én magyar embernek érzem magam..ő meg összeáll azzal a bűdös cigánykurvával...Még jobban megrázott a fiam nősülése, mint mikor a szüleimet elvesztettem...“ A telepi cigányoknak erről a házasságról viszont az a véleményük, hogy „örülhetne az öreg, hogy legalább valakinek kellett a 35 éves fia...“

Holott ez a homogén „csoportként“ tekintett cigány kategória (a védőnői nyilvántartásokban a „V“ betűvel jelöltek köre...) nagyon is sokféle, leginkább életmódjában különböző (vö. Gyenei, 1996) rétegeket foglal magába, akiknek egymástól eltérő mentalitása, aspirációja (többek között) a minket elsősorban érdeklő demográfiai magatartásuk különbözőségét eredményezi.

2.4.2. A termékenységi magatartás különbségei a cigányok különböző csoportjaiban

Az életmódjuk, aspirációik alapján egymástól jól elkülöníthető, cigány (származású) nők között jelenős különbségeket találunk gyermekvállalási szokásaikat illetően is – ezt mutatja a 14. táblázat is.

15. táblázat A láposi nők átlagos gyermekszáma, az anya korcsoportja és etnicitása szerint, 2004

Anya születési éve	Anya életkora	Szegregált cigányok	„Asszimilálódott“ cigányok	Nem-cigányok
x-1950	54 – x éves	7,6 (N=10)	3,5 (N=8)	2,5 (N=21)
1951-1969	35 – 53 éves	5,8 (N=37)	2,9 (N=7)	2,4 (N=11)
1970-1989	15 – 34 éves	2,9 (N=44)	1,5 (N=2)	1,5 (N=2)

Forrás: Saját adatfelvételelem 2000 és 2004 folyamán

Az asszimilálódott cigányok

A többségi társadalomba integrálódni vágyó, általunk „asszimilálódott cigányoknak“ nevezett családok mindennapi praxisát – így termékenységi stratégiáikat is - legerősebben a felemelkedés, a mobilitás vágya vezérli.⁵¹

E stratégia egyik eleme volt a hetvenes évek közepén az elköltözés a már akkor az elcigányosodás jeleit mutató Láposról. 1973-1976 között legalább öt roma család hagyta el a falut, követve a számára referencia csoportként szolgáló parasztok elvándorlását, és költözött az ország gazdaságilag jobban prosperáló vidékeire – de mindenesetre szülőfalujától messze, hogy még csak véletlen se akadjon senki, aki új szomszédai közül ismerhetné származását. Ezek a ma ötvenes, hatvanas éveikben járó roma asszonyok, akik számára bányász férjük rendszeres, és így előre kalkulálható fizetése tette lehetővé a nyomorból való kitörést, már a hetvenes években éltek a születésszabályozás – hol modern, hol hagyományos – eszközeivel, hiszen csak a családméretük, gyermekszámuk korlátozásán keresztül tartották elképzelhetőnek a társadalmi felemelkedést. Néhányan közülük – többnyire takarítónőként – a formális munkaerőpiacon is meg tudták vetni a lábukat, ahol együtt dolgoztak a nem-romákkal. A közös munkahely, mint szocializációs tér, mint a társadalmi ranglétra magasabb fokán álló rétegekhez hidat teremtő „gyenge kötések“ (Ganovetter, 1998), heterogén kapcsolatháló kialakításának, a többségi társadalom normái beszűrődésének lehetséges színtere, demográfiai magatartásukra is befolyást gyakorolt.

A helyi – velük egykorú - parasztokhoz hasonlóan, viszonylag korán: 18-19 évesen házasodtak meg, házasságaikban általában a férfiszenioritás elve érvényesült (a férjek rendre 4-5 évvel idősebbek feleségeiknél). Első gyermeküket többnyire 19-20 évesen születték meg (15. táblázat).

16. táblázat A láposi anyák átlagos életkora első gyermekük születésekor, az anya korcsoportja és etnicitása szerint, 2004

---

⁵¹ A láposihoz hasonló „kiemelkedett“, asszimilálódni vágyó roma réteget megtaláljuk a kutatásunkba bekerült többi településen is. Bordón „parasztcigányoknak“, vagy „nem-igazi cigányoknak“ nevezi őket a falu, Hetykén pedig „fehércigányoknak“. E csoportok közös tulajdonsága a paraszti életforma felé törekvés, a társadalmi mobilitás vágya, és ennek megfelelően a modern születésszabályozás módszereinek használata révén elérendő családméret korlátozás.

Anya születési éve	Anya életkora első gyermeke születésekor		
	Szegregált cigányok	„Asszimilálódott cigányok“	Nem-cigányok
x-1950	20.1 (N=10)	21.7 (N=7)	23.3 (N=21)
1951-1969	19.2 (N=37)	20.6 (N=7)	21.5 (N=11)
1970- 1979	18.6 (N=22)	24.0 (N=2)	23.5 (N=2)
1980-x	17.6 (N=22)	-	-

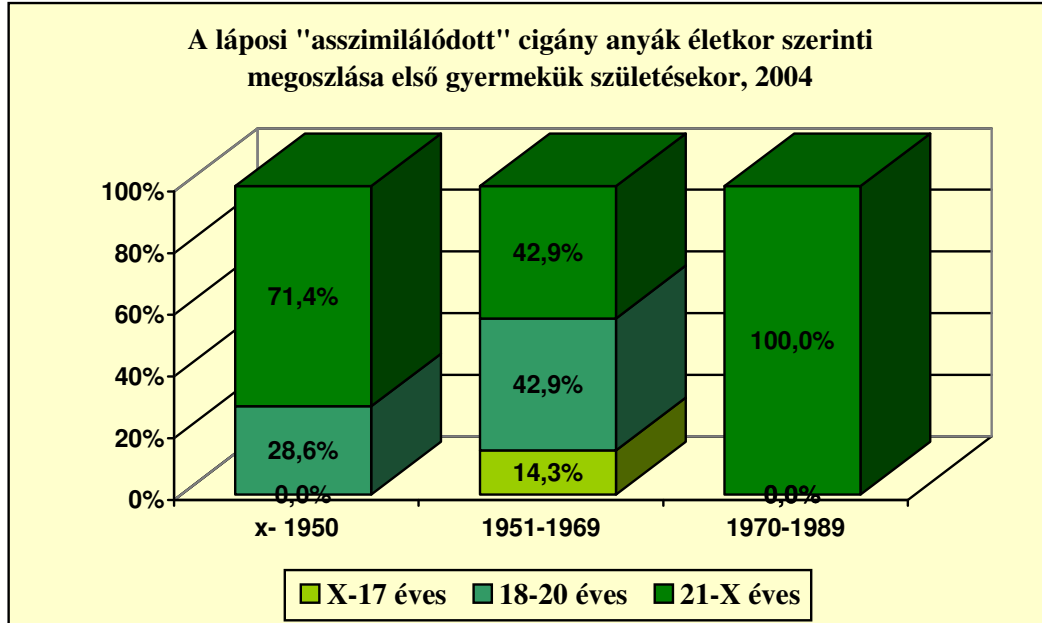
Forrás: saját, 2000-es illetve 2004-es adatfelvételem, valamint a védőnői adatlapok

Maximum három-négy gyereket vállaltak, e cél érdekében korlátozták a születéseket: ki úgy, hogy a „férjem ügyes volt, vigyázott, biztam benne...“, ki pedig modern eszközökkel élt: „már akkor szedtem az Ovidont (fogamzágátló tablettát –a szerk.), amikor arról még itt a faluban senki nem is hallott. Nekem a pesti rokonom, meg a munkatársak mondták, hogy szedjem, mert jó lesz...“.

Az utánuk következő generáció tagjai, azok, akik ma a harmincas-negyvenes éveikben járnak, szüleiknél is jobban korlátozták termékenységüket, illetve később kezdtek el szülni. Körükben már, ellentétben elődjekkel, illetve a falubéli szegregált cigányokkal, nincs is olyan, aki tizenévesen lett volna anya. (4. ábra)

2.ábra A láposi asszimilálódott cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekül születésekor

Forrás: saját adatfelvételem 2004-ben

Ezekben az asszimilálódni vágyó roma családokban – amelyek egy részét a vegyesházasságot kötött láposi cigány asszonyok, másik részét pedig a falubéli „névváltoztató“ romák háztartásai teszik ki – a nők zömmel 20-21 éves korukban kötnek házasságot, s azt követően egy éven belül megszülik első gyermeküket. Általában két gyermeket terveznek, de sokszor „becsúszik“ egy harmadik is, és ilyenkor azt mondják: „ha már meglett, megtartottam, hátha végre lány lesz...(vagy fiú, éppen mikor mi hiányzik a családból – a szerk.)“.

Reprodukciós stratégiájuk fő eleme, hogy kevés gyerek legyen, de annak minél többet meg tudjanak adni. Ahogy egyikük plasztikusan megfogalmazta e csoport véleményét: „ott, ahol már három gyereknél több van, elvadul minden, megette a fene az egészszet...Minek több gyerek??? A szegénységbe??? Kitaníttatom mind. Fontos, hogy tanuljanak, szakmájuk legyen, hogy normálisan férjhez menjenek. Mi az, hogy

normálisan? Hogy művelt, iskolázott fiúhoz menjenek. Mert ők is műveltek, nem? Háromnak is nehéz mindent megadni. Mindnek házat kellene venni, takarékbetétet csinálni, hogyha 18 éves lesz, legyen miből elindulni...”.

Ez a mai középkorú generáció azonban már pechesebb volt elődjénél. Mire észbe kaptak volna, hogy „ebből a gettófaluból jobb elmenekülni, mert milyen élet vár itt a gyerekeidre?!“, addigra bezárult előttük (is) a mobilitás lehetősége: a a rendszerváltás beköszöntével, a gazdaság átstrukturálódásával pontosan azok a munkahelyek szűntek meg, ahol ezek a viszonylag alacsony – igaz, a láposi telepi cigányoknál lényegesen magasabb - képzettségű (többnyire 8 osztállyal, vagy maximum szakmunkás képesítéssel rendelkező) „asszimilálódott“ romák dolgoztak. (A legtöbb bányát bezárták, a miskolci postát felszámolták, a vasútnál, építkezési vállalatoknál elsőként őket, az ingázó cigányokat bocsájtották el.)

Így aztán nem marad más választásuk, minthogy, ha már maguk itt is szorultak a gettóban, legalább gyermekeiket „kimenekítsék“ innen – leginkább egy jó házasság révén. „Én nam akartam, hogy a gyerekek itt maradjanak, ezek közt a bornyúk közt (értsd: a láposi telepi cigányok – a szerk.), akik a nyolc osztályt is alig tudják kijárni. Már a kicsit is elvittem innen az ovódából, mert itt nincs színvonal, itt csak ketten vagyunk nem cigányok, inkább elhordom B-re, a körzeti ovódába...A nagyobbaknak is mondom, inkább menjenek városra tanulni, ott több a lehetőség, ide vissza ne jöjjenek, mert mi életük lesz itt?? Míg itthon voltak, akkor is olyan rendesebbekkel barátkoztak, mint mink vagyunk, meg a paraszt gyerekekkel nőttek fel.“

A „kiemelkedett“, vagy asszimilálódott családok számára gyerekeik megfelelő – társadalmi státuszukat növelő - kiházasítása tehát az elsődleges célok között szerepel, amelynek minden egyebet érdemes alárendelni. A láposi, cigány származású, maga is a vegyesházasság révén kiemelkedett A. lányának esete jól illusztrálja ezt a kiházasítási stratégiát.

A lány, anyja nagy boldogságára, egy miskolci, magyar fiút választott szerelméül. A minden igyekezetével azon volt, hogy fény ne derüljön családjuk cigány származására. A lányának Láposon rendezett, hatalmas lakodalomra szinte csak a férje – paraszti származású – családját hívták meg, az anyai ágról pedig csak a maguk is „kiemelkedett“ családok lehettek jelen. Az esküvő (helyi paraszti körökben szokásos) „illő módon“ történő lebonyolításához A. anyi kölcsönt vett fel, hogy még

évekig fogja nyögni annak terheit. De megérte: a fiú szülei elégedettek voltak az ifjú feleség családjával, akiről senki nem gondolta volna, hogy cigányok...

A szegregált cigányok

A „kiemelkedett“, asszimilálódott romáktól teljesen eltérő reprodukciós minták jellemzik az általunk szegregált cigányoknak nevezett, többnyire telepi körülmények között élő nők csoportját.⁵²

Láposon a marginalizált helyzetű romák, „kiemelkedett“ társaiknál hamarabb (mostanság zömmel 16-17 éves korukban) kezdenek szülni, és amazoknál jóval több gyereket is vállalnak. (Érdeemes egy visszamenőleges pillantást vetnünk újra a 15. és 16. táblára.) Körükben jóval nagyobb a sokgyerekesek aránya is. (17. táblázat)

17. táblázat A láposi családok gyerekszám szerinti megoszlása, etnicitás szerint (%), 2004

Gyerekszám	Szegregált cigányok	Asszimilálódott cigányok	Nem-cigányok
0	3,1 (N=3)	5,6 (N=1)	2,8 (N=1)
1-2	22,9 (N=22)	38,9 (N=7)	58,3 (N=21)
3-4	26,0 (N=25)	44,4 (N=8)	38,9 (N=14)
5-7	35,4 (N=34)	11,1 (N=2)	-
8-nál több	12,5 (N=12)	-	-
Összesen	100,0 (N=96)	100,0	100,0

Ez a - nemcsak az asszimilálódottaktól, de a magyar társadalom többségétől, sőt még a magyarországi romák átlagától is eltérő reprodukciós magatartás jól tükröződik a láposi szegregált cigányok csoportjának minden viszonylatban magasnak tekinthető, 6 körüli termékenységi arányszámában is. (18. táblázat)

18. táblázat Teljes termékenységi arányszám (TFR) az össznépeesség, a magyarországi cigány népeesség illetve a láposi szegregált cigányok körében (1999- 2004)

Szülő nő korcsoportja	Össznépeesség ¹ (1999-2002)	Magyarországi cigány népeesség ¹ (1999- 2002)	Láposi szegregált cigányok (2001-2004) ²
15- 19 éves	22,6	120,8	250,1
20 – 24 éves	67,1	218,1	266,4
25 – 29 éves	92,6	133,7	112,2
30 – 34 éves	55,9	64,1	333,5
35 – 39 éves	20,0	48,6	166,2
40 – 49 éves	1,4	6,7	17,8
TeljesTermékenységi Arányszám (TFR)	1,3	3,0	5, 7

Forrás:

1.: Az össznépeességre és a cigány népeességre vonatkozó adatok forrása: Janky, B (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy Ildikó- Pongrácz Tiborné- Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. SZCSEM-Tárki, Budapest, 140.o.

2.: A láposi cigány népeességre vonatkozó, becslésnek tekinthető adatok forrása kettős: az adott korcsoporthoz tartozó cigány nők számát saját, szinte teljeskörűnek tekinthető háztartás összeírásom alapján nyertem, az adott korcsoportra eső élveszületések számát pedig a védőnői terhestörzslapokból tudtam rekonstruálni. Módszertani megfontolásból négy év: 2001, 2002, 2003 és 2004 átlagára számoltam a TFR-t, kiküszöbölendő az élveszületések évenkénti ingadozásából eredő esetleges torzításokat.

A láposi romák termékenysége azonban nem volt mindig ilyen magas. Mint azt már a 15. táblázatból korábban kiolvashattuk, a falubéli cigány nők gyermekvállalási stratégiáira a ciklikus mozgás volt jellemző: a hatvanas évek viszonylag magas szintről induló befejezett termékenysége (a mai nagymamák generációja átlagosan 7

⁵² Szegregációjuk nem csupán lakóhelyi elkülönülésként értelmezhető, hanem társadalmi interakciójukban is „saját gettójukba zártak”, amennyiben egyetlen más réteggel: sem a helyi parastokkal, sem pedig az asszimilálódott cigányokkal nincsen gyakorlatilag semiféle kapcsolatuk.

gyereknek adott életet), a hetvenes évek folyamán, a nyolcvanas évek elején számottevően csökkent (a mai középkorúak esetében átlagban 4-5 gyerekre), hogy aztán a nyolcvanas évek közepétől-végétől újra növekedésnek induljon, illetve magas szinten stabilizálódjon az új évszázad elejére. Ez az elmúlt 40 évre jellemző ciklikus tendencia tükröződik a láposi roma élveszületések számában is. (1. ábra)

*

A továbbiakban már csak a szegregált cigányok csoportjának termékenységi stratégiáival, a rendszerváltás körüli időszak óta újfent magassá vált gyermekvállalási hajlandóságuk okaival foglalkozunk, amennyiben e réteg reprodukciós mintáinak megváltozásában keresendő a magyarázat arra, miért nőtt az élveszületések száma Láposon az elmúlt másfél évtizedben. Hiszen ma már ők alkotják a falu helyi társadalmának többségét, ők teszik ki az ottani szülőképes korban lévő nők 90 százalékát.

2. 5. Hipotézisek a magas termékenység magyarázatára

A nemzetközi szakirodalomban fellelhető, magas termékenységet magyarázó hipotézisek némi leegyszerűsítéssel három nagy csoportba oszthatók.⁵³

Az egyik a reprodukciós viselkedés „aktív cselekvés” jellegét emeli ki, alapul véve a mikroöngazdaságtan modelljét: az univerzálisan racionálisan cselekvő, költség-haszon maximalizáló egyént.

Az ide tartozó magyarázatokban közös, hogy mind a Gyerek értékét hangsúlyozza a szülők számára. A magyarázat lényegi része úgy szól, hogy a sok gyerek vállalása a házaspárok racionális döntésének eredménye, amennyiben a gyerek (túlnyomórészt

---

⁵³ A magas termékenység fogalma relatív értelemben használatos. (vö. Hull, T.H.-Hull, V., 1976). A jelenkori társadalmakban az egy nőre jutó 5 körüli teljes termékenységi arányszám már magasnak számít.

gazdasági, illetve egyéb "lélektani") hasznát nagyobbak ítélik meg mint a gyerek felnevelésével járó (anyagi, illetve időráfordításbeli) költséget. Ebbe a csoportba sorolható többek között J. Caldwell vagyonáramlási elmélete (Caldwell, 1973).

De ide sorolható a „sok gyerek mint az öregkori biztonság megteremtésének eszköze” hipotézis, valamint a relatív jövedelem elmélet tézisének (Easterlin) különböző változatai (elsősorban is a mertoni vonatkoztatási csoport elmélet ide vonatkozó alkalmazása, ld. erről R.Forste, M.Tienda, 2000)

A magas termékenységre választ kínáló hipotézisek másik csoportja a termékenységi magatartás „passzív döntéshozatal” jellegét emeli ki (Liebenstein, 1981). E magyarázatok lényege nagyjából úgy szól, hogy a tradícióhoz, a közösség kulturális normáihoz, a pronatalista, nagycsaládot pártoló értékrendhez, illetve a szokásokhoz való ragaszkodás az, ami meggátolja az embereket abban, hogy „racionálisan” cselekedve korlátozzák termékenységüket. (ld. pl. M.Livi-Bacci, 1973). Coale tömören így fogalmazza ezt meg: „akkor alakul ki nagy valószínűség szerint túlnépesedés, amikor a kultúrájuk által vezetett emberek nem hajlandóak elfogadni, hogy a termékenység „tudatos kalkuláción alapuló egyéni választás” (calculus of conscious choice) eredménye lehet. (Coale, 1973, p. 25)

E típusba tartoznak azok a hipotézisek, amelyek az érintett társadalmi csoportok fatalizmusával, illetve a „szegénységkultúrával” (O.Lewis) vélik megmagyarázni a szegények nagy gyerekszámát.

Végül egy harmadik, az előzőekhez képest alternatívának tekinthető, a szakirodalomban csak elvétve fellelhető megközelítés szerint, ha meg akarjuk érteni a sok gyereket vállaló szegények termékenységi magatartását, akkor nem a gyerekszülésre, hanem az annak elkerülésére vonatkozó motivációkat kell vizsgálni. (vö. Bourdieu, 1982, idézi Andorka, 1987, vagy Hogan, idézi Williams, J., 1998).

Tulajdonképpen ilyen típusú magyarázattal álltak elő Schneiderék is, egy olaszországi városban folytatott, a termékenységi átmenet meghatározó tényezőit kutató történeti-demográfiai vizsgálatukban. Schneiderék munkáját gyakorlatilag - a fentebb már említett - termékenység „politikai-gazdasági, kulturális és történeti elmélete“

(Greenhalg, 1995) empirikus illusztrációjának lehet tekinteni.⁵⁴ Eredményeik – saját munkám szempontjából relevánsnak tűnő része - azt mutatták, hogy a helyi társadalom különböző osztályai eltérő időzítéssel fogtak bele a születésszabályozásba: a modernizáció, az iparosodás beköszöntekor csak a gazdag dzsentrik osztálya kezdte el korlátozni gyerekszámát, míg a helyi társadalom legnépesebb rétege, a szegény napszámosok éppen gyerekszámuk növelésével reagáltak a társadalmi, gazdasági változásokra⁵⁵.

A napszámosok látszólag irracionálisnak tűnő demográfiai viselkedésének, a csökkenő erőforrások mellett is átlagosan 5-13 gyereket vállaló nők magatartásának megértését Schneiderék szerint sem a demográfia főáramába tartozó kutatók (ld. Livi-Bacchi,) által propagált „kulturális“ (a tradícióhoz, normákhoz való ragaszkodás), sem a gazdasági racionalitást (a gyerek mint munkaerő hasznosságát) hangsúlyozó magyarázat nem segíti.

A szegények gyerekvállalási mintáinak okát sokkal inkább a helyi társadalom egyenlőtlen osztályviszonyaiban, a napszámosok hatalomból való kirekesztettségében, felfelé mobilitásuk leküzdhetetlen akadályáiban találhatjuk meg. Bár volt kapcsolatuk az iparosok rétegével, mégsem vették át annak demográfiai mintáit. Ahogyan egyikük plasztikusan fogalmazott: „Az én helyzetemben, minek, neveléses lenne ezzel (a coitus interruptussal- a szerk.) fáradni...” (Schneider, 1998).

A hazai szakirodalomban, ahol is a magas termékenység kizárólag a szegények vonatkozásában kerül elő, gyakorlatilag három, az eddigiekben bemutatottaktól részben eltérő típusú magyarázat kísérettel találkozunk. (vö. Spéder, 2002).

Az egyik a „stratégiai gyerek” hipotézise (Gyenei, 1998), amely tulajdonképpen a „gyerek haszna” gazdasági narratívája jóléti segélyező államokra érvényes modern változatának tekinthető. Lényegi mondandója, hogy a szegények a gyerekek után járó szociálpolitikai juttatások elnyerése végett vállalkoznak újabban szülésre. „Nem lehet nem szembenézni azzal a ténnyel, hogy egyre többen születnek azért, hogy segítsenek eltartani a családot. Őket hívjuk stratégiai gyereknek, mert részét képezik egy háztartási stratégiának, melynek célja a túlélés”. (Gyenei, 1998, p.24). Ezen nézet

---

⁵⁴ A történeti demográfiai munkák sorából mindenképpen itt kell említeni D. Ketzer és P. Hogan (1998)...sokat idézett könyvét is, aminek eredményei összecsengenek Schneiderék megállapításaival.

képviselői hangsúlyozzák ugyan, hogy a stratégiai gyerek vállalása nem etnikumhoz, sajátos szubkultúrához kötődő jelenség, hanem „egy olyan élethelyzethez való igazodás, amelyet alapvetően a munkaerőpiaci pozíciók határoznak meg”, a közvélekedésben azonban elterjedt a cigányokra leszűkített változata, miszerint a „romák a pénz miatt szülnek, a családira hajtanak”. (A láposi ‚parasztok’ is nagy általánosságban így vélekednek a helyi cigányokról : „csak a pénzre hajtik mind, minek az a sok gyerek, a nyomorba?...”)

E „jóléti” elmélet hívei is hangsúlyozzák, hogy az efajta magyarázat csak akkor működik, „a szisztéma csak akkor lehet rentábilis, ha egy gyermek ’bekerülési költsége’ alacsonyabb annál az összegnél, amit családi pótlék, illetve egyéb gyermektámogatási juttatások címén bevételként el lehet könyvelni.” (Gyenei, 1998, p. 25.).

Nézetünk szerint ez az a pont, ahol az elmélet érvényessége leginkább kétségbe vonható. (Azon túl, hogy maguk az érintettek Láposon a legmesszebbmenőkig tiltakoznak e felfogás ellen. „Most mondd meg, mi az a kis pénz, amit kapsz ? A családi 16,800 forint, a GYES huszonháromezer, na meg van a csekkpénz, húszezer. 7 gyerekre. Sok gyerek, nagy szegénység. Ha ruhát veszek rájuk, fát nem tudok venni. Kaja az mindig kell. Mindig meg kell válni valamitől, minden hónapban..”. Vagy egy másik, mondánivalóját tekintve tipikus megfogalmazás a szegény cigányok részéről: „szarok én abba a pénzbe bele, mire elég az, a pénz elmegy, a gyerek megmarad...“.

Leszámítva azokat a nagyon ritka, extrém eseteket, ahol a gyerekeket elhanyagolják, a sokgyerekes szegény családok zömében éppen a kicsikre megy el a legtöbb pénz. Láposon a családok havi összkiadásának szerkezetét vizsgálva kiderült, hogy a bevételeknek mintegy húsz százaléka jut – a kicsiknek adandó - gyógyszerre illetve ruhára. És akkor még nem is beszéltünk az étkeztetésükről. (Láposon például egy családnak havi 3 ezer forintjába kerül egy gyerek iskolai étkeztetése. Ugyanennyit kell fizetni az ovódások után is.)

A magyarázatok másik típusa a szegények magas termékenységét azok irracionális magatartásával próbálja magyarázni. (Pongráczné, 1996).

Végül a harmadik csoportba sorolhatók azok a hipotézisek, melyek a nagy gyerekszám okát a véletlen szerepének, valamint a szegények fogamzásgátlási sikertelenségének tulajdonítják. (Kapitány, 2003).

---

⁵⁵ Fontos meegjegyezni, hogy Villamaurában a gyerekszám növekedése mögött nem a szülések

*

A dolgozat további részében, a láposi mikrodemográfiai esettanulmány példáján azt próbálom meg bemutatni, hogy ezen hipotézisek mind leegyszerűsítik a képet. Én magam ehelyett egy többszintű magyarázómodellben gondolkodva, amellek érvelek írásommal, hogy egy népesség reprodukciós magatartása rendkívül komplex, kontextustól függő társadalmi cselekvés, amelyre nem csupán biológiai, illetve strukturális tényezők hatnak, hanem a vizsgált csoport történelme, családi és közösségi szocializációja, az időben illetve a strukturális változások során maguk is módosuló társadalmi intézményei (többek között a család, a rokonság, vagy a házasság intézménye), valamint a – társadalmi változások során folyamatosan formálódó – szubkultúrájának egyes elemei is befolyást gyakorolnak.

A továbbiakban azokat a leglényegesebbnek tartott tényezőket, társadalmi mechanizmusokat igyakszem bemutatni, amelyek mind egy irányba: a láposi elveszületések számának növekedése felé hatottak.

---

abszolút számának növekedése állt, hanem a csecsemőhalandóság csökkenése.

2.6. A társadalmi változások és azok helyi lecsapódása (1960-2004)

Az államszocializmus alatti időszak társadalom- és gazdaság politikájának, valamint az 1989-es rendszerváltás nyomán bekövetkező, elsősorban a munkaerőpiac teljes átalakításán keresztül ható strukturális változásoknak a romák helyzetére gyakorolt hatásával már számtalan kitűnő tanulmány, könyv foglalkozott. (Hogy csak néhányat említsünk: Kemény-Janky-Lengyel, 2005, Ferge, 2002, Kertesi, 2005, Neményi M.-Szalai J., 2005, Ladányi- Szelényi, 2004).

E változások egyik velejárója volt, hogy a redisztribúciós gazdaságból a piacgazdaságra való átmenetnek a legnagyobb vesztesei a romák lettek. 89' után, a gazdasági átstrukturálódás következtében 400 ezer munkahely szűnt meg. Azokban az ágazatokban (állami építőipar, vasút, állami tulajdonban lévő bányák) volt a legnagyobb arányú a leépítés, ahol korábban, az államszocializmus extenzív iparosítási törekvéseivel együttjáró szinte teljes körű foglalkoztatás időszakában, leginkább romák dolgoztak. Ezen ágazatok 'karcsúsításával', a munkaerőpiac etnikai alapú diszkriminációjával sújtva, a többségi társadalom tagjaihoz képest amúgy is alacsonyán képzett romák tömegei váltak tartósan munkanélküliekké.

A rendszerváltással járó társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével párhuzamosan – a két szélső jövedelmi tized közti különbség az 1987-ben mért ötszörös szintről 2000-re tízszeresre emelkedett (Ferge, 2002) – a romák egy viszonylag szűk rétege „középosztályosodott“, ugyanakkor egy viszonylag nagyobb rétege az eddigieknél is jobban elszegényedvén, az „társadalom alatti osztályba“ csúszott le. (Ladányi-Szelényi, 2004).

Mindez igaz a láposi cigányokra is. A továbbiakban azokat a vizsgált időszak során bekövetkezett, legfontosabb makrostrukturális változásokat mutatom be, amelyek az itteni roma családok társadalmi pozíciójára, hétköznapijaira is jelentős hatást gyakorolván, demográfiai következményekkel is bírtak.

2.6.1. A lakóhelyi szegregáció növekedése – a gettófalv kialakulásának előzményei

A múlt század első feléig Abaúj-Torna megyéhez tartozó, jellegzetesen aprófalvas Felső-Bódva vidékén már az első országos, 1893-as cigányösszeírás szerint is sok roma lakott, az ország akkori cigány lakosságának 10 százaléka, ám korábban a helyi döntéshozók mindig kínosan ügyeltek arra, hogy egyenletesen szórják szét a cigányokat a megye területén. Egy 1783-ból származó rendelet utasítása szerint például nem volt szabad egy faluban koncentrálni a cigányokat, hanem több községbe, külön-külön kellett őket elhelyezni, hogy „ne érintkezhessenek egymással, és ne éljenek tovább sajátos módjukon” (ld. a Torna megyei helytartótanács 1783. évi október 9.-ei rendelete, idézi Salamon, 1996). Így aztán nem meglepő, hogy bár az 1893-as összeírás szerint Abaúj-Torna vármegye volt a történelmi Magyarország „legcigányosabb” megyéje, mégis csak egyetlen olyan ezer fő alatti település volt itt, ahol a cigányok aránya meghaladta a 10 százalékot (Havas, 1999) – a legtöbb községben többnyire legfeljebb 2-3 család lakott.

Ettől a 18. illetve 19. századvégi, a roma- nem roma lakosság számarányát tekintve viszonylag kiegyensúlyozott helyzetűtől hosszú út vezetett a szegregáció mai, legújabb formájához: a hatvanas években „szerepkör nélküli településeknek” minősített, vagy ahogy a láposi parasztok mondják: „áldozatfalvak” alkotta kistérség elcigányosodásához. Ennek az útnak a különböző állomásait próbáljuk az alábbiakban Lápos példáján bemutatni, a helyi cigány népesség lakásmobilitásának, a lakóhelyi integráció, illetve szegregáció váltakozásának nyomon követésén keresztül.

Lakóhelyi integráció

Az első megyei cigányösszeírás, amely már Láposon is említ cigányokat, 1854-ből származik⁵⁶. Eszerint a faluban ekkor két cigánycsalád élt (a Kálóké és a Kuruéké), ám hogy melyik házban, milyen jogcímen laktak, arról nem esik szó.

A 15 évvel későbbi, 1869. évi népszámlálás (census) már csak a Káló családot találja Láposon, a Kuruék eltűntek.⁵⁷ A Káló család viszont népes: három külön háztartásban összesen 16-an laknak. (A népszámlálás felvételi egysége a háztartási lajstrom volt, amely az egy háztartásban élő lakófeleket tartalmazza.) A census alapján már be lehet azonosítani a cigányok lakóhelyét: e forrás tanúsága szerint az ekkor még a falu lakosságának mindössze 5 százalékát kitevő cigányság nem elkülönülten, a nem-cigányoktól szegregáltan lakott, hanem a nincstelen zsellér napszámosok mellett – valószínűleg a község tulajdonában lévő házakban.⁵⁸ (Ugyanezt találták Szelényi Ivánék is az észak-magyarországi aprófaluk, Csenyété esetében, ld. Ladányi-Szelényi, 1998.)

A falu elején az uradalom „alkalmazottjai” (uradalmi felügyelő, gazdatiszt, erdőkerülő, stb.) található; valamivel arrébb, a cselédházakban, egy szobába gyakran két népesebb család is beszűfolva, laknak az uradalmi cselédek, akik többnyire a szomszédos falvakból származnak.

Utánuk következnek a földművelők (legalábbis az összeírók ezt a kategóriát használták foglalkozásuk megjelölésére), majd a felvégen, utolsóként, a nincstelen zsellérnapszámosok után, a cigánycsaládok házai következnek. Az 57. számú házban lakik például Káló András, láposi születésű, 29 éves “cigány napszámos”, feleségével, Varga Máriával, aki a szomszédos Petriből származik, illetve két kiskorú gyermekével. Valószínűleg nincstelenek lehettek, állatuk nincs, házuk a község tulajdonában van.

A következő, 58. sz. házban idősb. Káló József lakik, foglalkozására nézve szintén a cigány napszámos megjelöléssel szerepel, 66 éves, a szomszédos Borsod megyéből, annak is Galvács nevű falujából költözött ide, felesége Kóré Mária, a Lápos melletti faluból, Tasnádiból származik. Hatodmagukkal élnek, egy szoba konyhában. A

---

⁵⁶ Forrás: Supis Ciganov, a kontármesterek összeírását elrendelő rendelet (Kassa, Megyei Levéltár).

⁵⁷ Az 1869-es, Láposra vonatkozó népszámlálási kérdőívek fellelhetőségi helye: Kassa, Megyei Levéltár.

következő, a falu legutolsó házában lakik fiuk, ifj. Káló József, négy fiával és feleségével, Ficzu Julissal, aki Szendrőről való.

Lakóhelyi szegregáció

Az 1896-tól rendszeresen vezetett polgári – születési, házassági, valamint halotti – anyakönyvek lakóhelyi bejegyzései a láposi cigányok esetében kivétel nélkül csak a falu nevét említik meg, a házszám egyetlen egy esetben sem szerepel egészen az 1930-as évek végéig. A magyarok (nem cigányok) nevei mellett ugyanakkor többekévé következésképpen feltüntetik a házszámot. Lehet, hogy a cigányok ekkortól már nem a falu belterületén, házakban laktak, hanem a falu végét jelző temető fölötti (a ma is meglévő) telepen, a maguk építette kunyhókban?

Erről biztosat, egyelőre, csak 1928-tól tudunk, Szucsák Elemér helyi tanító elbeszéléséből. „Az én időmben, 1928-tól 1953-ig, amíg el nem jöttem onnan, egyetlen cigány se költözött be a faluba. Mind fönt laktak a hegyoldalban, a későbbi mészkőbánya aljában. Használatlan hegyoldal volt az, agyagos faluvége, a temető szomszédságában, vékony földréteg volt rajta, a kutya nem törődött vele. Vagy 7-8 cigányputri volt ott. A cigányok maguk húzták fel a kunyhóikat, egy méter magasan trágyával rakták körül, úgy melegítették fel. Így a víz sem árasztotta el őket. Volt egy cigány, aki még a fajtája közül is ki volt közösítve: a telepen túl lakott, a Grulyó Józsi, csak úgy hívták, Dögös Józsi, mert ő volt a gyepmester. Na, annak volt egy deszkabódéja a hegyoldal tetején, két újjnyi rés is volt a deszkák között, a szél ki-be fűtyült azon. Egyetlen egy lakott közülük házban, a Mata Sándor, aki valamelyik szomszédos faluból jött, de ő csak félcigány volt, amúgy szegkovács. Nem művelte a mesterségét, mert ebben a kis faluban senkinek sem kellett a cigányszeg, ahogy akkor hívták. Úgyhogy nagy szegénységben élt ő is, de legalább nem viskóban, hanem egy egyszerű parasztházban.”

A harmincas évek közepén – a körzeti orvos megbízásából – a tanító 70 cigányt írt össze Láposon, ami akkor a helyi lakosság 12 százalékát jelentette.

Az ötvenes évek legelejétől az iskolai anyakönyveknek köszönhetően már írásos dokumentum is van arról, hogy a cigányok a múlt század közepén is a többségi

---

⁵⁸ Azt, hogy ki melyik házban élt az összeírás idején, az 1869-es kataszteri térkép, a hozzá tartozó birtokrészleti jegyzőkönyv, illetve a népszámlálásban szereplő házszám összevetésével tudtuk meg. (A módszerről ld. többek között Szelényi-Ladányi, 2004.)

lakosságtól elkülönülten, telepen laktak, ami az ötvenes évek bejegyzései alapján már akkor a mai (Dankó utca) nevet viselte.

Újabb integrációs hullám

Az iskolai anyakönyvek lakcím bejegyzései valamint az érintettek leszármazottainak elbeszélései alapján pontosan rekonstruálható, hogy az első cigánycsaládok 1963-tól kezdenek lejönni a telepről, beköltözni a faluba.

A hatvanas évek közepétől vezetett lakónyilvántartó könyv adatai alapján '65-ben már öt roma család lakott a faluban, mindegyik családfőnek akkor már néhány éve állandó munkahelye volt Ormosbányán. „Ezek rendes emberek voltak, nem úgy, mint most amazok a putrisok fönt a telepen. Keményen dolgoztak, a saját szememmel láttam, egy brigádban voltam velük” (Lajos bácsi, 60 éves „paraszt”).

Az első bányászcsaládok beköltözését még néhány újabb – a helyi parasztok szóhasználatával élve „kiemelkedett” – cigánycsalád házépítése követte. '65-ben költözött le a faluba például Cs. Elemér, akit a láposi cigányok közül egyetlenként bevettek a helyi téeszbe, és aki már ekkor a helyi cigány elit prominens képviselőjének számított.

A hatvanas évek vége felé a Láposhoz hasonló aprófalvakat sújtó településpolitika mellékkövetkezményeként itt is megkezdődött a szelektív elvándorlás, amelynek az itt maradt cigányokra nézve talán legkárosabb velejárója az volt, hogy nemcsak a jobb módú parasztok költöztek el – néhányan akarattuk ellenére, mert az akkori településpolitika értelmében egy elsorvasztásra ítélt faluban nem lehetett építési engedélyt kapni új házak felhúzására...-, de velük együtt a szegény sorból kiemelkedett, magasabb státuszú cigánycsaládok is. Így a láposi roma társadalom elveszítette a közép-, illetve a felsőrétegeit. (A szelektív elvándorlás, illetve a helyi népesség kicserélődésének elsősorban is a borsodi és a baranyai kistelepüléseket érintő folyamatát a szakirodalom már kimerítően tárgyalta és szemléletesen leírta. Ld. Havas, 1999; Kemény-Janky, 2004; Ladányi-Szelényi, 1998.)

Láposon a cigány népesség asszimilálását kitűző, országos párthatározatok sorába tartozó, 1965-ben született rendeletnek, amely a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” szólt, csak több mint egy évtizeddel később lett

csak foganatja: '81-ben adták át azt a 12 „CS- házból”⁵⁹ álló sort, amely ma az Új út nevet viseli, ám a cigányok parasztoktól való lakóhelyi elkülönítését továbbra is fenntartotta. (A telepfelszámolásokról ld. Berey, 1990.)

Ennek ellenére, az itt lakók mégis státusznövekedésként élik meg a régi telepről való leköltözést: „Cigánysorról cigánysorra jöttem, de akkor is jobb ez nekem. Szeretnék haladni, hogy megmutassam, lehet fejlődni, lehet mit kezdeni az étellel, igaz, nehéz munkával”- mondja Laci, akit – a mindmáig a régi telepen lakó családja – csak „Rendőrnek” szólít, ezzel is szimbolizálva a „testvérei közül kiemelkedni vágyó” és a többi cigány között fennálló aszimmetrikus viszonyt.

Néhány család azonban semmiképpen sem akart „egyik cigánysorról a másikra” menni, ezért a kedvezményes hitel, meg a családfők rendszeres havi keresetének segítségével az akkor már elvándorolni készülő jobb módú cigányok házait vették meg.

A „lakóhelyi integráción” keresztül történő státusznövekedés az utóbbi évekre a falu elcigányosodása miatt értelmét veszítette. Aki tehetett, a cigányok közül is már korábban elköltözött a településről.

Akik maradtak, ők a legszegényebbek, legkiszolgáltatottabbak, - napról napra éppen hogy csak elő tudják teremteni a mindennapi betevőt -, és akiknek nem is maradt más vágya, minthogy felépüljenek végre az évek óta ígért újabb „szocpolos” lakások, mert mára már az új cigánytelep is elviselhetetlenül zsúfolttá vált.

„Ebbe bele vagyunk örülve, ebbe a szocpolos házba! A polgármester már évek óta nem tudja elintézni, csak ígéretet mindenfélet. Pedig maga is megmondta, hogy ami itt van, az már emberhez méltatlan körülmény. Máshol érdekes, hogy el tudják intézni. A tévében láttam, hogy a sz.-i cigányoknak is építik az új házakat... Én már csak egyre vágyok, olyan szép nagy házra. A gyerekek is mondják, hogy Anyu, mikor lesz saját házunk, fürdőszobánk? Má' nekem mindegy, te is csak a gyerekeidre törekedel, nem?” (H. Zita, 22 éves, 5 gyerek édesanyja.)

---

⁵⁹ Az 1965-ös telepfelszámolási akció keretében az addig telepen lakó romák kedvezményes kamatú lakáshitelt kaptak, amiből – egyebek mellett – az átlagos családi háznál kisebb és rosszabb minőségű, úgynevezett „CS” (csökkentett értékű) házakat építhettek maguknak (Kemény-Janky, 2004).

Kistérségi szegregáció

A láposiak települési szegregációját tovább súlyosbítja: az edelényi körzetre is jellemző kistérségi szegregáció.

A Lápost magába ölelő vidék településhálózata jellegzetesen aprófalvas. A térség az ország legelmaradottabb régiói közé tartozik, mind az itt élők iskolázottsági mutatói, mind pedig gazdasági lehetőségei szempontjából. A környék településeinek átlagában a munkanélküliségi ráta, az 1994 óta, kisebb-nagyobb visszaesésekkel tarkított gazdasági növekedés ellenére, még jelenleg is 20 százalék körül van. (Fekete, 1998).

A munkalehetőségek hiánya már a hetvenes években a fiatalabb népesség jelentős részének elvándorlásához vezetett. 1970 után az egész térségre a népesség csökkenés lett jellemző, ám a negatív vándorlási egyenleg mögött már ekkor látható volt a népesség kicserélődésének kezdete. Az elöregedő aprófalvakba az iskolázottabb, aktív korú parasztok helyére a másutt letelepedni már nem tudó, szegényebb cigány családok kezdtek beköltözni. „Mára Abaúj településeinek kétharmadában a cigánylakosság aránya meghaladja a 10 százalékot, több mint felében a 20 százalékot, 9 faluban pedig már cigány a lakosság többsége“ –írta 1998-ban G. Fekete Éva. (Fekete, 1998, p. 36.).

Bár a kutatók már a hetvenes években felhívták a figyelmet – a borsodi és a baranyai aprófalvakra vonatkozóan – az akkori szocialista tervgazdálkodáshoz szorosan kapcsolódó településpolitika egyik legkárosabb, bár nem szándékolt következményére: a szelektív elvándorlás miatt elsorvadó kistelepülések elcigányosodására (vö. (Havas, 1988, ill. 1999; Ladányi-Szelényi, 1998), e folyamat visszafordítása érdekében azóta sem történt semmilyen intézkedés.⁶⁰ A végeredmény a legújabb kutatások eredményeiből mára már ismeretes: míg 1971-ben az ország roma népességének egyötöde élt az (Edelényt és környékét magába foglaló) észak-magyarországi térségben, addig 2003-ban már egyharmada (Kemény- Janky, 2004).

Ráadásul az elmúlt tíz év során egy újfajta (lakóhelyi) szegregációs forma alakult ki Észak-Magyarországon: az elcigányosodó kistérség (Az encsi térségről ld. Virág, 2004).

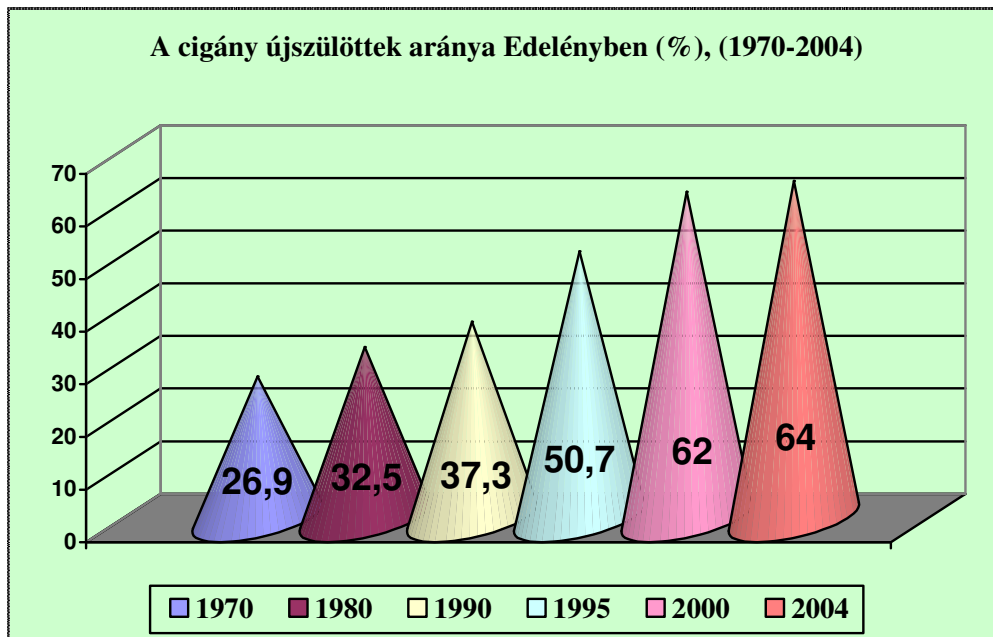
⁶⁰ A slumosodó városi lakónegyedek „gettosodásáról” Ladányi tanulmánya szolgáltatott tanulságos adatokat (Ladányi, 1989).

A régen Edelényi járásnak nevezett, az abaúji települések zömét lefedő rész - ahova Lápossal együtt az általam vizsgált további két falu: Palóca és Bordó is tartozik - az encsi kistérség után a „legelcigányosodottabb” közigazgatási egység a megyében. Az itt élő helyi önkormányzati vezetők gyakran mondogatják: „néhány év múlva Edelénytől felfelé le lehet húzni a sorompót, és ki lehet tenni a táblát, hogy itt kezdődik Cigányország”.

Az Edelény városa mellett 44 települést magába foglaló kistérségben nem csak az (országos, illetve a helyi) településpolitikák miatt bekövetkező szelektív elvándorlás, de a cigányok magyarokhoz képesti nagyobb termékenységének köszönhetően is, a hetvenes évek óta folyamatosan nő az újszülöttek között a cigányok száma: ma már csecsemők több mint hatvan százaléka roma. (3. ábra).

3.ábra A cigány újszülöttek aránya Edelényben (%), (1970-2004)

Forrás: az edelényi védőnőtől származó, összesített évi születési adatok

De mi köze van mindennek a termékenységhez?

A 21. század elejére lassan teljeskörűvé váló települési szegregáció, illetve a növekvő térségi szegregáció leginkább a gettóban ragadtak kapcsolat hálózatának csonkaságán,

a gettólakóknál akárcsak kicsit is magasabb státuszú társadalmi rétegek nyújtotta, a gettóban fellelhetőhöz képest alternatív szerepminták hiányán keresztül fejt ki demográfiai hatását. A szegregáció a gettóban élők „szubkultúrájának“: gondolkodásmódjának, jelenre-orientált habitusának a termékenységi magatartásra gyakorolt befolyását szinte kizárólagossá teszi, és ezen keresztül hat a magas termékenység irányába.

A lakóhelyi szegregáció negatív demográfiai következményeit tovább erősíti a láposi cigányok társadalmi szegregációjának növekedése. Az a – gazdasági változások nyomán kialakult, az utóbbi évekre különösen jellemző - jelenség, melynek lényege, hogy jelentősen nőtt a társadalmi távolság a láposi cigányok és nem cigányok csoportja között. Ezt mutatja be a következő fejezet.

2.6.2. Az interetnikus kapcsolatok átalakulása: a társadalmi távolság növekedése

Ami az elmúlt években újnak tűnik Láposon – a történeti források illetve az életút interjúk alapján -, az az, hogy rendkívül megnövekedett a társadalmi távolság cigányok és nem-cigányok között⁶¹.

Korábban a cigányok, ha csak a társadalom alján is, de integrált tagjai voltak a helyi közösségnek, amit a kölcsönös, bár mindvégig aszimmetrikus gazdasági kapcsolatok mellett a társadalmi kapcsolatok megléte is jelzett.⁶² Egészen a hetvenes évek végéig több példa van arra - ami ma elképzelhetetlen -, hogy a cigányok parasztot kértek fel házasságkötésükkor tanúnak, illetve gyermekeik keresztszüleinek (s a parasztok e kérésnek eleget is tettek!). Igaz, vegyes házasságra helyi parasztok és cigányok között korábban is csak elvétve került sor – az endogám házasságok az etnikumok közötti szimbolikus határvonalak nehezen átjárhatóságát jelzik. (Szuhai, 1999, Oláh, 1996, Prónai, 1999).

---

⁶¹ Ugyanezt találta Szelényi Iván is Csenyétén. (Ladányi-Szelényi, 1998)

⁶² Integráltak, amennyiben betöltötték a helyi munkamegosztásban üresen álló „niche”-ket (Havas, 1988), és amennyiben nemcsak ők voltak rászorulva a parasztokra, de amazoknak is szükségük volt a cigányok – mások által el nem végzett – munkájára (ld. például gyepmesterség, stb.)

A rendszerváltás óta beköszöntő nagy munkanélküliséggel, elszegényedéssel párhuzamosan azonban az utóbbi években Láposon is egyre szaporodnak az ellentétek magyarok és cigányok között. Nincs már komaság, ritkák a közös rendezvények. A cigányokkal szembeni előítéletek, amelyek mindig is erősen jelen voltak a magyar társadalomban, nyílt színre törtek: a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével új erőre kaptak. (vö. Gail, K., 2002).

Míg korábban, a rendszerváltás előtt a parasztok jól kijöttek a cigányokkal - a férfiak együtt dolgoztak a bányában, az építőiparban, a postánál meg a vasútnál -, addig az utóbbi években, maguk is elszegényedvén egyre nagyobb ellenszenvvel néznek a „segélyekből ingyenélő” romákra. (Az aktív korú cigányok körében ma csaknem 100 százalékos a munkanélküliség.) Ahogy az amerikai szociológus Herbert Gans is írja: „a szociális juttatásokból részesülők dühöt váltanak ki azokból, akik a saját egzisztenciális biztonságuk miatt aggódnak, de ők maguk nem jogosultak e juttatásokra. Különösen így van ez romló gazdasági viszonyok között. A segélyekből élő szegényekre úgy tekintenek, mint akik könnyű életet élnek, miközben mindenki más keményen dolgozik, keményebben, mint valaha.”(H.Gans, 1994)

A parasztok elszegényedése automatikusan növeli előítéletességüket egy olyan etnikai csoporttal, amellyel szemben „megengedett” az előítéletesség. (Ezt látják a tévében, ezt olvassák az ujságokban.).

Túl közel élnek a cigányokhoz, anyagi helyzetükben lassan nem sok a különbség, hát valahogyan jelezni kell, hogy azért mégiscsak van különbség köztük: az önhibájukon kívül elszegényedett parasztok, és amazok: a „lusta” szegény cigányok között, akik azért kerültek ebbe a helyzetbe, mert a mindig iparkodó parasztokkal ellentétben „soha sem szerettek dolgozni”.

1. fénykép   A roma férfiak a hideg teleken naponta kénytelenek fáért menni a hegyre

A cigány közösség számának gyarapodásával ráadásul a parasztok egyre inkább veszélyeztetve érzik saját pozíciójukat. „A kisebbségek létszámának gyarapodása fenyegetettséget és veszélyeztetettségi érzést vált ki a többség tagjaiból, akik attól félnek, hogy a kisebbség túlszaporodik, kiszorítva őket pozíciójukból” (Csepeli, 1996). Ahogy egyik parasztasszony megfogalmazta a láposi romákkal szembeni rossz érzésének alapját: „mink is szegények vagyunk, de mi nem kapunk semmit az államtól...ezek meg a postáról élnek, munka nélkül....csak szülik a gyerekeket a semmire...”

Mellesleg ez a falubéli parasztek alkotta – a társadalom más szféráiban is egyre erősebben fellelhető - negatív cigánykép (amelyről már annyián írtak, ld. Csepeli, 1996, Szuhai, 1998, Neményi, 1999) témánk szempontjából azért is különösen fontosá válik, mert ezzel szemben konstruálják meg a többségi társadalom által lenézett, annak diszkriminációjától sújtott cigányok a pozitív identitásukat – hiszen, ahogyan Kalla Éva fogalmazott egy interjúban: „minden népnek szüksége van az önbecsülésre, nem igaz?” (Durst, 2002). Ennek az identitásnak egyik fontos eleme Láposon a nagycsalád szeretete, a cigányok „gyerekközpontúsága”.

„A cigány szereti a nagycsaládot...A vályogvetés, muzsikálás meg a gyereknevelés a cigánytól származik. Mi ezt hoztuk magunkkal, erre vagyunk büszkék.”

„Harminckét évesen tizenkét gyereket szültem, azért az már valami, nem?! ...ezt csinálják utánam a parasztek...azoknak csak egy-két gyerekük van, mert önzők, nem tudnak semmiről lemondani...A cigány a kevéshez szokott...Ahol tíznek jut enni, ott jut a tizenegyediknek is...”

„Mi nem hajintjuk a kukába a gyerekeinket, mint a parasztek. Azok önzők, csak magukra gondolnak...A cigány nem olyan, mint a paraszt...Ha már a Jóistenke megadta azt a gyereket, akárhogy is elneveli, szegényesen is, de felneveli, akkor se dobja el...Mi szeretjük a kisbabákat...Ez a különbség cigány meg paraszt közt...”

2.6.3. Alacsony iskolázottság és termékenység

Kutatási adatok bizonyítják, hogy a hetvenes években elindult egy lassú, de biztos fejlődés a magyarországi cigányok iskolázottságának tekintetében. (Kemény-Havas-Kertesi, 1994). Évről évre csökkent azok száma, akik csupán a legminimálisabb, 8 osztályos képzettséggel rendelkeztek. Ez a fejlődés a nyolcvanas évek végén leállt, és azóta folyamatosan jelen van egy olyan roma réteg, amely nem tud a nyolc osztálynál, vagy a szakiskolai végzettségnél magasabb képzettséget szerezni. (Kertesi, 2005).

Szakértők egyetértenek abban, hogy a romák képzettségi színvonalának stagnálásában komoly szerepet játszik a magyarországi iskolarendszer „teljes lehetetlensége, a hiperszegregált oktatási rendszer működése”. (Kertesi, 2003).

Lápos az iskolai hiperszegregáció tipikus példáját szolgáltatja - az itt működő általános alsó tagozatának összevont első két osztályába kizárólag cigányok járnak. A parasztok, meg a „kiemelkedett” családok Vajdára, a körzeti iskolába hordják gyermekeiket.

Az óvodában még akad 3-4 magyar, de szüleik már fontolgatják, hogy őket is Vajdára viszik. Bár sokkal kényelmesebb a helyi oviba hordani a kicsiket, csak hogy itt, ahogy a szülők állítják, alacsony a színvonal. „Azért alacsony, mert sok a cigány, csak négyen vagyunk magyarok”- mondja az egyik „kiemelkedett” cigány származású anya. Az óvónők sokszor valóban nem bírnak a gyerekekkel - ilyenkor demonstrálásképp felveszik videóra az ovódásfoglalkozást, hogy megmutassák a szülőknek, milyen rosszak a csemetéik...

2. fénykép Óvodai szegregáció

Mára már az óvoda is hiperszegregálódott

A láposi cigány gyerekeknek az iskolai eredményeik is sokkal rosszabbak, mint a parasztoké. (A témával foglalkozó kutatók mind ugyanezt találták. (Vö. pl. Kemény-Havas-Kertesi, 1994, vagy Havas-Liskó, 2001).

Míg a 16 éven felüli helyi cigány lakosság átlagos iskolai végzettsége 6 osztály, addig a parasztoké 11 - másképpen fogalmazva: míg a cigányok zöme az általános iskola elvégzéséig sem jut el (19. táblázat), addig a nem-cigányok többségének minimum szakmunkás végzettsége van.

19. táblázat A láposi roma anyák iskolai végzettség szerinti megoszlása, korcsoport és etnicitás szerint, % (2004)

Iskolai végzettség	Anya születési éve			
	x-1950	1951-1969	1970-1979	1980-1989
0-7 osztály	100,0 (N=9)	80,0 (N=28)	64,0 (N=14)	64,0 (N=14)
8 osztály	-	20,0 (N=7)	36,0 (N=8)	36,0 (N=8)
szakközép	-	-	-	-
Összesen	100,0 (N=9)	100,0 (N=35)	100,0 (N=22)	100,0 (N=22)

Forrás: saját adatfelvételem, 2004

A cigány gyerekek iskolai lemorzsolódása – amely főként az általános iskola felső tagozatára jellemző -, régi keletű probléma. Már az 1950-es évekből származó községi tanácsi jegyzőkönyvek anyagában is olvashatók az erről szóló feljegyzések. Az elsőt 1950. január 4.-ei keltezéssel találtam: "az iskolások lemorzsolódását meg kell akadályozni. Már egyszer figyelmeztetve lettek a szülők, és részben javult, még mindig van lemorzsolódás, leginkább a cigányoknál észlelhető. Felhívott a járási tanács, hogy foglalkozzon a vb.(végrehajtóbizottság) a mulasztókkal."⁶³

A hatvanas évek elején, az akkor a faluba került iskolaigazgató (ma ő a polgármester) , úgy próbálta javítani a lemorzsolódók arányát, hogy felment a cigányokhoz a dombra, és lezavarta gyerekeiket az iskolába. Még ma is büszkén meséli, hogy volt néhány szülő, akit elrettentő példaként egy hétre lecsukatott, mert rendszeresen nem küldte iskolába a gyerekeit.

A cigányok „iskolai felzárkóztatását”- mint asszimilációjuk egyik legfontosabb eszközét - célul kitűző, 1961-es párthatározatot követő időszak egyetlen sikereként könyvelhető el, hogy a mai 40-50 évesek generációjából a férfiak 50 százalékának van befejezett általános iskolai végzettsége. (20. táblázat). Más kérdés, hogy mindez mára teljesen elértéktelenedett...

⁶³ Forrás: Mezőcsát, Megyei Levéltár kihelyezett fiókja, 995-23.fond

20. táblázat A láposi roma apák iskolai végzettség szerinti megoszlása, korcsoport és etnicitás szerint, % (2004)

Iskolai végzettség	Apa születési éve			
	x-1950	1951-1969	1970-1979	1980-1989
0-7 osztály	77,0 (N=7)	69,2 (N=27)	56,0 (N=15)	67,0 (N=6)
8 osztály	-	28,2 (N=11)	41,0 (N=11)	33,0 (N=3)
szakközép	23,0 (N=2)	2,6 (N=1)	3,0 (N=1)	-
Összesen	100,0 (N=9)	100,0 (N=39)	100,0 (N=27)	100,0 (N=9)

Az öregebbek, de ami még rosszabb, a fiatalabbak közül viszont csak elvétve akad olyan, aki eljut a nyolc osztályig. A védőnő néhány évvel ezelőtt kapott egy értesítést a megyei egészségügyi osztálytól, hogy ösztöndíjast keresnek egy nyolc osztályt végzett cigánylány részére. Mivel egyetlen ilyen lányt ismert, fent a soron, felkereste szüleit. Az édesanya azt felelte, nem megy a lánya sehova, különben is „a lány már elhált, embere van”.

Ebben a közösségben a nőket férjük nem szívesen engedi el dolgozni, mondván, az asszonyoknak a gyerekek mellett a helye. Ezért a szülők sem nagyon ösztönzik lányukat tanulásra. Ahogy a soron lakó egyik édesanya mondta: „a nőszemély úgylis arra van ítélve, hogy férjhez menjen, meg nevelje a gyerekeit. „

A helyzet, a női szerep megítélését illetően, azonban ennél összetettebb. Azok a szülők, akikben még él a remény, hogy sikerülhet valahogy kikapaszzkodniuk a szegénysorból, ezt egyedül gyerekeik számára tartják elképzelhetőnek. Mégpedig a tanuláson keresztül. „Nekem már mindegy, de legalább a Sz.-nak valamit beleerőszakolnának az agyába, hogy legalább ő innen megmeneküljön. Hogy legalább ő jobb körülmények között legyen.” Sz., aki az egyik legjobb tanuló a második osztályban, nevetve szól közbe: „apa azt mondta, ha nem tanulok, apácának ad.”

Mig korábban, a szocializmus kezdeti, illetve középső időszakában az extenzív iparosítás felszívta a képzetlen cigány munkaerőt is, addig ma a gazdaság nem tud mit kezdeni a képzetlen cigányok tömegével. A falubeliek már lassan nyolc éve, hogy kikerültek a formális munkaerőpiacról, s még a nyolc általánost végzetteknek sincs semmi esélyük, hogy visszakerüljenek oda. Több éves sikertelen próbálkozásuk tükröződik abban az – akár megdöbbentőnek is tekinthető - adatban, miszerint a

munkanélküliek 80 százaléka válaszolta azt, hogy nem is keres állást. („Hol keressek?? Az egész környéken nincs munka”- legtöbben ezt kérdezték vissza.)

Így aztán nem csoda, ha a gyerekeiket sem nagyon tudják inspirálni arra, hogy tanuljanak, mert attól majd jobb lesz nekik. „Hiába van nyolc osztályom, mire mentem vele?? A nagyobbik fiainak is megvan a nyolc, fel is vették Miskolcra karosszéria lakatosnak, de nem tudtam elengedni. Miből? Csak a vonat lett volna havi tízezer...Meg aztán, az egész környéken nincs semmi munkahely. Ez országos probléma. De ha akad is valami, akkor sem a cigányt veszik fel...”

Ez fogalmazódik meg abban a közösség zöme által osztott felfogásban is, amelyet egy huszonnégy éves, 6 gyerekes telepí cigány anya osztott meg velünk:

„Minek tanultam vóna? Úgyse lett vón‘ belőlem senki. A legtöbb cigány nem megy semminek. Nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat. Ki tudja, azok is minek tanulnak...Ha nem vagy otthon, félnél, hogy valaki megcsali az uradat. ..Egy asszonynak az a kötelessége, hogy főzzön a gyerekeknek, tisztán tartsa őket, foglalkozzon velük. Más mi érdekeljen? A gyerekeim, meg az uram, hogy mi életük lesz...”

A motiváció hiánya mellett a korábban emlegetett településpolitikának, pontosabban a körzetesítésnek is szerepe van abban, hogy a falubéli cigánygyerekek közül csak alig akad néhány, aki elvégzi a 8 osztályt. Míg a helyben lévő első, második osztályba szívesen járnak a cigánygyerekek, addig 3. osztálytól kezdve, amikor is már a 10 kilométerre lévő körzeti iskolába kell menniük, sokan kezdenek kimaradozni. Egyrészt, mert a cigány anyák különösen féltik gyerekeiket az utazástól, másrészt, mert ha éppen elfogy a pénzüik, és nincs mit enni adni a gyerekeknek tízóráira- ami mostanában egyre gyakrabban fordul elő -, inkább otthon tartják őket.

De maguk a gyerekek sem járnak szívesen a körzeti iskolába: a hosszú évekig szinte a külvilágtól elzártan, a helyi tanítók óvó-védő gondoskodása mellett, a szülőfalu melegében, kizárólag egymás közt felnövő cigány gyerekek elveszettnek érzik magukat a számukra idegennek tűnő gázsó iskolában. A tízéves Gigi, aki másodikban még az osztály legjobb tanulójának számított, harmadikban, a körzeti iskolába átkerülve, már év végén több tárgyból bukásra állt. „Én azért nem szeretek iskolába járni, mert a parasztok nem barátkoznak velünk...A parasztokhoz hozzá se lehet nyúlni, mindig megtörlik utánunk a kezüket...A tanár semmit se fogad el tőlünk- még a cukrot se, pedig be van csomagolva“.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a lányok hatodik osztály körül kezdenek végleg elmaradozni az iskolából, és inkább a „fiúkkal foglalkoznak“.

Szemmel láthatólag a tanárok sem tudnak mit kezdeni az utóbbi években újra erősen növekvő lemorzsolódás problémájával. Az első néhány igazolatlan mulasztás után még fel-feljelentik a szülőket - mert így írja elő a törvény-, de hogy ezután se változik semmi, felhagynak az amúgy is időigényes feljelentgetéssel, és inkább felmentik – a szülők kérésére - a gyerekeket. Könnyebb helyt adni a kérésnek - mely rendre arról szól, hogy a nagycsaládos szülőnek szüksége van otthon a legnagyobb gyerek segítségére -, mint valami eredményt produkálni az iskolába néhanapján előforduló gyerekekkel.

Igy aztán az utóbbi években az a helyzet, hogy a körzeti iskolában jó, ha évente egy-két láposi cigánygyerek eljut a 8. osztályig.

Az alacsony iskolázottság pedig, mint azt a demográfiai szakirodalom, illetve saját, a dolgozat első részében közölt többdimenziós elemzésem eredményei is dokumentálják, a magas termékenység irányába hat – elsősorban is, mint majd hamarosan látni fogjuk, az általa előidézett társadalmi szegregáción, a csonka kapcsolathálón, és az alacsonyan iskolázottak sajátos (a tőlük magasabb iskolai végzettségű többségtől nagyon különböző, alacsony jóléti aspirációkkal jellemezhető) habitusán keresztül.

2.6.4. A teljes foglalkoztatástól a teljes munkanélküliségig

Míg az államszocializmus idején – a magyarországi roma társadalom többségéhez hasonlóan (vö. Kemény, 1976, vagy Kemény-Havas-Kertesi, 1994) - gyakorlatilag teljes körű volt az állami nagyiparban „vatta munkaerőként“ szolgáló, alacsony képzettségű láposi cigány férfiak foglalkoztatása, addig már a nyolevanes évek közepére legtöbbször elvesztette állását. Havas Gábor aprófalvas mobilitáskutatása Láposon 1987-ben azt regisztrálta, hogy a település roma lakói közül a férfiak 52 (a

nők pedig 71) százalékának már a vizsgálat évében sem volt rendszeres jövedelmet biztosító állása.⁶⁴

A láposi romák persze nincsenek egyedül munkaerőpiaci kirekesztettségük tekintetében.

Korunk egyik alapproblémájának tekinthető ugyanis az „új szociális kérdés” megjelenése, mely sarkítottan talán úgy foglalható össze, mint a „bérmunka társadalmának megroppanása”, a munkaerőpiac strukturális átalakulása, a „foglalkoztatás biztonságvesztése⁶⁵”. (Castel, 1998)

A probléma súlyát jelzi, hogy nem csak arról van már szó, hogy az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen tömegeknek minimális az esélyük arra, hogy álláshoz jussanak, hanem a szakképzettek is könnyen foglalkoztathatatlaná válnak. Kezd világossá lenni, hogy az alkalmaztatás biztonságvesztése és a munkanélküliség nem átmeneti jelenség, hanem „szükségzerű következménye a modernizáció jelenlegi dinamikájának, árnyoldala az ipari szerkezet változásnak és a versenyképességért vívott küzdelemnek.

Egyre többeknek jut osztályrészül a munka - mint nagy társadalmi integrátor - világából való kiszakadással a visszaeső, illetve tartós munkanélküliség, a bizonytalan léthelyzet.” (Castel, 1998, p. 23.).

Ami ma újnak látszik, az az, hogy a jelenlegi helyzet egy kettészakadt társadalomba torkolt (vö. többek között Ladányi, 1999, vagy Kertesi, 2003), illetve, hogy a leszakadtak részéről olyan magatartásmintákat alakított ki (lásd majd a következő fejezet példáit), amelyek aztán később a szegénységből való kilábalást is megnehezítik – többek között a termékenységi stratégiákra gyakorolt közvetett hatásukon keresztül.

Hogy csak egy példát említsünk: A tartós munkanélküliség következtében, a férfiaknak alig jut olyan szerep, amivel önbecsülésüket kivívhatnák, státuszra tehetnének szert családjukon, illetve szűkebb közösségükön belül. A hagyományos: kenyérkereső szerepnek, a családfenntartás feladatának már régóta nem tudnak megfelelni. Ahogy egyikük felesége megfogalmazta: „most már nem úgy van mint

---

⁶⁴ Külön köszönettel tartozom Havas Gábornak, hogy az itt említett kutatásának (melynek főbb eredményeit ld. Havas, 1999) adatbázisát, a vizsgálatban szereplő láposiak adatainak másodelemzése céljából, rendelkezésemre bocsájtotta.

⁶⁵ „A határozatlan időre szóló munkaszerződés hegemoniája múltófélben van, helyét a sokkal több bizonytalanságot magába rejtő, speciális (vagy más néven atipikus) alkalmazási formák veszik át”. (Castel, 1998). A hazai szakirodalomban is többen írtak a foglalkoztatási piac átalakulásának problémájáról (lásd Laki Teréz, vagy Frei Mária tanulmányait.)

régen...már a nők viselik a nadrágot...ők tartják el a családot...a férfiak nem dolgoznak, otthon fekszenek, aztán még ők parancsolgassanak?!“. A férfiak, tartós munkanélküliség okozta, kudarc nem csak szűkebb közösségükben megszerezhető presztízsüknek, de önbecsülésüknek sem használ. Ebben a helyzetben „macsóságuk“ bizonyításának egyik legkézenfekvőbb, szinte kizárólagos eszköze a sikeres „házasélet“: a terhes feleség, illetve egy – egészséges- újszülött. Ezzel lehet dicsekedni a kortárs csoport előtt, amelynek egy ilyen csonka kapcsolathálóval rendelkező, a magasabb státuszú rétegekkel mindenféle társadalmi interakciót, gyenge kötést (Granovetter, 1988) nélkülöző csoportban óriási a hatása a társadalmi - így a demográfiai - cselekvésre.

„Alig házasodtunk össze, 16 éves voltam, Zsolti már azon idegeskedett, mér' nincs még gyerekünk. A haverjainak már volt, azok dicsekedtek is a gyerekekkel a kocsmában...“.

2.6.5. A jelenre orientált habitus

A láposi gettóban, ahol az iskolázatlan fiatal romáknak – ellentétben a szocialista gazdaságban akár harminc évet is ledolgozott szüleikkel - reményük sincs arra, hogy a közeljövőben legális munkát találván, tartósan megvessék lábukat a formális munkaerőpiacon („minek keresnék állást, az egész környéken nincs munka, még a magyarnak se, nemhogy a cigánynak....?!“) - egy, az előző generációra jellemzőtől sokban különböző szubkultúra, mentalitás ütötte fel a fejét. Tamu néni, a parasztok előtt még ma is nagy tiszteletben álló cigány öregasszony így fogalmazta meg a számára is érzékelt változást: „A szív rí bennem, fiam....Ezek a fiatalok itt mind igen elkanászodtak..nem hallgatnak már az örege...Régen ez nem így volt...“

Ennek a – társadalmi strukturális változások nyomán maga is átalakuló - szubkultúrának az egyik eleme a jelenre orientált habitus, amelynek jelentős következményei vannak – többek között például a fogamzásgátlási szokásokon keresztül - a gettólakók demográfiai magatartására nézve is.

A láposi szegregált cigányok jelenre-orientált habitusát a mindennapi praxisaik köréből vett, alábbi két példa plasztikusan illusztrálja.

A „hitelfelvételi láz“ – a kamatos pénz és alternatívája, az OTP kölcsön

A szegregált cigányok közül ma már alig akad olyan család Láposon, aki ne folyamodna a kamatozók „segítségéhez“.

Hogy hogyan jut el valaki, aki korábban, rokonai rossz példáját látva égre-földre fogadkozott, hogy „szakadjon rám az ég, ha én valaha is a B.P.-hez megyek kérni pénzt...minek, azért, hogy ad ötezret, aztán fizessek vissza nyolcat??? ...nem, én nem foglalkozok kamatos pénzzel, inkább éhenhalok“, odáig, hogy végül mégis rávigye a kényszer a kamatolásra, azt Joli példájával próbálom meg szemléltetni.

Az ominózus napon épp akkor találkoztam a 11 gyerekes családból származó Jolival, aki maga is 16 évesen lett anya, amikor élelmiszer-beszerző útra küldte anyja. Pénzfizetés (értsd: az egyetlen kalkulálható, rendszeres jövedelem: a gyerekek után

járó családi pótlék meg a „csekkpénz“) csak 2 nap múlva volt esedékes, de addig is valamit enni kellett. Napok óta már csak vakarón meg krumplin élt a család, de akkorára már a liszt is elfogyott. Jolinak kapóra jött a találkozásunk: „de jó, hogy látlak, éppen beszélni akartam veled...Mikor jöttél?“, hangzott a szokásos bevezető, aminek a vége mindig ugyanaz volt: „Te, nem tudnál valamennyit adni, mondjuk kétezer elég lenne, a gyerekeknek nincs mit enni.“ Addigra azonban (sajnos), a falu cigányai már „kiokosítottak“, hogy egynek adni nagyobb hiba, mint ha senkinek nem adsz...: „Hallottam, hogy pénzt adtál a Cs.-nek? Nekem is kellene. Nincs több?! Pedig az én gyerekeim ugyanúgy éheznek mint az övéi...én azt mondom neked, anyukám, hogy ezt ne csináld, mert egyszer még majd jól megvernek itt a dombon...“ Joli tehát - nem lévén se gombaszazon, se „virágszezon“ (gyógynövénygyűjtés, amivel ki lehetne toldani a mindig szűkös családi kasszát), mással volt kénytelen próbálkozni. Egy óra múlva, éppen lemenőben a telepről, Joli jön velem szembe, két nagy bevásárlótáskával...Elvörösödött arccal mondja: „Végül is a B.P. adott pénzt...Enni muszáj, nem?! Elég neki visszaadni akkor, ha megjön a posta...“

Azt persze lassan a legtöbben tudják, ha egyszer valaki elkezd kamatos pénzzel foglalkozni, nemigen van belőle kiút: az adósságok halmozódásával a kamatok egyre nőnek, s a családi pótlékból meg a jövedelempótló támogatásból nincs család, aki egyszerre törleszteni tudná az évek alatt már százezer forintnál is többre rugó adósságát, ami minden hónapban csak egyre tovább kamatozik.

A láposi cigányok számára a kamatos pénz alternatívája a vajdai Takarékszövetkezet néhány évvel ezelőtt indított hitelakciója: a 2 éves futamidőre, évi 29,5 százalékos kamattal felvehető 100 ezer forint áruvásárlási kölcsön (amiből 8000 forintot azonnal levonnak kezelési költség címén).

Ennek esedékes havi törlesztő részleteit a pénzügyintézet oly módon hajtja be száz százalékos biztonsággal, hogy a hitel feltételül megszabta, hogy a láposi cigányoknak ebben a fiókban kell legyen folyószámlájuk.⁶⁶ Így aztán már a Társadalombiztosítótól ide utalt családi pótlékból könnyen „le tudja fogni“ a havi 6000 forintos törlesztő részleteket. (Maguk a cigányok kommentálják így a pénzügyintézet eljárását, ami megint csak jól jelzi a „mára orientált“ gondolkodásmódot: „mennyiből tudok gazdálkodni egy hónapban? Hát nem sokból, mert abból a csöpp

pénzből is lefogik nekem hatezret, minden hónapban! Most akkor képzeld el, mi marad!!“).

A pénzügyintézet jól jár a szegény cigányokkal, mert végre van ügyfele. „Régebben a cigányok sok kölcsönt felvettek, de aztán jött a munkanélküliség, megszűnt a cigány ügyfél”- mondja a fiókvezető. Az ügyfélkör visszanyerésére találták ki 6 évvel ezelőtt a hitelakciót, amit egybekötöttek a folyószámla kezelés beindításával. Mivel a kölcsön felvételéhez – az állandó jövedelem mellett – kezes is kell, az utóbbi időben a kezesség vállalás is jó üzlet lett: egy kezes díja 5000 forint plusz egy kör ital a helyi presszóban a kölcsönfelvétel nyélbe ütése után.

A pénzügyintézet helyi vezetője, a romákkal szembeni „magyar mentalitáshoz” hasonlóan, úgy kommentálja a hitelakciót, mint „jótéteményt” a cigányoknak. (Lásd erről Stewart, M., 2001). „Mink nagyon jók vagyunk, segítjük őket, ezért nagyon hálásak is, mert nekik nincs soha tartalékuk”. Az akció jótékony hatásának tudja be azt is, hogy sikerült „megnevelni a cigányokat”: „amikor először jöttek, tették a fejüket, játszották a nagyot. Most meg már olyan szépen állnak sorba, csak meg kell nézni őket. Azért, hogy fel tudják venni a pénzt, megtanultak írni is, megtanulták leírni a nevüket, mert mi keresztet nem fogadunk el”.

A polgármester hiába intette a soron lakó cigányokat, hogy ne vegyék fel a százezer forintot, mert azt vissza is kell majd fizetni - sőt, másfélszer annyit kell visszaadni a két év alatt...-, hiába, nem talált nyitott fülekre. Ami teljesen érthető. A lassan tíz éve munkanélkülivé vált, kizárólag szociális juttatásokból, egyik napról a másikra élő szegény családok számára a jövő beláthatatlan, ami számít, az az aznapi gondok enyhítése...

A 100 ezer forintos takarékszövetkezeti kölcsönből legtöbben élelmiszert vettek, meg disznót (amit hamar le is vágtak, amint nem volt mit enni...), meg ruhát a gyerekekre – illetve néhányan beruháztak tartós fogyasztási cikkekre, mint például televízió, vagy magnó. Ezek a „tartós fogyasztási cikkek” legtöbbször persze nem maradtak tartósan a háztartásban. Ahogy megszorultak, elsőként ezeken adtak túl, hogy legyen miből előteremteni a főznievalót. Pirka például a hitelből 54 ezer forintért vett egy hűtőgépet, néhány hónapra rá azonban harminc ezerért eladta, mert az unokáknak már napok óta nem volt mit enni adni. A hűtő végül a (kamatos pénzzel kereskedő) „Bárónál” landolt, aki már tizenötezer forintért vette át az egyik telepi adósától...

---

⁶⁶ Értelemszerűen csak az jogosult a kölcsönfelvételre, akinek jár valamilyen szociális juttatás, például

A „lakásbiznisz“

A szegény, szegregált láposi cigányok jelenre orientált habitusára, a „mát éljük túl, holnap meg majd csak lesz valahogy“ típusú mentalitására jó példa az a stratégia is, ahogyan lakásproblémáik megoldását kezelik – és amelynek, tegyük hozzá, a „kamatozók“ meggazdagodásukat köszönhetik.

A „kamatos kölcsöneiből” néhány év alatt láposi viszonylatban jelentős vagyonra szert tett „Milliomosék“ csapata újabban házvásárlásba fekteti be lekötetlen tőkét. A szegény cigányok elesettségét kihasználva, kedvező áron felvásárolja azokat a házakat vagy viskókat, amiktől tulajdonosaik pénzsűkében kénytelenek megszabadulni, hogy aztán immár magasabb áron, akár részletfizetésre (természetesen kamat mellett) továbbadja azoknak, akik éppen önálló lakásra szorulnának. Többnyire azért, mert megszületett az első gyermekük, és szeretnének magukban, a szülői ház elviselhetetlen zsúfoltságától megszabadulva lakni.

Ez az átmeneti önálló élet azonban eddig még senkinek sem sikerült néhány hónapnál tovább. Aki ugyanis nem tudja rendesen fizetni a havi törlesztő részletet, azt a „Milliomosék” menthetetlenül kilakoltatják (ha nem megy önszántából, akkor erőszakkal).

Így járt Cs. Józsi is, akit a romák csak „Rendő”-nek neveznek, jelezvén a köztük lévő asszimetrikus viszonyt, mert Józsi az egyetlen közülük, aki minden igyekezetével azon van, hogy kitörjön a nyomorból. Ezt a törekvését hol siker koronázza, hol meg teljes kudarccal. Bár tavaly még büszkén mondta: annak ellenére, hogy a telepről újabb cigánysorra költözött (ld. CS-lakásba), mégis ezt státusznövekedésként éli meg, illetve akként, hogy legalább „megmutatta” a falubélieknek, cigányként is lehet előre haladni, most újra lefelé csúszik a társadalmi hierarchiában. Új családot alapítván, építkezni kezdett fenn a hegyoldalon, a cigánytelepen (onnan, ahonnan jött...)– mert hogy másra nem futotta. Az építkezés elején még azt mondta, igaz, hogy visszakerült megint a telepre, de nem olyan putriban fog lakni, mint az ottaniak, hanem rendes házában. A házépítéshez a polgármestertől (aki benne látta a cigányok „kiemelkedésének” legesélyesebb jelöltjét) rengeteg segítséget kapott: „Adtunk kamatmentes hitelt neki, 50 ezer forintot, amit nem szoktunk, kapott 20 ezer forint segélyt, elbontott téglát. Eddig ráköltött 150 ezer forintot, most meg eladta 100 ezerért

---

családi pótlék- ez a feltétel azonban Láposon nem sok családot zár ki a jogosultak köréből...

B.P.-nek. Hiába bíztam benne, kiderült, ő se különb, mint a többi.” Rendőr így kommentálja a visszacsúszást: „nem bírtam anyagilag, majd belerokkantam. Ráadásul ott állt üresen a régi CS-házam, amiért a testvéremnek havonta 3000 forint OTP-törlesztőrészletet kellett fizetnem, mert azzal vettem meg tőle annak idején az ingatlant, hát inkább visszaköltöztem. A testvérem is örült neki, mert a szomszéd már kezdte bontani az ajtót, ablakot, leszerelte a villanyt - azt gondolta, úgylis üresen áll a ház.”.

A Rendőr félig elkészült házát az új tulajdonos, a „Milliomos” B.P. javíttatta fel, hozta tető alá, aztán pedig kétszer annyiért, amennyiért megvette, eladta Gyuszóéknak, havi 10 ezer forintos törlesztő részletre, amit a helybeliek csak lakbérnek neveznek. „Ennyi albérletet még Miskolcon sem kérnek el egy szobáért” – morognak, de persze mindenki tehetetlen.

Pedig Gyuszóéknak megadatott volna, hogy jobb lakásban lakjanak. Gyuszó felesége, Mari az Intézetben tanult. Tavaly, miután végzett, és hozzáment a falubéli Gyuszóhoz, az Intézet a végzéskor járó ún. életkezdési támogatásból vett neki egy házat a szomszédos faluban, Bordóban, ahol alig van cigány. Egy év sem telt el, és a fiatal házaspár eladta a bordói házat: „a család meg a fa végett.”⁶⁷ Hazaköltöztek Láposra.⁶⁸ „Itt nőttem fel, itt szeretek lakni, itt van a család, a barátok, jobb itt nekünk” – mondja Gyuszó. A bordói parasztok viszont csak csóválják a fejüket: ”Gyöntöltük a fiatalasszonyt, hogy ne menjenek el, ne menjenek vissza a nyomorba, Láposra. Hiába. Pedig a szomszédok is segítették őket, a szomszédasszony főzni tanította a lányt, mégis, míg itt laktak, addig is állandóan Láposon voltak. Csak úgy maradnak meg másutt, ha nincs családi kötődésük Láposra.”

Gyuszóék tehát visszatelepültek Bordóból. Kezdetben a milliomos B.P. „Rendőrtől” vásárolt, lakhatóvá tett házába költöztek, fel a telepre. Félév elteltével azonban annyi adósságuk halmozódott fel B.P.-nél, hogy az kilakoltatta őket. Pillanatnyilag Gyuszó szüleihez költöztek vissza, ahol most egy lakásban hatan laknak, 15 négyzetméteren. B.P. pedig újra vevőt keres a megüresedett házra, újabb kétszázezer forintért.

---

⁶⁷ Értsd: Láposhoz közel van az erdő, gyalog el lehet hozni a tüzelőnek való fát. Bordón viszont nem szokás „fáért járni“, ott azt lopásnak tekintik...

⁶⁸ Az intézet segítségével tavaly másfél millió forintért vásárolt ház most 500 ezer forintért talált gazdára, egy miskolci vállalkozó vette meg vadászháznak.

3. fénykép A Rendőr háza

E példából az is világosan kivehető, hogy a nincstelenek világát egészen más elvek irányítják, mint a régi paraszti társadalmakét. Itt nyoma sincs az utóbbiakra olyannyira jellemző hosszútávú gondolkodásnak, tervezésnek, amelynek szerves része volt az apai örökség védelmének mindenekfelett való célja, ami egyben a paraszti társadalmak tagjainak termékenységi stratégiáit is irányította. (vö. pl. Andorka, 2002, Husz, 2003, Benda, 2003, vagy az algériai parasztokról: Bourdieu, 1976).⁶⁹

---

⁶⁹ A láposi cigányoknál, ha egyáltalán akad valami örökség, az rászorultsági alapon (és persze érdem szerint!) osztódik el az utódok között. A hetven éves korában elhunyt Albin bácsi egyetlen örökségét, 15 m² -es telepi kunyhóját kilenc gyermekétől származó több tucat unokája közül az a fiatalember örökölte, aki Albin bácsit a legutolsó időkben ápolta, és aki a többi közül éppen akkor leginkább rászorult a lakásra, mert „felesége“ akkortájt készült megszülni első gyermeküket, és egyikük szülei sem tudták már befogadni a fiatal párt.

4. fénykép Albin bácsi és öröksége

Ehelyett a nincstelenség társadalmának értelemszerűen fő szervezője a mindennapi betevő előteremtése - a nyomor elviselhetővé tétele, az önbecsülés maradványának megőrzése mellett. Csak ez utóbbi kitételével válik érthetővé például az a fajta magatartás, ami minden egyes ruhaosztáskor komoly konfliktusok forrása, és amely a velük egy településen élő parasztok ellenszenvének egyik fő forrása, amit többnyire ez utóbbiak így fogalmazzak meg: „az ember kiteszi értük a lelkét, de nem érdemlik meg, mert ezek (a cigányok - a szerk.) hálátlanok, semmit nem tudnak értékelni.“⁷⁰

---

⁷⁰ A láposi önkormányzat évente több alkalommal ingyenes ruhaosztást szervez a cigányok megsegítésére. A ruhák- amelyek részben a máltai szeretetszolgálatától, részben pedig egy külföldi jótékonyági szervezettől érkeznek -, akárcsak a segélyek, egy szelekciós mechanizmus alapján kerülnek kiosztásra. Az első körben a „legérdemesebbek“, a hivatal dolgozói jogosultak a zsákokból válogatni, utánuk következnek az elosztókkal jó viszonyban álló idősebb parasztok, majd végül jöhetnek a segély eredeti célzottjai, a cigányok...Akiknek, persze, a közvélekedéssel ellentétben, ugyanúgy működik az önértékük, mint a náluk kevésbé szegényeknek...“Az ember, akármilyen szegény, nem ad rá rongyot a gyerekére...mire bemész, marad a rongy, a hitvány ruhák...Kinek kell a’?“ (vö. Szelényi- Ladányi, 2004, 56.o.)

Habitus és gyermekvállalás

Az olvasóban mostanára már biztosan felvetődött a kérdés: jó, jó, de mindennek mi köze van a láposi romák termékenységéhez??

Nagyon is sok köze van...Például ennek a jelenre orientált habitusnak a megismerése segít abban, hogy megértsük: miért van az, hogy majdnem minden esetben, amikor a roma férfi hazatér a börtönből, a felesége – többek között hűsége bizonyításaképp is– szül neki egy gyermeket. (vö. Horváth, 2004). (Ez a börtönből hazatérés pedig az utóbbi években egyre gyakrabban jelenség Láposon.) A 38 éves Erinek néhány hónapja lett meg a babája, a család kilencedik gyerekeként.: „Tudod, hogy van az, megjött az uram a börtönből, hát aztán nagy volt a szerelem, hogy mondjam másképp...“.

De – részben – ez a habitus magyarázza azt is, miért örülnek annyira a férfiak, ha a feleségük gyereket vár. Láposon a cigányok szemében a gyerekek közül is talán a legnagyobb értéke a csecsemőknek van. A szinte kivétel nélkül gyönyörű (vagy ahogy ők mondják: „jóképű“), nagy barna szemű újszülötteket az asszonyok olyan büszkén tologatják a falu „főutcáján“, hogy még a máskülönben velük szóba nem álló parasztok sem tudják megállni, hogy le ne álljanak egy pillantást vetni a kicsikre, egy-két dicsérő szó kíséretében. A gyakorlatilag semmiféle tőkével, presztízs-növelő eszközzel nem rendelkező roma nőknek – és férfiaknak egyaránt - a csecsemő, a saját utód jelenti a nagyon szűkösen rendelkezésre álló örömforrást, az önbecsülést, a romák egyenrangú közösségén belül történő megkülönböztetés lehetőségét. (vö. Kelly, 1998).

A 32 évesen 12 gyereket szült Mari annak köszönheti, hogy „nem kell“ több saját gyereket vállalnia (férje az utolsó szülésnél, az orvosok javaslatára nagy nehezen beleegyezett, hogy sterilizálják feleségét), hogy lánya 15 évesen „megesett“, és most együtt nevelik a kisbabát. „Az uramnak mindig egy kicsi kellett...most itt van a menyecskéé...azóta nem hánytorgatik nekem...szégyen is volna fejemre...“ (Ritka kivételektől eltekintve, Láposon is él a nagymama-szabály: annak az asszonynak, akinek már a lánya is anya lett, nem illik gyereket szülnie....vö, Bledsoe, 2002)

A csecsemők mindenekfelett való értékét mutatja az is, hogy amint az újszülött felcseperedik, és önállóan járó kisgyerek lesz belőle, kitüntetett helyét hamarosan a következő újszülött veszi át, őt mutogatják büszkén.⁷¹

A 17 éves Rozi másfél éve szülte meg Gergőt, első gyermekét. Mikor legutóbb az orvosi rendelőben összefutottam vele, már egy újabb csecsemőt mutogatott büszkén a karján. Gergő felőli érdeklődésemre csak annyit felelt: „megvan, otthonhagytam a nagyobbik inassal, ő vigyáz rá, nekem itt van ez a kicsi“.⁷²

A – megélhetési kényszer szülte - „mára-orientált“ habitus alapján értjük meg a láposi romák egyes fogamzásgátlási szokásait is.⁷³ Például azt, hogy mégha tervezik is a születésszabályozást, a szándék ellenére sem jutnak el sokszor a megvalósításáig. ....Az alábbi két példa tipkusnak tekinthető Láposon.

F. taval, 39 évesen szülte meg tizenegyedik gyermekét – a nagymama-szabály ellen is vétve, beszéltek is a faluban a cigányok, minek is szüli egy rakásra azt a sok csöppséget, nincs is már hova tennie őket...-. Ő maga így beszélt erről: „Úgy ötöt-hatott akartunk vón‘...A hatodik után el akartak kötni...Tudod, megcsinálnak úgy, hogy ne legyen több gyereked...elfordítik a méhedet, vagy mi... Ingyen megcsinálták vón‘, az ember is beleegyezett...csak nem jutottam el a kórházig... valami mindig közbejött...vagy pénz nem volt vonatra, vagy nem tudtam kire hagyni a gyerekeket...“.

M. példája Roziénál is gyakoribb Láposon. A maga is beteges M.-nek a polgármester „rendkívüli“ segélyt adott, hogy elvetesse nem tervezett, az orvosok szerint veszélyeztetett egészségi kilátásokkal születendő, sokadik gyermekét. M. hosszas vonakodás után be is ment a kórházba, ahonnan aztán a műtét előtt „hazaszökött“: az orvosnak szánt pénznek sokkal jobb helye volt otthon: „...vettem vóna el azt a csöpp pénzt a gyerekek szájától??“⁷⁴

*

---

⁷¹ Ugyanezt találta Anderson is, egy chicagói szegénynegyedben végzett kutatása során (vö. Anderson, E., 1999).

⁷² Rozi 15 évvel idősebb férje, miután meghalt első felesége, újránősült, és 6 gyereket hozott ebbe a második házasságába. Közülük a nagyobbak (13, 14 éves fiúk) szoktak vigyázni Rozi kisgyerekére.

⁷³ A születésszabályozás módjairól, mint a termékenységre ható közvetítő változóról a megfelelő helyen (2. 10. fejezetben) még részletesen lesz szó.

⁷⁴ A történet vége: M. is, és az újszülött is egészségesen jött ki fél év múva ugyanabból a kórházból, ahonnan annak idején M.megszökött. A polgármester pedig, aki akkor úgy kommentálta a történetet: „ilyen rafináltak ezek a cigányok: a gyerek is meglesz, a pénz is megmaradt...“, azóta nem ad több segélyt abortuszra...

A gettó tehát, mint láttuk, kialakította a maga társadalom szervezetét, intézményeit (többek között, ahogy azt majd hamarosan látni fogjuk, „szívességbankját“: a rokoni kapcsolatok nyújtotta erős kötések hálóját; valamint „hitelintézeteit“: a kamatos pénz formájában), amelyek lehetővé teszik a társadalom főáramából kirekesztett láposi cigányok számára a túlélést.

A gettólakók saját, szűk társadalmának szervezete azonban mindezen funkciója mellett, tagjainak reprodukciós stratégiájára is számottevő hatást gyakorol.

2.7. A társadalmi befolyás – társas kapcsolatok és reprodukció

A következő fejezetekben azt mutatom be, hogy a lakóhelyi, valamint társadalmi szegregáció: a „gettólét“, pontosabban a gettólakók társadalmi környezete: a család, rokonság valamint a kortárs csoport befolyása hogyan hat az irányba, hogy az utóbbi másfél évtizedben tömegessé, divattá vált a tinédzserkori anyaság. (Ami mellesleg az egyik magyarázó tényezője annak, hogy miért nőtt az elmúlt másfél évtizedben az élveszületések száma a láposi cigányok körében.)

Kiderül az is, milyen fontos szerepe van e netwörköknek – ezen belül is a kortárs csoport, a barátok hatásának – a családalapítás (a házasság) időzítésére, valamint a fogamzás gátlás módjainak megválasztására.

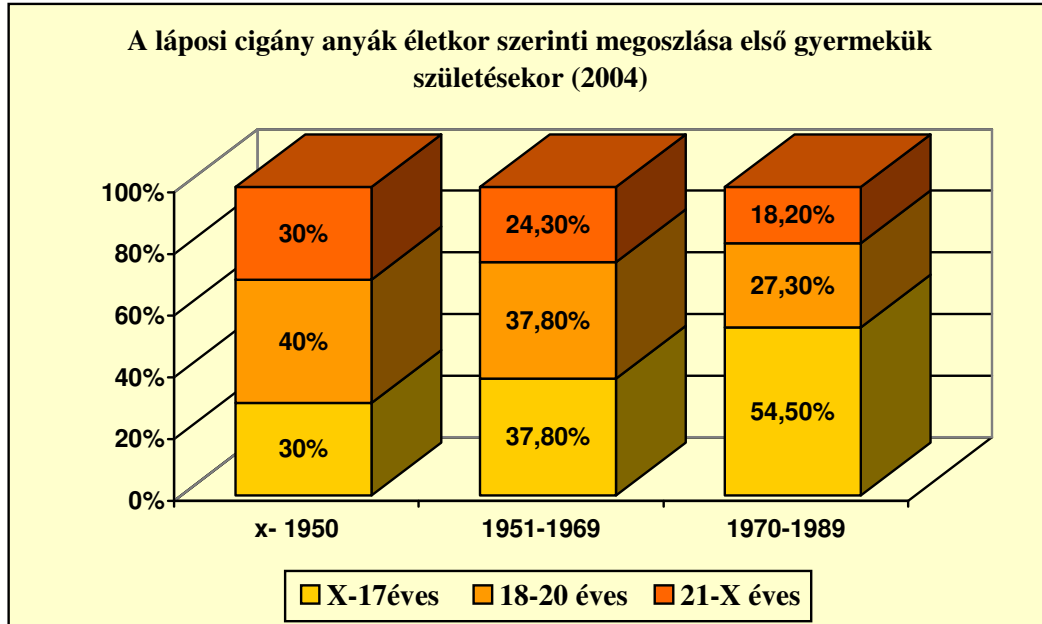
2.7.1. „Ha szereti az inast, mire várjon...?“ - A tinédzserkori anyaság elterjedéséről

Demográfiai szempontból az egyik legfontosabb változás Láposon az elmúlt tíz év során az, hogy a mai tizenéves lányok esetében anyáik, illetve nagymamák generációjához képest is jelentősen előretolódott az első gyermek születésének ideje. Míg a nagymamák illetve az anyák generációja átlagban 19-20 évesen adott életet első gyermekének, addig a mai fiatal lányok zöme 16 éves korára már anya lett. (2. táblázat)

Mi lehet az oka ennek a korábbi évtizedekhez képest is új jelenségnek, a fiatalkori gyermekvállalás tömeges elterjedésének a láposi szegény cigány nők körében? Hiszen, mint az a 4. ábrából is kiolvasható, a fiatalkori anyaság korántsem volt mindig jellemző a falubéli romákra, tehát nem a „kultúrájukban gyökerező”, „tipikus cigány demográfiai magatartás”, hanem sokkal inkább időben változó, a vizsgált csoport aktuális társadalmi helyzetétől függő viselkedésforma.

4.ábra A láposi cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekük születésekor (2004)

Forrás: saját adatfelvételem 2004-ben

Láposon az első terhességek általában, ha nem is mindig tervezettek, szinte kivétel nélkül a „kívánt terhesség” kategóriájába tartoztak a védőnői minősítés szerint (amit az érintett lányok maguk is megerősítettek).⁷⁵ Hasonló jelenséget találtak a Népeségtudományi Kutatóintézet munkatársai is 1983-ban, a serdülőkorban szült anyák körében folytatott próbafelvételük során (Pongráczné, 1984). Adataik szerint a vizsgált fiatal anyák több mint 80 százaléka arról számolt be, hogy semmiféle fogamzásgátlást nem alkalmazott- többségük azért, mert szülni kívánt. A 10 évvel később, ugyanebben a körben végzett longitudinális vizsgálatuk alapján pedig azt a következtetést vonták le, hogy „a fiatakkorban vállalt anyaság megbánása ritka ...a korai gyerekszülés inkább csak beilleszkedett egy olyan életvezetési stratégiába,

⁷⁵ Az egészségügyi törzslap egyik betétlapján a védőnő minden terhese esetében látogatási jegyzőkönyvet vezet. Itt jegyzi fel az általa fontosnak vélt információkat a terhesség körülményeiről, a

amelyre a környezeti, szociális feltételek is motiválták őket, s amelyben a tanulás, a szakmaszerzés igénye háttérbe szorul” (Pongráczné-S. Molnár, 1994: 32.o)

Számos antropológiai kutatás (ld. például Horváth, 2001) megfigyelésével összecsengően, saját etnográfiai munkám során azt tapasztaltam, hogy a fiatalon anyává vált lányok esetében korántsem arról van csupán szó, hogy nem lenne igényük tanulni, szakmát szerezni – sokkal inkább az a helyzet, hogy az adott pillanatban a számukra elérhető - illetve el nem érhető - lehetőségek alapján mérlegelnek, és ez befolyásolja viselkedésüket, többek között „demográfiai magatartásukat”.

M. Patricia Fernandez Kelly – akinek elméletét segítségül hívom a láposi cigányok körében tapasztalható fiatalkori anyaság terjedésének magyarázatához- , Nyugat-Baltimore-i gettólakó afro-amerikaiak körében folytatott kutatása alapján arra jutott, hogy nincs igaza az amerikai szakirodalomban is túlsúlyban lévő konzervatív felfogás szószólóinak, kik szerint a fiatalkorú terhesség terjedésének a jóléti programoktól való függőség az oka. (Sem azoknak, akik úgy vélik, az afro-amerikaiknál kulturális és biológiai okok miatt magas a kamaszkori terhességek aránya.) (Kelly, 1998)

Kelly ezzel szemben azzal érvel, hogy a baltimori gettólakó lányok számára- nem lévén előttük más alternatíva- a korai anyaság az egyetlen lehetőség a felnőtté válásra, a tisztelet kivívására, az önbecsülés megszerzésére. „ Szinte egyetlen olyan esemény sem lelhető fel a gettóban, amely gazdagabb környékeken a gyerekkorból a felnőttkorba való átmenetet jelzi. A takarékbetétkönyv, az iskolán kívüli elfoglaltság, a jogosítvány megszerzésének reménye, a jól fizető állás kilátása – a felnőttkorhoz való közeledés középosztálybeli előfeltételei- igen ritkák a szegény környékeken. A csecsemők felvillanyozzák az embereket és az önmegkülönböztetés lehetőségét kínálják. A gyerekszülés tehát nem a felelőtlen magatartás következménye, hanem olyan eszköz, amellyel értelmet adnak életüknek”. (Kelly, 1998: 265.o)

A fiatalkori terhesség kortünet, vonja le a tanulságot Kelly, amely olyan körülmények között terjed el, ahol a – többség számára nyitva álló – lehetőségekhez és erőforrásokhoz vezető út elzárult. (Az okból azonban egy idő után, ha a társadalmi feltételek változatlanok maradnak-, okozat lehet, folytathatnánk a gondolatmenetet. Hiszen az iskolázatlan, szegény, fiatalkorú anyától született gyerekek nagy valószínűséggel maguk is szegény, tanulatlan felnőttekké válnak, s a jelenség a

---

terhes nő egészségi és szociális állapotáról. És szinte minden esetben megemlíti, hogy kívánt vagy nem kívánt terhességről van-e szó.

következő generáció esetében is újratermelődhet. Ezt sejteti Pongráczné-ék fent idézett kutatási beszámolója is. (Pongráczné- S. Molnár, 1994)

A Kelly által vizsgált baltimore-i afro-amerikai lányok helyzete sok szempontból hasonló a mindennapi megélhetésért küzdő, a többségi társadalomtól gyakorlatilag elkülönülten élő, szegregált „telepen” illetve utcáson lakó láposi cigány nőkéhez.⁷⁶ Azok a választási lehetőségek, amelyek a hasonló korú, de magasabb társadalmi státuszú nem-cigányok előtt nyitva állnak, a láposiaknak gyakorlatilag elérhetetlenek. Számukra a piac által értékelt, egy jobb állásban megnyilvánuló iskolai végzettség megszerzése nem jelent reális esélyt- éppen ezért nem is cél. A szülők sem nagyon ösztönzik őket tanulásra, mert maguk is azt tapasztalják, hogy ma már a nyolc osztály elvégzése sem jelent semmiféle előnyt a munkaerőpiacon – ennél magasabb iskolai végzettség megszerzésére pedig – többnyire anyagi források híján- nem látnak reális esélyt.

Így aztán nem is csoda, ha a szülők egy része nemigen törődik azzal, ha a gyereke megbukik az iskolában. Többen ezt úgy ideologizálják meg, hogy efeléket mondanak: „miből taníttatnám őket??? Úgysem lesz belőlük semmi, mert nem tudnak tanúni, nem fog az eszük. Ötödikesek, aszt nem tudnak írni, olvasni”.

Ugyanígy, akkor sem történik tragédia, ha a lányok kimaradnak az iskolából. (Nyolc osztály vagy hat, hét – nem mindegy?...) Ráadásul a nagyobb lányok munkájára, otthoni segítségére nagy szükség van a szegény családokban. Ők vigyáznak a kisebb gyerekekre, míg az anyjuk intézi a dolgát: orvoshoz viszi valamelyik gyerekét, vagy akár gombázni , somozni megy az erdőbe. (Mindez több óras távollétet jelent.) Nagyjából tíz éves koruktól befogják őket a házimunkába is. Segíteniük kell a főzésben, a takarításban, illetve az egyéb, ház körüli teendők elvégzésében. „ Le is törte volna anyám az ujjamat, ha nem tanulok meg tizenkét évesen főzni”- mondja az otthoni neveltetéséről egyikük.

Ebből az anyának engedelmességgel tartozó „nagylány” szerepből kitörni, felnőtté válni csakis egy módon lehet: ha a lány gyermeket szülve új családot alapít. Ez az önállóság és ami még fontosabb: a tisztelet és az azzal járó önbecsülés

---

⁷⁶ Van azonban egy nagyon lényeges különbség a 2 csoport között, nevezetesen, hogy míg az amerikai gettólakó nők többnyire lányanyák, egyedül nevelik gyerekeiket, addig a láposiak “házasságban” élnek. Náluk ugyanis az élettársi kapcsolat házasságnak számít. Ha egy cigánylány „megszökik” egy fiúval, és hozzáköltözik, akkor már azt mondják : “férjhez ment”. Ez azonban a magyarázat logikáján nem változtat.

megszerzésének egyetlen, számukra is lehetséges eszköze. A láposi erőforráshiányos, szegény környezetben - ahol ráadásul a cigányok nap mint nap kénytelenek szembesülni a külső világot jelentő „parasztok” megvetésével, a „cigányokról” alkotott negatív ítéleteivel – a cigány nőnek egyetlen „jövédelmező”, profitot – azaz tiszteletet, megbecsülést – termelő szimbolikus tőkéje van : a gyerek.

5. fénykép A büszke anya (18 éves) és fia (3 éves)

A fiatalkori anyává válásnak – mintegy húsz esetről beszélünk-, úgy tűnik, egységes „forgatókönyve” van Láposon. A többnyire 16-19 éves sihederek „megszöktetik” a 14-16 éves lányokat. A szülők először nehezen, ma már azonban – a jelenség tömegessé válása óta- egyre könnyebben beletörődnek , hogy lányuk gyerekfejjel „férjhez ment”. A férjhezmenetelt pedig hamarosan követi az első gyermek megszületése – ami teljesen megfelel a magyar gyakorlatnak (Kamarás, 2001) . Azt az asszonyt, aki férjhezmenetele után egy évvel még nem lett terhes, már elkezdik húzni,

hogyan valami baja van. „Itt a faluban azt szokták mondani arra a párra, akinek még nincs gyereke, hogy mi van, nem tudol má’ semmit, menjél orvoshoz!”. (Természetesen mindez csak a cigány közösségen belül értendő.)

De nem csak azt piszkálják, akinek nincs gyereke. „Azt is töri az ideg, hogy mi van már, akinek csak lánya van. Vagy csak fia. A T. Robinak például 4 fia van, neki azt szokták mondani, hogy mi van, nem tudol lányt csinálni, csak fiút? Tegyéél kalapácsot az ágy alá, vagy küldd át a feleséged hozzám egy hétre...” (Néhányan azzal indokolták sokadik gyermekük megszületését, hogy nem vetették el, mert abban reménykedtek, hátha végre „besikeredik” egy lány, vagy éppen fiú - mikor mi hiányzott a családból.)

Az eddig elmondottakat alátámasztandó, álljon itt néhány, a láposi fiataalkorban szült anyákkal készített interjúrészlet illusztrációként.

H. Mari 15 éves volt, mikor „férjhez ment”. „A Móni kezdte, ő 14 évesen szökött meg az Atival. Tudod, mi egy társaság voltunk. Aztán elmentek mások is a párjukkal, csak mi maradtunk ketten a barátnőmmel. Mi is szerettük a párunkat, hát mire vártunk volna?? Én hat osztályt jártam, akkor a tanulással nem foglalkoztunk. Akkoriban olyan tanárok voltak, hogy a cigány gyerekeket lenézték. Nagyképűek voltak. Nem igen szerettünk mi iskolába járni. Most mit kezdenék vele, ha meglenne a nyolc osztályom? Ilyen megélhetőség mellett, ami ezen a vidéken van...”

A baráti társaság másik tagja így emlékszik vissza a régi történetre:” Az volt az álmunk, hogy elmegyünk innen Láposról, hátha akkor tudunk valami munkát találni. Mari mondta mindig, hogy lesz felvétel D.-n , a hűtőgyárba, ő tudta, mert neki vannak ott rokonai. De hát a Mari megkezdte a férjhez menést, ezzel puff abba maradt minden....Tudod, itt a fiatalok mennek egymás után. Meg aztán az öregeken látod, a gyerekek mennyi örömet okoznak. A barátnőknek már volt kit babusgatniuk, az rosszul jött ki, hogy nekünk még nincs.”

H. Rozi a barátnők hatása mellett azért szökött el otthonról, mert végre „saját életet akart”. „Meg akartam már szabadulni Anyutól, Aputól. Más életet akartam. 13 éves voltam, mikor elsöktem a férjemmel. Itt a cigányok ha egyszer összemennek, akkor már megegyszer szét nem mennek. Mindenki szerette a párját, azt akkor úgy elment mindenki. Én arra gondoltam, jaj, lesz egy kislányom, szépen fogom öltöztetni, lesz íróasztala, ahol tanulni fog. Csak én azt nem tudtam, hogy ennyi felelősséggel jár ez, hogy törd a fejed mindennap, mi lesz a kaja. Otthon akkor nem volt ilyen gondunk.”

K. Juli nem a barátok hatására, hanem azért ment férjhez, mert elege volt már az otthoni életből, a nagylányként rá jutó feladatokból. „16 éves voltam, muszáj volt elszöknöm. Elég volt nekem, amit küszködtem otthon is. 13 éves koromtól én takarítottam, mostam, főztem, a kicsikkel voltam. Öt iskolám van – elég volt az iskolából is. Anyunak muszáj volt menni a faluba dolgozni, kapálni, ültetni, hogy legyen mit enni...Elegem volt már otthon, meguntam, hogy a más gyerekeivel küszködjek. ..Megszerettem a férjemet, azt elszöktem vele. Most csak a családom érdekel, csak velük foglalkozom, más semmivel.”

T. Erit is csak a gyerekek érdeklik. „15 voltam, mikor elszöktem, 16, mikor megszülettem Bécit. Ha járok még iskolába, mivel tudtam vón többet? Úgyse szerettem vón továbbtanulni. Szerettük egymást. Nekem ez az élet, a gyerekek...Egy nőnél az a fontos, hogy iparkodó legyen, hogy a gyerekeinek éljen, hogy tartsa a gyerekeit rendben, tartsa a házáat rendben. Nálunk itt a faluban ez a divat... Én csak arra vágyok már, hogy legyen meg a gyerekeknek a kaja, a fa, meg hogy jöjjön haza a férjemet a börtönből, hogy tudjon segíteni.”

T. Zita – ma 22 évesen öt gyerekes anya- 13 esztendő volt, mikor megszületett első gyermeke. „Nekem jó így. A tanároknak is megmondtam, hogy nem megyek többet iskolába. Dolgozni meg hova mentem volna? ...Ezt választottam, azt kész. Anyám beletörődött. Gyerek nélkül milyen az élet??? Szerintem az az élet, ha sok gyerek van”.

A gyerekeknek a láposi cigányok értékrendjében – persze nem csak náluk!- kitüntetett jelentősége van. Az a cigány nő, aki nem tud gyereket szülni, nem is élvez tiszteletet ebben a közösségben. Az a család, ahol nincs utód, a láposiak szemében nem is lehet boldog. Éljenek bár náluk sokkal jobb anyagi helyzetben, nem ér az egész semmit, ha nincs gyerek. T. Józsi például –egyebek mellett- azért vált el első feleségétől, mert az asszonynak 5 év alatt se lett gyereke. „A Teréz pedig iparkodó asszony volt, de nem csoda, hogy elvált tőle a Józsi. Se gyerek, se semmi, akkor mit ért az élete? Itt van ez az új asszony, ezzel meg milyen szépen élnek. Már van egy közös gyerekük is.”

Van olyan idős házaspár is fent a telepen, akinek egészségügyi okokból nem lehetett gyerekük, ők azonban úgy oldották meg a problémát, hogy örökbe fogadták egyik – náluk is - szegényebb testvérük elsőszülöttét.

A láposi „parasztok” is érzékelik a gyermek kitüntetett jelentőségét a cigány családokban. A gyerekszeretet azon kevés tulajdonságok egyike – vagy szinte az egyetlen?- , amit méltányolnak náluk. Azonban még ezt is így kommentálják:

„Egyetlen dolog maradt meg bennük, a gyerekszeretet. Az az asszony nem asszony, akinek nincs legalább öt gyereke. ..Borzasztóan ragaszkodnak a gyerekeikhez”.

Ez utóbbi mondat nem túlzás. Mazsolánénak már 17 éves a nagyfia, aki súlyos testi és szellemi fogyatékossgal született. A fiú, akit édesanyja havonta visz ellenőrzésre a miskolci kórházba, soha nem lesz önellátásra képes, még ma is pelenkázni kell. Mazsoláné mégis felháborodva meséli, hogy az orvosok azt mondták, jobb lenne talán intézetbe adni a fiút... „, Nem volna annyi pénz, hogy intézetbe adjam őt. Inkább sínylődünk így. Ahhoz más szív kéne, hogy egy anya beadja intézetbe a gyerekét.”

Cs. Andinak is azt javasolták Miskolcon, hogy intézetbe kellene küldeni 4 éves epilepsziás, szellemi fogyatékos kislányát, aki koraszülöttként jött a világra, mert nem fogja tudni felnevelni. Andi ezen persze nagyon felháborodott: „elkezdem ott velük ordítani. Mondtam nekik, hogy akinek volt már gyereke, az nem mondhat ilyet. Soha nem tudnám őt intézetbe adni. Ez a gyerek az életem.”

Hibát követnénk el azonban, ha a fiatalkori anyává válás magyarázatakor kizárólag csak a nők élethelyzetére koncentrálnánk. A továbbtanulási, munkaerőpiaci, illetve az önálló egzisztencia teremtéshez szükséges egyéb erőforrások beszűkülésének tétele a láposi kamaszfiúkra ugyanúgy érvényes, mint a fiatal lányokra. A falubéli 16-24 éves fiatal emberek közül mindössze egynek volt eddig életében munkahelye.

Míg régebben- nagyjából a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig - az apák már a tizenöt éves fiaikat is magukkal vitték dolgozni- ki a bányába, ki a Postára, vagy éppen az építőiparba-, addig ma az ilyen korú fiúk többnyire állandó elfoglaltság nélkül csellengenek a faluban. Igaz, a nagycsalád munkamegosztásában fontos szerepük van: ha apjukat elhívják napszámba, nekik kell fáért menni az erdőbe (ez télen napi több órás kemény fizikai munkát jelent), illetve, ha nincs nagylány a családban, anyjuk távollétében ők vigyáznak a kicsikre.

Akárcsak a lányok, ezek a tinédzser fiúk sem találnak nagyon más értelmet életüknek, minthogy – követve az elmúlt években már divattá vált gyakorlatot -, korán új családot alapítanak. Egyikük édesanyja így kommentálja fia „megházasodását”:
„Most mán ez a divat, hogy szökdösnek el 14-15 évesen. A mi időnkben nem így volt, nem volt ez szokás, hogy 13-14 évesen szültek a lányok. Ránk vigyáztak a szüleink, nem engedtek korán házasodni. Én 18 éves koromig jártam apámmal a legelőre, pásztor volt, vagy otthon kellett dolgoznom. Csak aztán engedtek el...Most más a divat. A fiam idehozta a menyemet, hogy én tartsam őket. 15 éves, de mán akarna

szülni, lelátszik róla! Hány osztálya van? Mit tudom én, meg se kérdeztem, valami kiegészítő iskolába járt, nem zavar. Ha szereti az inas, vele marad."

Láposon a választási lehetőségek hiányának, az önálló egzisztencia teremtéshez szükséges erőforrások elérhetetlenségének hatását ráadásul még felerősíti az itt élő fiatalok társadalmi kapcsolathálójának csonkasága, homogenitása – az a tény, hogy gyakorlatilag nincsen semmiféle kapcsolatuk magasabb státusszal, eltérő élettapasztalattal, világlátással rendelkező személyekkel.⁷⁷ (Ilyen helyzetben nem csoda, ha különösen erős, a szülők mellett szinte kizárólagos hatást gyakorol az itteni fiatalokra saját falubéli kortárscsoportjuk.)

A láposi cigányok társadalmi kapcsolathálójának csonkasága másfelől azt jelenti, hogy nincsenek olyan ismerőseik, akik segíteni tudnának nekik - akár a falubéli kortárscsoporttól eltérő szerepmintát adva, akár tanácsot, vagy éppen konkrét fizikai segítséget nyújtva – kitörni a „gettólétből”.

A kitörés nehézségét mutatja az alábbi két eset .

H. Ilon, aki 14 évesen lett terhes, nyár elején még azt mondta, tudja, hogy elrontja az életét , ha szül és nem megy továbbtanulni Miskolcra, de akkor is, a baba sokkal fontosabb minden másnál - nyár végén elvetélt. Szeptemberben el kezdte az iskolát. Két hét múlva öngyilkosságot kísérelt meg, gyógyszermérgezéssel kórházba vitték. Mikor felépült, már nem kellett visszamennie az iskolába, szülei megengedték, hogy otthon maradjon. Apja, aki évek óta azért dolgozott, hogy a lányát kitanítassa, beletörődve mesélte nekem, mikor a kórházi eset után találkoztunk: „Végül is férjhez ment, ahogy a többi lány itt a faluban. Ha neki így a jó... Most már az anyjával mi is nagyon várunk egy babára.”

Ilon azt mondja, nem szerette az iskolát, nem tudta megszokni Miskolcot. „A tanárok is rosszak voltak, az iskola unalmas, itt kellett hagyni a barátomat is, ki tudja, megvárt volna-e, míg kijárom az iskolát??? Én itt szeretek a faluban, a cigányok között. Csak már lenne nekem is gyerekem...”

Ilon példája azt mutatja, hiányos kapcsolathálóval , a más társadalmi rétegek felől érkező segítő kapcsolatok hiányában pokolian nehéz kitörni a „gettólétből”. Nehéz otthagyni a megszokott és szeretett cigányközösség nyújtotta biztonságot, és

---

⁷⁷ A társadalmi kapcsolatháló csonkasága ugyanakkor nem jelenti a társadalmi tőke hiányát, ahogy erre Kelly is felhívja a figyelmet. (Kelly, 1998) Sőt, a különböző szegénycsoportok vizsgálata (pl. Ambrus, 1988) éppen azt mutatja, hogy ezek a csoportok a rokoni, családi kötelékek mentén szerveződő erős kötéseiknek, a kölcsönös szívességtételnek, azaz a társadalmi tőkének (Coleman,

felcserélni arra a bizonytalanságra, amit a cigányokkal szemben amúgy is előítéletes, sokszor ellenséges környezet kínál alternatívaként.

A legtöbb láposi lánynak azonban még nehezebb a helyzete: Ionnal ellentétben szüleik nem tudják felkínálni a továbbtanulás lehetőségét, a maguk erejéből pedig, még ha szeretnének, se tudnak kitörni a nyomorból.

H. Andrea tavaly nyáron még eltökélten mondta nekem, hogy ő más lesz, jobb életet fog élni, mint a telepi lányok. „Én itt nem maradok. Elmegyek Fehérvárra dolgozni. Megmutatom nekik, hogy lehet másképp is élni...” (Andreát az tette eleve mássá a telepi lányok között, hogy ő kisgyerekkorától rendszeresen eljárt a miskolci rokonaihoz vendégségbe, ahol „más világot” látott, más tapasztalatokat gyűjtött, és ahol más értelmezést is kapcsoltak mindahhoz, ami a szűk falujában, annak is a cigánysorán olyan egyértelműnek tűnik az ott élők számára...).

Andrea ősz elején már nem lakott a faluban. „Férjhez ment R. -re”- mesélte kérdezősködésekre anyja.⁷⁸ Kiderült, Andrea valóban megpróbált Székesfehérváron munkát keresni, de nem talált, mert mindenütt túl fiatalnak tartották. Az meg, hogy tanuljon valamit, szóba se jött, mert a családnak, ahol egyetlen kereső sincs, rajta kívül még hat gyereket kell eltartania. A lehetőségek így elfogytak, a kör bezárult: Andrea, jobb választás híján, beállt a sorba, hogy élje a telepi lányok megszokott életét. Igaz, nem Láposon, de egy másik elszegényedett cigányfaluban.

2.7.2. „A cigányoknál az a szokás, hogy korán mennek férjhez” - Házasság és termékenység

Ebben a fejezetben a házasság fogalmának kultúra-specifikus jelentését (Bledsoe,1994; van der Geest, 1998) igyekszem bemutatni, illetve ennek termékenységre gyakorolt hatását az adott közösségekben.

1998) köszönhetik túlélésüket. Láposon is a társadalmi tőke az egyik legfontosabb megélhetési forrása a minimális készpénzzel gazdálkodó cigány családoknak.

⁷⁸ R. négy falunyira van Lápóstól, a cigány lakosság aránya ott már 85 százalék.

A szakirodalom tanúsága szerint ugyanis – legalábbis a rendszerváltás körüli időszak óta tapasztalt, alternatív együttélési formák elterjedése (vö. Spéder, 2004) előtt mindenképpen- a házasságkötési életkor, valamint a házasságban eltöltött évek száma bizonyult a termékenységre ható egyik legerősebb változónak. (Vö. Johnson, 1979, vagy Blake, 1967).

Ha igyekszünk elkerülni az etnocentrizmus veszélyét - amely jelen esetben úgy fogalmazódik meg: „nem biztos, hogy minden társadalom ugyanazt érti a házasság fogalma alatt“ (Bledsoe, 1997) - és ennek megfelelően mi kutatók is a vizsgált társadalmi csoportok által használatos házasság fogalmat fogadjuk el⁷⁹, amely szerint a (cigány)házasság az „elhálással” kezdődik, és az koronázza meg, hogy az együttélő párnak lesz egy gyereke (vö. össze Kovai Cili gömbaljai cigányoknál végzett terepmunkájának hasonló eredményével, Kovai, 2006), és ezt a kategóriát használjuk a „házasság termékenysége” kiszámításához, akkor kevésbé lepődünk meg a láposi romák magas gyermekszámán⁸⁰.

---

⁷⁹ Tulajdonképpen erre utaltak Keményék is legújabb demográfiai témájú cigánykutatásukban. (vö. Kemény-Jankó, 2003, p. 24.).

⁸⁰ Az adott kultúra “házasság” fogalmát javasolja használni az afrikai !Kungok demográfiáját bemutató Nancy Howell is, aki 25 évvel ezelőtt már azt a fontos megjegyzést teszi, hogy “az igazi házasság kritériuma annak társadalmi (az egyén életét szabályozó közösség általi-a szerk.) elfogadottsága. (Howell, 1979)

6. fénykép Már a kislányok is esküvőről álmodoznak

A hivatalos statisztikával ellentétben, amely a mai fiatal generáció esetében a házasodási kor későbbre tolódását mutatja (21. táblázat), azt találjuk, hogy a kilencvenes évek eleje óta a serdülőkori (15-16 éves korban történő) 'házasodás' elfogadottá vált a láposi cigányoknál⁸¹.

---

⁸¹ Ez nem volt így mindig – erről tanúskodnak a 20. táblázat adatai mellett, a mai öregek megjegyzései. Ezek a hatvanas éveikben lévő asszonyok annak idején zömükben 20 éves koruk körül esküdtek meg férjeikkel. Azért csak akkor, mert ahogy ők mondják: „akkoriban még érvényes volt az a szokás, hogy előbb a disznóól, aztán jöhet a disznó”. Mára azonban már ez is érvényét veszítette – hiszen a fiatal falubéli romáknak reményük sincs a családalapítás előtti önálló egzisztencia megteremtésére.

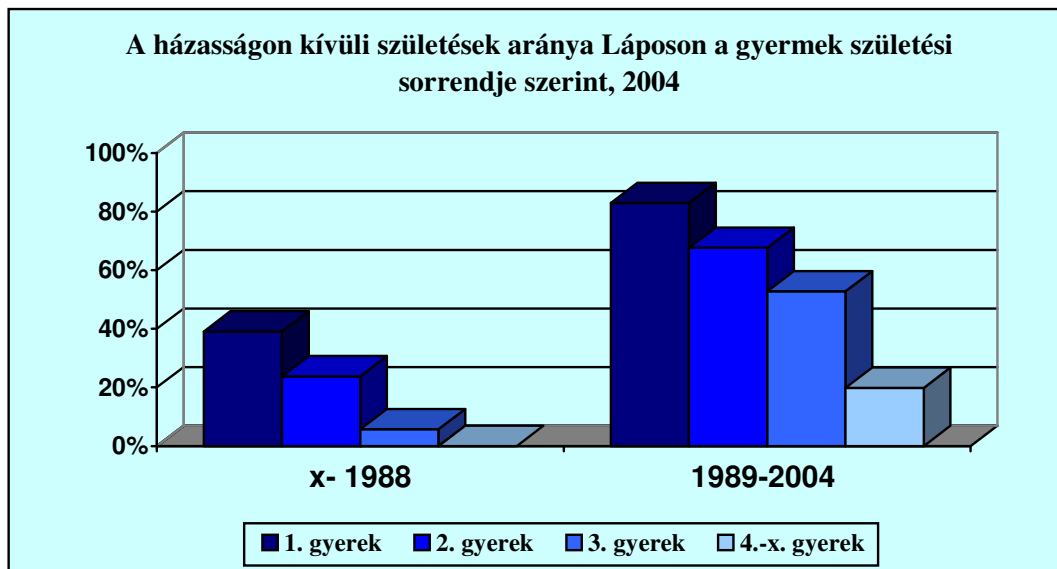
21. táblázat A cigány nők átlagos életkora az (első) házasságkötéskor
Láposon (2004)

Házasságkötés éve	A nők átlagos életkora a házasságkötéskor	A házas nők száma
x- 1970	20.5	11
1971-1988	18.7	27
1989- 2004	20.8	28

Forrás: a láposi házassági anyakönyvek feldolgozása

Az egy más kérdés, hogy csak a 3., 4. megszületett gyerek után mennek a párok az anyakönyvvezető elé (5. ábra) - akkor is csak inkább a többségi társadalom felől érkező, bürokratikus nyomás hatására, saját, jól felfogott érdekében. Mert a láposi romák zöme – sok középosztálybeli párhoz hasonlóan.- úgy véli: „minek az (a házasság – a szerk.). Ha valaki valakit szeret, az a lényeg. Nem mindegy az a papír?”.

5.ábra A házasságon kívüli születések aránya Láposon a gyermekek születési sorrendje szerint 2004

Ráadásul ezt a fajta hozzáállásukat már nem is igen tartják a társadalmi norma megsértésének, hiszen, ahogy az egyik falubéli roma ember fogalmazott: ”mán az urak is csak így élnek, milliomosként vadházasságban...láttam a tévében...”.

Az előző generáció tagjai ettől még másként gondolkodtak. Ők, akik a mai fiataloknál sokkal inkább integrálódni tudtak a helyi, valamint a szélesebb társadalomba, még úgy tartották „illőnek”, ha az ember – a parasztokhoz hasonlóan – összeházasodik azzal, akivel együtt él. A mai fiatalok viszont már nem akarnak a többségi társadalom – maguk is változás alatt lévő – normáihoz, köztük a „polgári házasságkötés” előírásához igazodni. Minek is, hiszen alig van közös találkozási pontjuk a többségi társadalommal. E találkozásokra leginkább az egészségügy képviselőin keresztül, a szülések, vagy kórházi kezelések alkalmával kerül sor. Mellesleg sokszor az itt nyert tapasztalatok is szerepet játszanak abban, hogy a láposi romák, a többedik gyerekük megszületése előtt hivatalosan is összeházasodnak.”Untam már, hogy úgy néztek rám a kórházban... nem elég, hogy cigány, még zabigyerek is.”.

De leginkább a gyakorlati érdek az, ami ráviszi a láposiakat a polgári házasságkötésre. „Miért (mentünk el az anyakönyvvezetőhöz – a szerk.)?!“

Megmondom én, a papír végett...azt a hercehurcát nem bírtam már, hogy elismervényeket kellett töltogetni, hogy elvállalom, hogy enyém a gyerek..”.

De akkor is „megugrott” a házasságkötések száma a faluban, mikor a cigányok közt elterjedt, hogy „kelletett a papír a szocpol lakáshoz”. A barátnők futótűzként terjesztették egymás közt az eredetileg a polgármestertől szerzett információt. Így történt, hogy 1994-ben például voltak olyan napok, amikor egyszerre három láposi roma párt is összeesketett a szomszéd falu körjegyzőségén az anyakönyvvezető...

A fiatalon kötött házasság mellett a tartós, gyakran egy életre szóló kapcsolat is a magas termékenységet segíti elő. (A láposi cigányok identitásának pozitív elemei közé tartozik, hogy büszkéek arra: „a cigányok általában egy párral élnek le az életüket, itt nem látsz annyi válást, mint a gázsóknál”. Ezt támasztják alá a 22. táblázat adatai is. (Hasonló mentalitást írt le Kovai a gömbaljai romáknál, akik az egy életre szóló házasság köztük is élő ideáját így fogalmazták meg: „milyen jó, hogy a mi szívünkben nem megy ki soha a szerelem...” (Kovai, 2006). De hasonló jelenséget talált Judit Okely is az angol vándorcigányok általa vizsgált csoportjánál. (Okely, 1983).

22. táblázat A monogám kapcsolatból született cigány gyermekek aránya Láposon, 2004

Gyermek születési éve	Az anya összes gyermeke ugyanattól apától született	Az anya gyermekei nem egy apától születtek	Összes születés
x- 1988	86.5 %	13.5 %	100 %
1989-2004	83.3 %	17.7 %	100 %

A láposi cigányközösség normái szerint a házasságot hamarosan gyermekáldásnak kell követnie.(„Ha 1-2 éven belül nincs gyereked, akkor már itt izélnék, hogy mi van má’, még azt se tudod csinálni...”)

Az a házasság, amelyik terméketlennek bizonyul, a közösség normái szerint jogosult arra, hogy felbontsák, hogy új, termékeny együttéléssel helyettesítsék.

2.7.3. Család, rokonság, és gyermekvállalás

A történeti demográfiai vizsgálatok egy része arról számol be, hogy a termékenység csökkenése- a házasság kötés időzítésén keresztül- összefügg(ött) a háztartásszerkezettel. (ld. pl. Wrigley és Schofield, 1981 vagy Smith, R., 1981). Más részük a családi termelés szerepét hangsúlyozza, azt állítván, hogy a hagyományos, mezőgazdasági termelésből élő társadalmakban a magas gyerekszám gazdaságilag előnyös; vagyis a családi kapcsolatokat a gyerekszámot közvetlenül meghatározó tényezőnek kell tekinteni, és a termékenység változását is a családi, háztartási kapcsolatok változásában kell keresni. (Caldwell, 1976)

A jelenkori társadalmakat vizsgáló, survey módszerrel dolgozó demográfusok azonban manapság nem találnak szignifikáns összefüggést a háztartásszerkezet, családtípus és a gyerekszám között. (Basu, 1998, Kaufmann, 1998).

A láposi etnográfiai és survey adataim egymással való összevetése alapján azzal érvelek, hogy mindez nem is csoda: a háztartás típusára vonatkozó, kérdőívből nyert adatok nem adnak érdemleges információt a háztartás, család működéséről, holott ez utóbbi lenne az, ami hatást gyakorol a reprodukcióra.

Láposi survey felvételünk alapján (amely a háztartás fogalma alatt az egy fedél alatt lakó, együtt étkező személyeket értette) az a kép rajzolódik ki, hogy az itteni cigányok-akárcsak a magyarok- zömmel nukleáris családokban élnek. (Ez az eredmény, egy mélyszegénységben, tradicionális közösségben élő társadalmi csoportról lévén szó, erősen megkérdőjelezi a modernizációs elmélet azon állítását, mely szerint az általános konvergálás a nukleáris családforma felé a fejlődés vagy ami ezzel ekvivalens, a modernizáció jele lenne.(Goody, 1986)

A survey adatokból, a lasletti-hammeli tipológia alapján összeállított háztartástípus nem mutat semmilyen statisztikailag szignifikáns összefüggést a termékenység szintjével (amit itt az egy háztartásra jutó átlagos gyerekszámval mértem).

De ha a háztartás morfológiai alapú megközelítése helyett a család, rokonság network alapú megközelítését vesszük, illetve ha a családra nem úgy tekintünk mint „együttalvó, együtt étkező egységre”, hanem mint munkaszervezetre (Fél-Hofer, 1969), vagy mint erőforrásra (Wallman, 1986; Stack, 1974), akkor már más kép

rajzolódik ki. Különösen ajánlatos ez a network alapú megközelítés a szegény cigány családoknál, ahol a háztartás határa nagyon képlékeny, állandóan változik, ahol sokszor nem esik egybe az, hogy ki hol alszik és hol étkezik, illetve ahol nem az számít, hogy ki „alszik egy fedél alatt”, hanem sokkal inkább az, hogy kik működnek együtt a napi megélhetés előteremtésében, a gyerekek felnevelésében.

Tézisem az, hogy a szegények kapcsolathálójának legjellemzőbb tulajdonsága, az erős kötések (Granovetter, 1988) mint a szegények legnagyobb erőforrása, a gyerek gondozás, nevelés költségeinek csökkentésén keresztül a magas gyerekszám irányában ható tényező.

Míg a parasztokra, illetve az életmódjukban mindenben a paraszti mintát követő „kiemelkedett” cigányokra (a „keverékekre”-a vegyesházasságban élőkre-, meg a névváltoztatókra) a nukleáris családok különélése jellemző, addig a szegény cigányok zöme nagycsaládban él. (22. táblázat).

Ennek leginkább anyagi okai vannak: a fiatalok csak a szülők, nagyszülők segítségével, támogatásával tudnak elindulni az életbe, új családot alapítani. A rendszerváltás óta, a munkahelyek, így a kiszámítható, állandó kereseti források megszűnésével az iskolából kikerülő fiatalok szinte kivétel nélkül mind ellátás nélkül maradnak.

Mivel, mint láttuk, az jellemző rájuk, hogy az országos átlaghoz képest nagyon fiatalon családot alapítanak, ezt csak úgy tudják megtenni, ha a szülők befogadják élettársaikat. Ilyenkor az addig is rossz lakáskörülmények még rosszabbá válnak. A szülők úgy próbálják biztosítani az új család önálló életét, hogy ha van rá lehetőség, leválasztanak egy kisebb helyiséget a fiatalok részére. Ha nincs, mert már eddig is egyetlen helyiségben éltek többedmagukkal, akkor a családalapító fiú nekiáll, és családja, rokonai segítségével valami kalyibát eszkábál magának szülei háza mellé. Ezt tették például T. Zitáék hét évvel ezelőtt, mikor első gyermekük megszületett. Igaz, viskójuk beázik, hol az egyik sarokba, hol a másikba húzzák ágyukat, hogy a gyerekek ne legyenek vizesek, igaz, hogy télen nem tudnak elég fát gyűjteni, mert hiába tüzelnek állandóan, a falak nem tartják a meleget- de legalább van fedél a fejük felett. A lakásprobléma itt, ellentétben a középosztállyal, nem vezet a gyermekvállalás elhalasztásához...(utóbbiakról lásd Spéder, 2004).

Az általában három generációból álló törzscsalád (extended family), bár külön kasszán van, mégis gyakorlatilag egy gazdálkodó egységet képez. Együtt járnak

gombászni, a férfiak együtt mennek fáért az erdőbe, az asszonyok pedig együtt járnak somozni, kökényezni, gyógynövényt gyűjteni. Az asszonyok feladata a ház körüli munkák elvégzése, az állatok etetése (már ha van egyáltalán állatuk...), na és persze a gyerekekkel való foglalkozás. A fiatalon anyává lett lányok, de idősebb társaik is, szinte minden idejüket az anyjuk, vagy testvérük társaságában töltik, azoktól mindig számíthatnak segítségre.

A nők alárendelt helyzete a cigányközösségen belül egy külső szemlélő számára is érzékelhető. Pedig az ő vállukon nyugszik a család fenntartása, ellátása. A férfiak munkanélkülivé válásával ez a szerepük még erősödött is. Mivel egy részük (azok, akik nem csak az állami segélyekből élnek) gazdaságilag még mindig a paraszttársadalomtól függ- a parasztoktól számíthat napszámra, az egyetlen kereseti lehetőségre-, nagyon fontos a paraszttal való jó kapcsolat fenntartása. Ezért pedig elsősorban a nők felelősek.. Ők biztosítják az átjárást a két külön világ között. Az ő feladatuk kijárni a polgármesternél, hogy férjüket, fiúkat felvegye közhasznú munkára (ami amellet, hogy havi 22.000 forintot hoz a családi kasszába, a munkanélküli ellátórendszerbe való időleges visszakerülés egyetlen lehetősége is). Ők veszik fel a postán a segélyeket, és ők kérik és fizetik vissza a segélyekből az uzorakölcsönöket. Ezek a feladatok kizárólag női feladatok, a férfiak számára ugyanis túl megalázóak, a függetlenségük és önbecsülésük elvesztését szimbolizálnák.

De a nők feladata a családi kassa kezelése, a pénz beosztása is. A férfiak rájuk bizzák a bevásárlást, a gyerekekről való gondoskodást (ruhavásárlás, stb.). A férfiak, ha szükségük van pénzre, a feleségüktől kell, hogy kérjenek, mivel egyetlen bevételüket, a jövedelempótló támogatást - amit ritkán a közhasznú kereset vált fel- is a nők veszik fel a postán. A nők családi kassa kezelő szerepének fontos „védelmi” funkciója van: a gyerekeket legalább etetni kell, nem lehet megengedni azt a luxust, hogy a férfi eljuttassa vagy eligya a család pénzét.

Ezekben a kiterjedt nagycsaládokban, még ha a különböző generációk nem is élnek együtt, a legfontosabb szerepük a nagymamáknak van. A paraszttal világával az igazi összekötő kapcsot ők jelentik. Őket még ismerik a paraszttal, valamennyire még respektálják is, hiszen mindegyikük 8-9-10 gyereket és még ki tudja, hány unokát nevelt fel. Némelyiküket még elhívják takarítani, kerti munkát végezni, mert tudják, jól dolgoznak.

A nagymama egyben a nagycsalád „lelke”, összetartója. Mivel gyakran ő az egyetlen, aki állandó bevétellel rendelkezik (legtöbbször férjük után kapnak nyugdíjat), s mivel

neki a legmagasabb az egy főre jutó jövedelme, hozzá fordul mindenki segítségért. Ő az, aki a családi „szabályokat „ diktálja. Ő ad tanácsot a fogamzásgátlásra, ha azt szükségesnek érzi, de ő az, aki nem enged egyetlen unokáját sem elvétetni...Ha már megvan, legyen is meg, mondja, olyan ajándék, majdcsak felnevelik valahogy közösen...

2.7.3.1. „Az uramnak egy focicsapatra való kellene“ – az ideális gyerekszámról

Maguk a cigányok mondják egymásról: „általában nem akarnak annyit, aszt mind soknál kötnek ki...el se férnek, akkor meg minek...”

Magukról pedig néha így beszélnek: „minden évben azt mondjuk, hogy többet nem leszünk terhesek, aztán megint azok vagyunk...”

Mindez azt sejteti, hogy a láposi romák zöme nem tervezett a maga számára annyi gyereket, amennyit végül is a „Jóistenke“ megadott neki, de amelyet, tegyük hozzá, így utólag már nem bán. Ezt igazolja az általuk megnevezett „ideális gyerekszám“ mutatója is. (23. táblázat).

23. táblázat A nők által ideálisnak tartott gyerekszám átlaga Láposon, etnicitás szerint, 2004

Csoport	Az ideális gyerekszám átlaga
Szegregált cigányok	3,27 (N=79)
Asszimilálódott cigányok	2,63 (N=10)
Nem-cigányok	2,5 (N=26)

Ami tapasztalat számomra újdonság volt, és amit a jövőbeni roma termékenységi kutatások talán hasznosítani tudnak, az az, hogy Láposon a cigány férfiak a nőknél számottevően több gyereket (többségükben ötöt) tartottak ideálisnak egy családban.⁸² „Az a jó, ha sokan vagyunk, úgy szeretem, ha zajos az élet...mink is kilencen voltunk testvérek...”

A családi szocializáció szerepe a kívánt gyermekszám kialakításában - amely másfajta megfogalmazásban úgy is többször elhangzott, hogy: „öt lenne jó nekem...anyuéktól örököljük ezt a számot, nekik is öt volt..”- azonban nem kizárólagos. A magyar társadalom átlagához képest (vö. S. Molnár, 1998) számottevően nagyobb családnagyság vágyában a láposi romák „gyerekközpontú” értékrendje húzódik meg. Lásd az olyan, tőlük származó kijelentéseket, miszerint a „cigányok embert ölnének a gyerekért – itt igen szeretik a gyereket mind“, vagy hogy „ha elmegyek, csak ide a szomszéd faluba is, már tiszta ideg vagyok, mi van a gyerekekkel? A gyerek az élet, nem???? Mindig azon vagyok, hogy legalább nekik legyen egy cipő, rendes ruha...“

Mindez érthető: A nagy család védelmet, biztonságot, az önbecsülés érzetét nyújtja a külvilág, a gázsó társadalom felől folyamatosan megtapasztalt megalázással, elutasítással szemben.

Hogy is szól a mondás? Valahogy így: amikor a világban hideg van, vissza kell menekülni a család nyújtotta védelembe, melegségbe...

2.7.4. Több a kára mint a haszna – a fogamzásgátlásról

Láposi tapasztalataim alapján azt gondolom, közelebb kerülünk az alacsony iskolázottságú, szegény, kirekesztett rétegek termékenységi magatartásának megértéséhez, ha a szokványostól eltérő módon tesszük fel a kérdést. Nem arra keressük a választ, hogy miért szülnék a többségi társadalomra jellemző átlagnál jóval több gyereket az e csoportba tartozó nők, hanem arra, hogy mi érdekük fűződik ahhoz, hogy a természettel, a biológiai történésekkel szembemelve, korlátozzák családméretüket. (vö. Hogan, idézi Williams, J., 1998, és Bourdieu, idézi Andorka, 1989).

A természet, a biológiai adottságok ugyanis – kevés kivétellel - az irányba hatnak, hogy egy házasságban élő nőnek akár egy tucat gyereke is legyen. (Vö. a Hugenották,

---

⁸² Elszánt feministaként mondhatnánk, hogy könnyű nekik, mert nem ők szülik meg a gyerekeket, alapvetően nem ők bajlódnak velük. De mivel nem vagyunk elszánt feministák, nem is mondunk ilyet...

a –tudomány által is ismeretes – legmagasabb termékenységű népcsoport adataival, ahol is a házas nők átlagosan 12 gyereket szülnék életük folyamán. (Henry, 1954).

A történeti demográfiai vizsgálatok, valamint a „természeti“ népekkel, vagy a harmadik világ társadalmaival foglalkozó kutatások azonban azt mutatták, hogy a Hugenották ilyen magas termékenysége a világ egyetlen más népcsoportjánál sem figyelhető meg: a nők ugyanis, valamely érdekből kifolyólag, szinte mindenütt beavatkoznak a természet menetébe, és korlátozzák biológiai termékenységüket. E kutatások nyomán a tudományban ma már teljes konszenzus van a tekintetben, hogy a reprodukció nem tekinthető biológiai adottságnak, hanem azt a cselekvő egyén társadalmi konstrukciójaként, egyéb céloknak alárendelt stratégiájaként érdemes vizsgálni.⁸³

Bledsoe afrikai, a gambiai nők körében folytatott etnográfiai kutatásai pedig arra vetettek fényt, hogy még a pronatalista értékrendű, nagy családméretet pártoló társadalmakban is élnek a nők a fogamzásgátlás eszközeivel – igaz, a fejlett, nyugati világbeli társaikkal teljesen ellentétes céllal használják azokat. Míg ugyanis Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban a nők általában a gyerekszám korlátozása céljából használják e módszerek valamelyikét, addig Gambiában éppen ellenkezőleg: a szülések megfelelő időzítésén keresztül, a gyermekszám növelésének érdekében lesznek aktív alakítói termékenység történetüknek. (Bledsoe, 1998). Ebben az afrikai társadalomban ugyanis egy nőnek annál nagyobb státusza van a családján belül, minél több egészséges, felnőtt kort megérő gyereket tud szülni férjének. E cél elérése érdekében, a helyi közösségi norma szerint a szüléseket megfelelően, 2-2,5 éves szünetekkel kell ütemezni (sokszor a férj háta mögött szedve a gyógyszert), hogy az anya szervezetének legyen ideje regenerálódni, és így minél több egészséges gyereknek adhasson életet.

Ezek a kutatási eredmények – ismételten - ráirányítják a figyelmünket arra, hogyha megértjük a vizsgált csoport születésszabályozási gyakorlatát, akkor közelebb jutunk a reprodukciós stratégiáik mögött rejlő motivációik megfejtéséhez is.

---

⁸³ Még azok az ún. természeti, vagy „primitív“ népek is éltek a születésszabályozás valamilyen eszközével, amelyek nem is ismerték, ismerhették a fogamzásgátlás modern módszereit, mint azt például Howell !Kung asszonyainak csecsemő gyilkossági gyakorlata mutatja. (Howell, N., 2000)

A láposi roma nőket mind a körükben szinte univerzálisnak tekinthető korai, egy életen át tartó házasság, mind pedig a - férjeik által diktált - szexuális szokásaik arra predesztinálják, hogy sok gyerekük legyen.

Láposon még a – például az iszlám vallás által is előírt, kulturális normaként értelmezhető 40 napos gyermekágyi absztinencia vagy annak a modern, profán nyugati világbeli megfelelője: a szülés után kötelezően betartandó - hathetes „szünet“ a házasesetben sincs érvényben. Ahogyan az egyik többgyerekes roma asszony megfogalmazta sok társa egybehangzó véleményét: „...hat hét? Miről beszélsz?? Jó, ha az egy-két hetet betartják...(mármint a férfiak – a szerk.) Ha nincs kedved, akkor nem hagynak békét, piszkálnak, mi van, mással foglalkozol, más van?! Ez nem csak nálunk van így, tudom, mert megszoktuk beszélni ezeket a dolgokat a barátnőkkel...“.

A láposi roma asszonyokat tehát „sorsuk“ arra predesztinálja, hogy sok gyerekük legyen. Többségük azonban, mint azt az „ideális gyerekszámról“ szóló fejezetben már bemutattam, nem akarna 3-4-5-nél több utódot. (Igaz, a férfiak rendre több gyereket tartanak ideálisnak mint feleségeik, de az ő általuk bementett kívánatos gyerekszám is az 5-6 körül tömörült...). Miért nem korlátozzák hát, ideáljaiknak megfelelően a gyerekszüléseiket? Hiszen ez – akárcsak sok más alacsony iskolázottságú réteg esetében, ahol nem kooperálnak a házaspárok e tekintetben (vö. Rainwater, 19 , vagy Bledsoe, 1998) - Láposon is az asszony dolga lenne. („...a férfi dolga, hogy pénzt keressen, a nő dolga meg, hogy az urát kielégítse...nem gondolod, hogy majd hatvannál kiszállok?!...az ember nem foglalkozik ilyenekkel, az asszony dolga védekezni...“ – mondta a harmincéves V. egy beszélgetésünk alkalmával).

A válasz – ami egyben a dolgozat egyik fő tézise – abban rejlik, hogy a láposi alacsony iskolázottságú, a társadalmi mobilitásban reménykedni nem tudó roma nők számára a születésszabályozás nem éri meg a vele járó nehézségeket. Mikrogazdasági terminusban fogalmazva: a fogamzásgátlás költsége megítélésük szerint magas, haszna viszont esetükben minimális.

Ami a költségeket illeti, először is sokba kerül, különösen relatíve drága, ha azt nézzük, hogy a legtöbb család esetében még a mindennapi betevőre sem telik a hónap vége felé. („el kezdtem én szedni a gyógyszert, csak nem volt rá pénz, abbahagytam, rögtön meg is estem“...).

A költség szempont nagyon erősen meghatározó a szegény romák fogamzásgátlási döntéseiben. A Depo Vera nevű injekció például azért lett olyannyira népszerű a falubéli romák között, mert ez a legolcsóbb a rendelkezésükre álló lehetőségek közül. Három hónapra való adagja ezer forintba kerül, amit még a legszegényebbek is ki tudnak valahogy gazdálkodni a családi kasszából. A szűkös költségvetési keretek mellett már nem szempont számukra az sem, amit pedig egyre többet lehet hallani, hogy mennyi káros mellékhatása van az injekciónak. „„Megmondta nekem az orvos (Miskolcon, a kórházban – a szerk.), hogy nem ajánlja, fiatal vagyok még hozzá, majd harminc fölött... a géneket öregíti, vagy mi, ráncos lesz az arcod, szőrös leszel tőle...én megmondtam ezt itt a faluban a lányoknak, de nem hallgatik rá...“, panaszkodott múltkor Rita, aki 24 évesen 6 gyerekes anya, már nem tervezett többet szülni, de újabban megint nő a hasa....

Maga a körzeti nőgyógyász is tisztában van a mellékhatásokkal: „magyarnak nem is ajánlom, mert nem egyenletesen oszlik el benne a hormon, de a cigánynak ez a legjobb megoldás. Nehogy félreértse, nincs nekem semmi bajom velük...csak annyi, hogy az ő szokásaikhoz ez jobban illik, mint bármi más. A tablettát azt nem szedik rendszeresen, ha nincs pénz, kihagyják.“

A roma nők számára a fogamzásgátlás költségét, talán még az anyagi vonzatánál is jobban növelik a használatával járó – általuk többnyire csak hallomásból ismert, vagy leginkább elképzelt...- egészségügyi kockázatok, mellékhatások. Rengeteg nőtől hallottam azt a kijelentést, miszerint: „nem kell gyógyszer, nem akarok meghalni“, vagy hogy: „rákot, akármit el lehet tőle kapni“.

De nem csak a nők, férjeik sem bíznak a fogamzásgátlás modern eszközeiben.: „Az asszony? Semmit nem szedett. Hogy baja legyen?! Még el is rákosodhat tőle!!...Lehet itt gondolkodni, hagyományosan is vigyázni...nem is engedném a gyógyszert, úgys beteges szegény...“

A fogamzásgátlás „költségét“ növeli az is, hogy ezeknek az alacsony iskolázottságú, gettóba zárt, az információkat leginkább csak egymástól, maximum a védőnőtől beszerző nőknek a számára a születésszabályozás modern eszközei közül néhány még ismeretlen, közülük senki nincs, aki azokat kipróbálta volna, ők pedig félnek minden ismeretlentől. Egyikőjük így fogalmazta ezt meg:“ négy abortuszom volt, már untam nagyon, minden három hónapban menni kellett...Azt mondták az uramnak,

csombékot tesznek a bigyójára...volt valami ingyenes akció, hogy megcsinálják, ne legyen több gyerekem...Az önkormányzat megvette volna ingyen a hurkot (a cigányok errefelé így hívják a spirált – a szerk.)...de innen a faluból senki nem ment, én meg magam féltem...ismeretlen a számunkra...Szerintem, ha valaki elkezdené, a többi menne utána...úgy mint most ez az injekció...M. elkezdte, egymástól meghallották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van...”.

A fogamzásgátlás költsége tehát magas, de mi a haszna, ami felülmúlná, vagy legalábbis ellensúlyozná ezeket a költségeket?

Ott, ahol a nők számára elérhető, a családi élet szféráján kívül eső lehetőségek köre annyira minimális, gyakorlatilag a nullához közeli, mint a láposi cigányok esetében, a fogamzás gátlás haszna maximum az, hogy kevesebb éhes szájat kell betömni.. Sok láposi asszonynak azonban már ez sem szempont. „Ahol van hatnak enni, ott jut a hetediknek is“, szokták sűrűn mondogatni.

A nincstelen kirekesztett romák számára, akiknek már olyannyira alacsonyak a jóléti aspirációi, hogy a rendelkezésükre álló minimális létfenntartási javakkal is beérik⁸⁴ - részben, mert erre szocializálódtak:„, mink is igen szegényesen éltünk otthon, én úgy mondom esztet, hogy a cigány a kevéshez szokott“, vagy mert élettapasztalataik azt mondatják velük, hogy a „cigányból úgyse lesz semmi, a legtöbb cigány nem megy semminek, nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat“ -, és akik mellesleg maguk is nagycsaládban nőttek fel, ehhez szoktak, és maguk számára sem látnak más értéket, mint a gyerekeiket, nincs igazán tétje annak, hogy megállnak-e a többségük által ideálisnak gondolt 4-5 gyereknél, vagy nem. „Ha ötnek jutott, jut a hatodiknak is“, mondja J.,a telepen élő 9 gyerekes roma asszony, „nem venném el, semmi pénzér‘ se, ha besikerülne még ...ha már a Jóistenke megadta, legyen is meg...ha már megvan, olyan öröm, boldogság...”

A születésszabályozás viszonylagos érdektelensége mellett annak epizódszerű sikertelensége is belejátszik a láposi romák magas termékenységébe.

---

⁸⁴ Ha lenne egy ötösöm a lottón? Vennék egy jó házacskát, amibe el tudnám helyezni az összes gyereket. (Most nyolcan laknak egy 4x4 méteres viskóban- D.J.) Bebútoroznám, nekem nem kéne flanc. A gyerekeket felöltöztetném...Vennék két disznót, csirkéket az udvarba...Vennék vagy tíz köbméter fát, televenném az udvart fával...Ha leszállna a Jóistenke...csak ezt kérném, mert csak ez a hítja...”

Ennek a sikertelenségnek több oka is van. Egyrészt, mint az eddigiekből kiderült, nincs akkora tétje a fogamzásgátlásnak, hogy megérné a vele járó anyagi és fizikai megpróbáltatás. Másrészt: a láposi romák olyan fokú mélyszegénységben élnek, hogy költségvetésükből általában csak a legminimálisabb létfenntartásra szolgáló javak megvásárlása futja – a fogamzásgátló szereket pedig, mint láttuk, nem tartják „létfonosságúnak“.

Harmadrészt: a már korábbiakban bemutatott, ebben az élethelyzetben teljesen racionális „mára-orientált“ habitus sem segíti elő a születés szabályozás eszközeinek következetes használatát. Legyen akár gombaszegő, vagy bármilyen egyéb pénzkereseti forrás, az asszonyok hajnalban elindulnak begyűjtő útjukra, és csak valamikor késő délután érnek haza. Ilyenkor hetekig nincs ideje senkinek, hogy bevonatozzon a tizenöt kilométerre levő körzeti nőgyógyászati rendelőbe, felírni az orvossal a gyógyszert, vagy beadatni az injekciót. Ez a néhány hét kiesés pedig elég arra, hogy valaki „megessen“.

A jelenre orientált – a mindennapi betevő előteremtésének mindenekfelett való kényszere szülte – habitus az oka (részben) annak is, hogy még a születésszabályozás olyan természetes módjai sem működnek itt, mint például a csecsemő (legalább fél évig tartó) kizárólagos szoptatása⁸⁵. A láposi romáknak közel 60 százaléka nem szoptatja két hónapnál tovább az újszülöttet. (Igaz, az a nő viszont, aki tovább is anyatejjel táplálja a gyermekét, az általában csak két-három éves korában választja el magától a kicsit.)

A szoptatás 1-2 hónapig tartó gyakorlatának kialakulásában, több tényező mellett, komoly szerepe van az asszonyok elfoglaltságának – annak, hogy a romák közösségén belül az asszony feladata, még a gyermekágyi időszak alatt is a „főzni való kikerítése“.⁸⁶

---

⁸⁵ Persze, azt a láposiak is tudják – többnyire egymás tapasztalatából – hogy ez sem a legbiztosabb módja a védekezésnek – ennek ellenére több népcsoport a hosszú szoptatást a születésszabályozás egyik természetes módjaként használja. (vö. Bledsoe, 1998).

⁸⁶ A szoptatást sokszor, akaratuk ellenére, azért kénytelenek abbahagyni, mert vagy nincs elég anyatejünk (ami a szegényekre jellemző hiányos táplálkozás mellett nem olyan meglepő...), vagy mert, mint az nagyon gyakori ebben a közösségben, a kicsi kórházba kerül – többnyire súlyos emésztési problémákkal, ami annak köszönhető, hogy néhány hónaposan már rendszeresen „falusi tejet“ – értsd: a falubéli parasztoktól vásárolt, frissen fejt tehéntetejet) iszik, mert attól jobban hízik...

A cigányasszonyok itt nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, ami a náluk jobb helyzetben lévő rétegek zömében egy asszonynak kijár, hogy a születendő baba egészségének érdekében, betartva a védőnő jószándékú tanácsát, pihenjenek a szülés előtt, illetve után...Láposon gyakori látvány, hogy az ötven kilót is alig nyomó várandós anyák, nagy hassal, még a kórházba menet előtti nap is, nagy rőzse fát cipelve a hátukon jönnek le a hegyoldalból. Ugyanez a helyzet szülés után: már a néhány hetes újszülöttek mellől is elszólítja őket a munka. Gombaszazon alatt például alig találni otthon a faluban olyan nőt, aki a szoptatás miatt ne ment volna a többiekkel az erdőre.

7. fénykép Cigarettasodrás gombászatra induláskor. Hazafelé a gombászásból

Ilyenkor a családból a nagyobb gyerekek vigyáznak a csecsemőkre – sokszor az iskolából is kénytelenek e feladatuk miatt kimaradni -, tápszert adván a babáknak. Ahhoz ugyanis nem kell az anya jelenléte, azzal a nagyobb gyerek is meg tudja etetni a kicsit, ráadásul szegénységi alapon járó ártámogatás van rajta, így nem is kerül olyan sokba.

Végül, de nem utolsósorban: az a láposi cigányok körében jellemző szokás is közrejátszik a születes szabályozás esetenkénti sikertelenségeiben, miszerint a nő kizárólagos felelőssége, hogy gondoskodjék a védelemről. A nemzetközi kutatások

eredményei ugyanis bizonyítják, hogy azok a párok a sikeresebb fogamzás gátlók, ahol az erre vonatkozó cselekedetek közös döntésen, közös odafigyelésen, kooperáción alapulnak. (Bledsoe, 1999).

2.7.4.1. A születésszabályozás netwörkjei Láposon

Akárcsak a családalapítás időzítésében, a fogamzásgátlási szokások esetében is megfigyelhető, milyen óriási hatása van az érintettek netwörkjeinek, társas kapcsolatainak - amint az az eddigi idézetekből már rég kiderülhetett egy figyelmes olvasó számára.

Úgy tűnik, nem csak a gyermekvállalási döntésekre, de a születésszabályozás módjainak megválasztására is igaz az a megállapítás, amit a vizsgálatban szereplő egyik hetykei roma mondott, mikor hangosan gondolkodva azon tünődtem, hogy vajon – demográfiai szempontból - miért viselkednek a láposiaktól olyannyira másként a hasonlóan szegény, kirekesztett hetykei cigányok: „Ki tudja? Minden faluban más a szokás, nem?!“.

Ami ‚tudományosabb‘ nyelvre lefordítva annyit tesz - kicsit megelőlegezve a 3. részben mondandókat – hogy Láposon és Hetykén (de akár Bordón is) az emberek társadalmi cselekedeteit egymástól különböző netwörkök, illetve az általuk közvetített eltérő társadalmi normák befolyásolják. A részben saját közösségük szoros kontrollja alatt, ugyanakkor a más rétegekkel való kapcsolatokból kirekesztetten élő aprófalvak lakóinak magatartására pedig ezeknek a lakókörnyezetük nyújtotta társas kapcsolatoknak nagyon erős a hatása.

A különböző lakókörnyezet, egymástól eltérő hatást közvetítő netwörkök befolyásának számlájára írható például az, hogy miért népszerű valamely fogamzás gátló mód az egyik faluban, és miért nem az a másikban. Konkrétan: hogy a láposi cigány nők miért az injekcióra esküsznek, míg hetykei meg bordói társaik gyógyszer (meg utóbbiak részben óvszer)pártiak. (24. táblázat)

24. táblázat A cigány nők megoszlása a fogamzásgátlás módja szerint (%),
2004

	Láposi szegregált cigányok	Láposi „asszimilálódott“ cigányok	Hetykei cigányok	Bordói cigányok
Természetes módszer	1,7	20,0	6,0	3,7
Mechanikus módszer (óvszer, stb.)	3,4		13,1	25,9
Tabletta	15,5	60,0	48,8	37,0
Injekció	17,2	-	8,3	3,7
Spirál	n.a.	20,0	23,8	29,6
„...nem lehet több gyerekem“ (1)	32,8	-	-	-
Nem védekezik	29,3	-	-	-

Forrás: saját adatfelvételem, 2004

Megjegyzés:

1: Termékenység adatlapom lekérdezése közben kiderült, a láposi romák szótárában a „megcsináltak úgy, hogy már nem lehet több gyerekem“ kifejezés, amit én értelemszerűen a sterilizálással azonosítottam (vö. Durst, 2005), jelentése sokszor azonosíthatatlan: nagy ritkán a spirált jelenti, amit ők csak „huroknak“ neveznek, és leginkább végleges megoldásnak hisznek: azt gondolják róla: „elfordították a méhem, vagy mi, úgy megcsináltak, hogy ne lehessen több gyerek nekem...“, de többnyire műtéti beavatkozást (sterilizálást), vagy olyan betegséget értenek alatta, aminek következtében, úgy tapasztalják, már nem fognak teherbe esni... Utólag azonban már nem tudtam korrigálni a hibám: nem lehetett leválasztani ebből a csoportból azt a néhány asszonyt, aki ténylegesen spirált használ. Hetykén és Bordón ellenben nem merült fel ez a „megcsináltak úgy“ kategória.

Láposon a fogamzásgátlási ismeretek az egymástól való társadalmi tanulás útján terjednek.⁸⁷

⁸⁷ A média, azon belül is a televízió – mint a társadalmi tanulás közvetítő csatornájának a hatása a láposiak demográfiai magatartására – köztük fogamzásgátlási szokásaira – elhanyagolható. Sokkal inkább saját maguk, valamint szűkebb környezetük tapasztalatai alapján ítélnék meg egy-egy, számukra még újnak számító módszert... Más területeken ugyanakkor a televízió – mint az egyetlen olyan tömegtájékoztató médium, amit a szegény, sokszor olvasni is nehezen tudó láposiak használnak – komoly befolyást gyakorol gondolkodás módjukra. Többek között identitásuk alakulására. Csak egy példa ez utóbbira: ottlétem harmadik évében hallottam először az egyik láposi roma embertől, aki addig mindig cigánynak nevezte magát, hogy „nekem má’ nem mondjad azt, hogy cigány, mer’ hallottam a tévéből, hogy romát kell mondani. Vagy újmagyart...“

Ebben a folyamatban - akárcsak a fiatalkori szülések, meg a házasságkötések időzítésénél - legnagyobb szerepe a falujukbéli kortárs (illetve sorstárs) csoport hatásának van.

Elég egy-két rossz tapasztalat, és máris a falu nagy része leáll az (amúgy is túl sok macerával járó) gyógyszer szedéséről. A legutóbbi ilyen eset az volt, mikor futótűzként elterjedt a hír, hogy D., aki negyven évesen, tableta mellett lett terhes, és aki még várandóssága ötödik hónapjában is szedte a gyógyszert, mert nem vette észre terhességét, beteg gyereket szült. Másnap már több nő is leállt a gyógyszerről. „...szedtem Ovidont, de abba hagytam...minek, hogy a gyereket megbolondítsa?“

Ennek fényében nem csoda, hogy néhány éve sokan – különösen a fiatalabbak – áttértek az injekcióra.

A védőnő hozta a faluba az új ismereteket, ő beszélt az új lehetőségről, de hogy szavai nyitott fülekre találtak, az attól függött, hogy sikerült valakit a romák közül meggyőznie a fogamzásgátlás ezen egyszerű és olcsó módjáról. Sikerült a cigányasszonyok között egy 'Újítót' találni, aki melleleg ugyanaz a – nagyhatású - személy volt, aki megkezdte a tinédzserkori szülést is...Emlékezzünk csak arra a fentebbi idézetre, amit egyik láposi roma nő mondott a spirál ismeretlenségéről, meg arról hogy szerinte ha valaki elkezdene kipróbálni a hurkot, a többi menne utána...“úgy mint most ez az injekció...M. elkezdte, egymástól meghallották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van....“⁸⁸

---

⁸⁸ A történet folytatása nem kevésbé tanulságos: amikor M.-nek mindenféle kellemetlensége lett a Depo Vera szedése során (vérszegénység, stb.), és átmenetileg abba kellett azt hagynia, akkor többen is hirtelen leálltak az injekcióval. M. azonban hamarosan újra teherbe esett, úgyhogy azok, akik semiképpen nem akartak már gyereket, gyorsan vissza is tértek rá. M. most ötödik gyereke után újra lelkes injekciópárti.

Érdeemes végezetül még néhány szót ejteni a művi vetélésről is, pontosan az attól való idegenkedésről illetve „tiltásról“, hiszen – közvetítőlegesen – ez is a láposi romák magas termékenységének irányába hat.

Az abortusz, mint egyfajta „utólagos“ születésszabályozás csak néhány nő számára „használható megoldás“. Csak a legelszántabb „fogamzásgátlók“ élnek ezzel a lehetőséggel: azok, akik vagy még reménykednek a megkapaszkodásban, a mobilitásban – lásd a kamatozók feleségei -, vagy pedig a másik végtelen azok, akik számára már elviselhetetlen lett a lakásuk zsúfoltsága, családjuk szegénysége – vagy éppen a kínlódás a beteges kisgyerekekkel, akikből ebben a faluban különösen sok van: „Ha már megvan a négy vagy öt, vagy beteg gyerek van a családban, akkor már leül az ember gondolkodni. Most már figyelembe veszik azt is, hogy nőnek a gyerekek, egymás hegyére-hátára, a hely kicsi, nem tudod külön altatni az inast meg a lányt...“).

Előbbiekre példa J. esete. J.-nek 5 gyereke mellett 5 abortusza volt, mígnem rászánta magát az injekció használatára. „...Azt mondták a kórházban, Cs.-né, megint itt van? Mondom, inkább itt legyek...1500 forintér' elvették...A koszoságnak hova szüljek? A kosznak meg a nyomornak????“ Utóbbiak elkeseredését pedig jól jelzik M. szavai: „Igen fáj tőle a fejem, de néha annyira, hogy majd megbolondulok. Meg hízik is, de nekem má' mindegy, akkor se szülök má' többet, mer' nem éri meg. Hova tegyem, ebbe a kis lyukba? Talán, ha adnak szocpol házat, szülök még egyet...“

A többség számára azonban szóba sem jön a gyermekszám korlátozásának eme módja. Egyfelől azért nem, mert a láposi roma nők nagy része maga is az abortusz ellen van: „egyet elvitettem, de azt is igen megbántam...Olyan, mintha megöltem volna...“ – mondta hetedik gyermeke megszületése után a 26 éves Z.

Másfelől azért sem, mert a férfiak zöme nem engedi elvetetni a nem tervezett gyerekeket. „Agyon is ütném, ha elvetetné...Ha már a Jóisten megadta, legyen is meg...az a jó, minél többen vagyunk...“. Az abortusz ellenzésében a férfiak bizalmatlansága is belejátszik: ahogy több nő is megfogalmazta: „azt hiszik, nem tőlük van a gyerek, azér' akarod elvetetni, aszt' azér' nem engedik...“

Végül, de nem utolsósorban, a láposi romák abortusz ellenességében az egészségügy dolgozóival szemben tanúsított bizalmatlanságuknak is szerepe van: „Nem venném el

én semmi pénzér', ha becsúszna még egy gyerek...a kaparás? Attól még el is lehet kapni betegséget, nem is lehet hinni még az orvosoknak se...azok nem foglalkoznak semmivel se...mit bánnák azok, hogy valaki él-e, hal-e...múltkor láttam a tévében, hogy agyműtétet elcseréltek...“.

*

Nyilván nem (lehet) teljes a kép: itt csak azokat a legfontosabb társadalmi mechanizmusokat azonosítottam, amelyeknek megváltozása illetve fennállása oda hatott, hogy az elmúlt 15 év során, látszólag irracionális módon, ám „belülről“, a vizsgált cigányközösség szemszögéből nézve nagyon is racionális, a társadalmi változásokra adott válaszlépésként, adaptálódásként értelmezhetően, nőtt a termékenység a láposi szegény cigányok körében. Talán érdemes e mechanizmusokat mégegyszer egy csokorba szedni, mondanivalóm lényegének kiemelése céljából összefoglalni.

2.8. Következtetések

Ebben a részben arra a kérdésre próbáltam meg választ adni, milyen tényezők húzódnak meg amögött, hogy a láposi szegény cigányok körében az elmúlt közel két évtized során - az ország teljes népességére jellemző trenddel szemben - nőtt az évszületések száma. Megpróbáltam érzékeltetni, mennyire árnyalt, többretegű az a magyarázat, ami a megváltozott termékenységi mintákat értelmezi, és amelynek legfőbb elemeit érdemes újra összefoglalva áttekinteni.

Az évszületések számának emelkedése mögött részben az áll, hogy a láposi lakosság zömét kitevő, szegregált cigányok körében – az előző két generációhoz képest – korábbra tolódott a családalapítás: az együttélés kezdete (ami a láposi cigányok szótárában a „házasság“ kezdetével egyenlő), illetve az első gyerek születésének ideje. (Az utóbbi 10 évben tömegessé vált a tinédzserkori anyaság: ma a lányok átlagban 16,7 éves korukban kezdik meg „termékenység történetüket“.)

Amellett érveltem, hogy, a közvélekedéssel ellentétben, nem „korai biológiai éréstől“, illetve a „pénzre hajtik mind“ típusú stratégiájukból, hanem sokkal inkább sajátos élethelyzetükből, a társadalom peremére szorultságukból: a többségi társadalom tagjai számára a felnőtté váláshoz, az önálló egzisztencia teremtéshez szükséges erőforrások elérhetetlenségéből fakad, hogy már „gyerekfejjel“ anyává válnak. .

Amellett érveltem hogy a láposi cigány lányok, akik a többségi társadalomtól elszakadva, szigetszerű létben, teljes lakóhelyi, iskolai és munkaerőpiaci szegregáltságban, tartós mélyszegénységben élnek, és akik úgy érzik, semmi lehetőségük nincs arra, hogy munkát találjanak a formális munkaerőpiacon, azért vállalkoznak már kamasz korukban a gyerekszületésre, mert ez az egyetlen esemény, amely értelmet ad életüknek, a nyomorúságos gürcölésnek, amely növeli státuszukat a családjukban, és amely a helyi felnőtt közösség megbecsült tagjává teszi őket.

Igaz, a korai gyermekvállalás jelensége nem a semmiből tűnt elő: a fiatal lányoknak volt mihez visszanyúlni, vagy másképpen: a láposi cigányok „kulturális repertoárjában (Hannerz, 1969) ott lapult ez a minta, hiszen a falubéli idősebbek, de

még a középkorúak generációjából is akadtak néhányan olyanok, akik 16-17 éves korukban szültek. Csakhogy míg a hetvenes, nyolcvanas években a falu roma közvéleménye sem tartotta követendőnek ezeket a korai gyerekvállalásokat (:“akkorában nem volt ez divat, hogy tizenöt éves lányok állnak össze az inasokkal, minket jobban fogtak a szüleink“), addig mára már tömegessé, általánosan elfogadottá, vagy ahogy maguk az érintettek mondják: „divattá“ váltak Láposon. Mindez jó példa arra, hogyan módosulhat egy közösség normarendszere a strukturális változások nyomán, az azokhoz való alkalmazkodás során.

A tinédzserkori anyaság tömegessé válásával párhuzamosan, az elmúlt másfél évtizedre jellemzően kitolódott az utolsó szülések ideje is: a jelenleg is termékeny korban lévő nők – az előző generációhoz képest – átlagban 2 évvel később, 35 éves korukban adnak életet legkisebb gyermeküknek.

A láposi cigány nők termékenységi mintáinak megváltozása, ezzel együtt az élveszülések számának növekedése mögött több tényező húzódik meg. Elsősorban is a nem romák alkotta többségtől való társadalmi távolság növekedése, a kirekesztettség, illetve új típusú – iskolai, munkaerőpiaci, valamint lakóhelyi – kirekesztettségek megjelenése és tartóssá válása.

E társadalmi távolság növekedése leginkább a kapcsolat hálók, netwörkök beszűkülésén, homogénné válásán, a más, jobb társadalmi pozícióban lévő rétegekkel összekötő, a mobilizációra lehetőséget nyújtó gyenge kötések, s az általuk nyújtott, a gettóbelitől eltérő szerepminták eltűnésén keresztül vezetett az élveszületések számának emelkedéséhez Láposon.

A láposi mikrodemográfia alapján a dolgozat egyik fő tézise az, hogy közelebb juthatunk a gyermekvállalási szokások megértéséhez, ha elfogadjuk, hogy a termékenységi magatartás magyarázatát az alacsony társadalmi státuszú, alacsony iskolázottságú, szegény nők esetében érdemes a szokásostól eltérő irányból megközelíteni, és úgy tenni fel a kérdést, hogy vajon miért lenne érdeke a társadalmi mobilitásban egyáltalán nem reménykedő, hatalomból kirekesztetteknek a természetes, biológiai történésekkel szembemenve, élni a születésszabályozás eszközével. Ez utóbbi ugyanis „költséges“ – mind egészségügyi kockázatait, mind a vele járó „macera“, nehézségeket, mind pedig anyagi vonzata miatt.

Innen közelítve a láposi romák esetében regisztrált születésszám növekedés egyik lehetséges magyarázatának tűnhet az, hogy a láposi cigány nők részben azért szülnek sok gyereket, mert számukra a fogamzásgátlás költsége jóval nagyobb mint a haszna.

Ezeket a nőket mind a körükben szinte univerzálisnak tekinthető korai, egy életen át tartó házasság, mind – a magyar társadalom átlagánál jóval magasabb, általuk ideálisnak tartott gyerekszámban is tükröződő – nagycsalád értéke, mind pedig a férjeik által diktált szexuális szokásaik arra predesztinálják, hogy sok gyerekük legyen. És mivel a születéskorlátozás költsége – mind anyagi, mind (feltételezett) egészségügyi kockázata miatt - megítélésük szerint magas, haszna viszont esetükben minimális – hiszen úgyszincs más lehetőségük, mint a hagyományos női szerep: az anyaság -, ezért sok gyerekük is lesz.

Mert míg az előző generáció, a mai negyvenes, ötvenes éveiben járó női nemzedék az államszocializmus alatt, a ma már zsákutcának bizonyuló, ám annak idején e generáció társadalmi pozícióján jelentősen javító teljes foglalkoztatottság idején úgy érezte, számára is lehetséges az előrejutás, a státusz növelés, és ennek reményében korlátozta is a családméretét, addig a mai fiatalok zöme úgy gondolja, kilátása sincs a mobilitásra. Akkor meg minek vesződjön a fogamzásgátlással? Ahogy sok láposi roma mondja: „ahol hatnak jut mit enni, ott jut a hetediknek is...”

A nincstelen kirekesztett romák számára, akiknek már olyannyira alacsonyakká váltak a jóléti aspirációi, hogy a rendelkezésükre álló minimális létfenntartási javakkal is beérik, és akik közül sokan maguk is nagycsaládban nőttek fel, ehhez szoktak, és maguk számára nem látnak más értéket, mint a gyerekeiket, nincs igazán tétje annak, hogy megállnak-e a többségük által ideálisnak gondolt 4-5 gyereknél, vagy nem.

Ebben a társadalom fő áramából, annak intézményeiből: iskoláiból, munkaerőpiacáról lassan már több mint másfél évtizede kirekesztett, gettóba zárt, a mindennapi megélhetésért kemény küzdelmet folytató roma közösségben - amely ráadásul a nem cigány lakókörnyezete elszegényedésével párhuzamosan, annak fokozódó előítéleteivel, diszkriminációjával találja szembe magát lépten-nyomon, és ennek ellenében kénytelen kialakítani a maga pozitív identitását - a mindennapi életükre ható társadalmi változások nyomán, megváltozott a gyerek „értéke” is. A gyerek, akinek – egyéb cigányközösségekhez hasonlóan - mindig is komoly szerepe volt a láposi romák életében (vö. Formoso írásait az általa vizsgált olasz roma közösség „gyerekközpontúságáról” (Prónai, 1999), vagy Kovai gömbaljai cigányokról szóló

munkáját, miszerint a „...”, Kovai, 2006), most még inkább kitüntetett értékévé vált Láposon.

A rendszerváltás időszaka körüli társadalmi változások nyomán: a nyolc osztály alatti végzettség újbóli elterjedésével, a gyakorlatilag teljes körűnek tekinthető munkanélküliség tartóssá válásával, az immár nem csak települési szintű, de a Lápost magába foglaló egész kistérségre jellemző lakóhelyi szegregáció kialakulásával és megszilárdulásával, magyarán a társadalmi felemelkedés, a mobilitás csatornáinak bezárulásával a gyerek vált az egyetlen olyan (szimbólikusnak tekinthető) tőkévé (Bourdieu,), amely a láposi romáknak megbecsülést, presztízs növekedést hoz saját családjukon illetve a tágabb lakóhelyi roma közösségükön belül. És amely mellel még majdhogynem az egyetlen örömforrást jelenti a mindennapi túlélésért folytatott keserű harc közepette.

A gyerekvállalás haszna tehát a láposi romák élethelyzetében óriási – ezzel szemben a költsége nem túl nagy...A költségcsökkentés irányába hat a szülők – strukturális kényszerek, elsősorban is a szegénység, kirekesztettség szülte – alacsony jóléti aspirációja: mind magukkal, mind pedig gyerekeikkel szemben. De ez irányba hat a láposi romák társadalomszervezete is: a kiterjedt, nagycsaládok rendszere, amely a gyermekgondozás terheinek megosztásán keresztül – közvetve – segíti elő tagjainak magas termékenységét.

Sarkítva az eddig elmondottakat: Láposon a - rendszerváltás nyomán bekövetkező gazdasági struktúra váltás, a cigányokat elsősorban foglalkoztató munkahelyek megszűnésével kialakuló, illetve a cigányok alacsony képzettsége, valamint a munkáltatók által gyakran tanúsított etnikai diszkrimináció révén súlyosbított - tartós munkanélküliség általánossá válása, az iskolázottság szintjének a hatvanas évekbeli, nagyon alacsony szintre való visszaesése, illetve az – országos településpolitika nem szándékolt következményeként kialakuló – települési, valamint újabban kistérségi szegregáció növekedése mind belejárt az abba, hogy a falu szegény roma lakossága körében, a hetvenes- nyolcvanas évek eleji szinthez képest - nőtt az élveszületések száma. E társadalmi változásokra ugyanis a láposi cigányok – szocializációjuk, illetve a rendelkezésükre álló, a társadalmi változások nyomán maga is módosuló „kulturális repertoárjuk“, értékeik és csoportnormáik alapján – azt a választ adták, hogy nem tartják többé érdemesnek gyermekszámuk korlátozását...

De vajon más településeken is hasonló módon reagáltak demográfiai szempontból az ott élő romák az őket egyformán érintő társadalmi változásokra? Másképpen fogalmazva: vajon a láposi mikrodemográfiai kutatásom eredményei alapján megfogalmazott téziseim a termékenységi magatartás meghatározó tényezőiről érvényesek-e más, hasonló strukturális kényszerek szorításában élő roma közösségekre is? Ha nem, akkor miért nem? Milyen egyéb körülmények fennállása enyhítheti a kirekesztettség termékenységre gyakorolt hatását?

Ezt vizsgálom a dolgozat következő, harmadik részében, a környék további két, elcigányosodó településének példáján.

3. Rész

„Minden faluban más a szokás”

„Rövidesen rájöttem, milyen ég-föld különbség
lehet két szomszédos falu között is,
milyen nehéz csak egy járásról is általános képet alkotni.”
Illyés Gyula: Puszták népe

3.1. Palóca: „minek az a sok gyerek, a koszba, nyomorba?”

Bár az elmúlt tizenöt évben Palócán is nőtt a (nyers) termékenységi arányszám, ennek egészen más összetevői vannak, mint Láposon.

Úgy tűnik, a palócai születésszám emelkedése mögött az húzódik meg, hogy a közelmúltban egy újabb népességcsere kezdődött a faluban. Hasonló ez ahhoz a folyamathoz, ami a hetvenes években történt, és amit többen is dokumentáltak akkor (Havas, 1975 , Szelényi- Ladányi, 1998, Fleck- Virág, 1999): a falusi cigányság felfelé törekvő rétege, követve a helybéli parasztok elvándorlását, munkahelyi kilátás szempontjából kedvezőbb helyzetű településekre költözött, és helyükbe a marginalizált helyzetű, legszegényebb rétegek, többnyire cigányok jöttek.

Az elmúlt néhány évben ugyanez történik Palócán, csak azzal a különbséggel, hogy most a szegregációból, a gettósodásból való kitörés az elköltözés fő hajtóereje, bár ezt az érintettek nem szívesen fogalmazzák meg ilyen konkrétan...

Palócáról az utóbbi két évben több család is átköltözött Vajdára, abba a közeli faluba, ahol még csak 15 százalék az „etnikum” aránya. „Itt csendesebb, nyugodtabb, mer’ nincs annyi cigány, annyi zsúfoltság...Nem azért, hogy az ember a fajtáját izélje, de csak jobb a nyugodtság. Hogy mondjam jobban: nincs annyi gyűvés-menés, nincs annyi magnózás, annyi zsinat, annyi rengeteg gyerek...”

Az elköltözöttek helyébe jöttek az alacsony státuszú családok, akik másutt nem tudtak megkapaszkodni. Egyrészt azok a rakacai származású fiatalok, akik korábban Pesten dolgoztak, de a gazdasági rendszerváltással elvesztették állásukat, az azzal együtt járó lakhatási lehetőséget, és így visszakényszerültek szülőfalujukba. Közülük többen hoztak feleséget a fővárosból –sok esetben állami gondozott, „bizonytalan származású”⁸⁹ lányt, akik aztán a fentebb leírt láposi telepi cigányokhoz hasonló termékenységi mintát követik. Néhány apróbb különbséggel.

Esetükben a tinédzserkori szülésnek más oka van, mint Láposon: náluk a „bizonytalanból”, vagy a rosszul működő származási családból való menekülés, illetve a saját család nyújtotta biztonság megteremtésének a vágya dominál.

„...muszáj volt (16 évesen megszülni az első gyereket- a szerk.), mert rávitt a sors, meg a kényszer...muszáj volt, hogy életben maradjunk. Éhen, szomjan, a nagyvilágba, hova mentem volna? Csavarogni nem lehet, lettünk volna hajléktalanok? Ezt mind meg akartuk előzni...Arra vágytunk, hogy megtaláljuk az otthont, amit a férfi tud biztosítani. Mikor az első baba megszületett, anyosmékkal laktunk, jobb volt, például megadta azt a szeretetet, amit az otthon nem adott. Vizet láttunk, a mi anyánk mellett azt se láttunk soha...A férjemé is szegény család volt, de ott volt öltözködés, enni volt mit... Gondoltam, be tudom azt pótolni a gyerekeimmel, amit én nem kaptam meg otthon”.

A beköltözők másik csoportját annak a nagycsaládnak a tagjai, illetve rokonaik alkotják, akik helyzetük ellehetetlenülése miatt költöztek ide nem messze lévő szülőfalujukból. A tősgyökeresek rakacai cigányok, akik, míg volt állandó munkahelyük, elindultak a felfelé mobilitás útján, amit identitásuk megváltoztatásával is jeleznek („fehércigányoknak” nevezik magukat), nem tartanak kapcsolatot ezzel a csoporttal. „Ezek a repesek olyan igénytelenek, mint a láposiak. Ürgéznek, meztelenek a gyerekeik. Nem olyanok, mint mi. Nem tudom, mér’ enged be a polgármester ezeket. Se Vajdára, se Bordóba, cigányt nem engednek be...Mind

---

⁸⁹ A védőnői terhes nyilvántartó törzslapokon ezeknek a nőknek a neve mellé általában „V” betű van biggyesztve, ezzel jelezve, hogy veszélyeztetett helyzetűnek minősül a család, illetve az ide megszületendő újszülött. Ezen a vidéken a „V” jelzés a régi „C” betű megfelelője. Ez az információ, az adatvédelmi törvény előírásának megfelelően, természetesen nem nyilvános, csak belső nyilvántartásra használják, azzal az indoklással, hogy nyilván kell tartani a (szociális környezet és egészségügyi okok, pl. terhesség alatti dohányzás) miatt veszélyeztetett terheseket., a megszületendő csecsemő megfelelő ellátása érdekében.

munkanélkülön vannak. Mire szülnék azt a sok gyereket? A nyomorra? Én igen haragszok rájuk!”

A beköltözök e két rétege adja ki az elmúlt tíz évben regisztrált rakacai születésszám növekedését.

A tősgyökeres, palócai születésű cigányok nagy része (azok, akik már bent laknak a falu főutcáján), ellenben nem követik a –láposi esettanulmány alapján általunk feltételezett- „gettóbeli“ termékenységi mintát.

Palócán már az idősebbek, a mai „nagyamama“ generáció is jóval kevesebb gyereket szült, mint Láposon a megfelelő korosztály, a mai középgenerációhoz tartozó asszonyoknak pedig átlagban 3-4 gyerekük van. (3. táblázat).

Azok a fiatalok pedig, akik a rendszerváltás körül léptek termékeny éveikbe, zömmel 20 évesen váltak először anyává, és 2-3 gyereknél nem is akarnak többet vállalni.

Palócán a tinédzserkori szülés megítélése is más, mint Láposon. Ha be is csúszik néha egyikőjüknek, másuknál 15-16 évesen egy baba, akkor azt a szülők szégyenként élik meg.

És itt vissza is kanyarodtunk a cselekvésre ható kulturális kontextus fontosságához. Míg Láposon a helyi cigány közösség jóváhagyja a tinédzserkori gyerekszülést („itt ez lett a divat, ha szereti a lány az inast, hát menjen hozzá, mire várjanak?“), addig Palócán maguk a cigányok is rosszsallják, ha valaki közülük, ahogy ők mondják, „gyerekfejjel lesz anyává“. Ilyenkor általában a szülőt okolják, amiért „nem világosította fel a gyereket, nem figyelt oda rá“.

Palócán ezek a „véletlenek“ köszönhető korai gyerekvállalások általában nem is járnak együtt nagy gyerekszámmal: még azok az asszonyok sem vállalnak többet 3 gyereknél, akik 16-17 évesen szülnék.

Mi lehet ennek a láposi cigányokétól ennyire eltérő reprodukciós viselkedésnek az oka?

A különbségek forrása több tényezőben keresendő.

Elsőként is a két település különböző státuszában. Palócát az 1971-es településpolitikai koncepció körzetközpontnak jelölte ki. Ennek a kedvező státusznak a következményeként a falu rendelkezik - a legalább minimális szintű igényeket kielégítő- infrastruktúrával: helyben van az általános iskola (annak mind a 8 osztálya!), van orvosi rendelő, a faluban lakik a védőnő, és van gyógyszertár.

Mindennek, mind majd látni fogjuk, ha közvetetten is, de komoly demográfiai következményei vannak.

Mivel helyben van az iskola, Palócán az iskolaköteles korú fiatalok 80 százaléka el is végzi a nyolc osztályt. Ez az alapfokú végzettség legalább abban segíti őket, hogy alkalmi munkákat kapjanak a nagyobb városokban, elsősorban is Miskolcon meg Budapesten, illetve az iskolában töltött idő hosszának kitolásával, legalábbis a láposiakhoz képest, későbbre tolja az első szülés idejét.

Egy Palócáról Láposra költözött cigány ember így fogalmazta meg az iskolai végzettség termékenységi magatartást befolyásoló szerepét: „a palócai szülők már modernizálták magukat- azért nincs annyi gyerekük...”

A két falu roma társadalmának másik fontos,- demográfiai relevanciájú- különbsége az ott élő cigányok kapcsolathálójának különbözősége.

Míg a láposi telepi cigányok netwörkje csonka, homogén, amennyiben a velük egyforma státuszú helyi romákra korlátozódik, addig a palócai cigányok kapcsolathálójában –a főleg a nagycsaládra vonatkozó- erős kötések mellett megtalálhatók a kicsit magasabb státuszú rétegekkel szembeni gyenge kötések is. Mindennek komoly befolyása van a társadalmi cselekvésre- így az érintettek termékenységi magatartására is.

A láposi cigányoknak gyakorlatilag nincsen semmiféle kapcsolatuk magasabb státusszal, eltérő élettapasztalattal, világlátással rendelkező személyekkel. Ilyen helyzetben nem csoda, ha különösen erős, a szülők mellett szinte kizárólagos - hatást gyakorol az itteni fiatalokra saját falubéli kortárs csoportjuk, amelyben az adott társadalmi-gazdasági körülmények között a státusz, illetve presztízs szerzés legfőbb eszköze a korai felnőtté válás a családalapításon, gyerekszülésen keresztül.

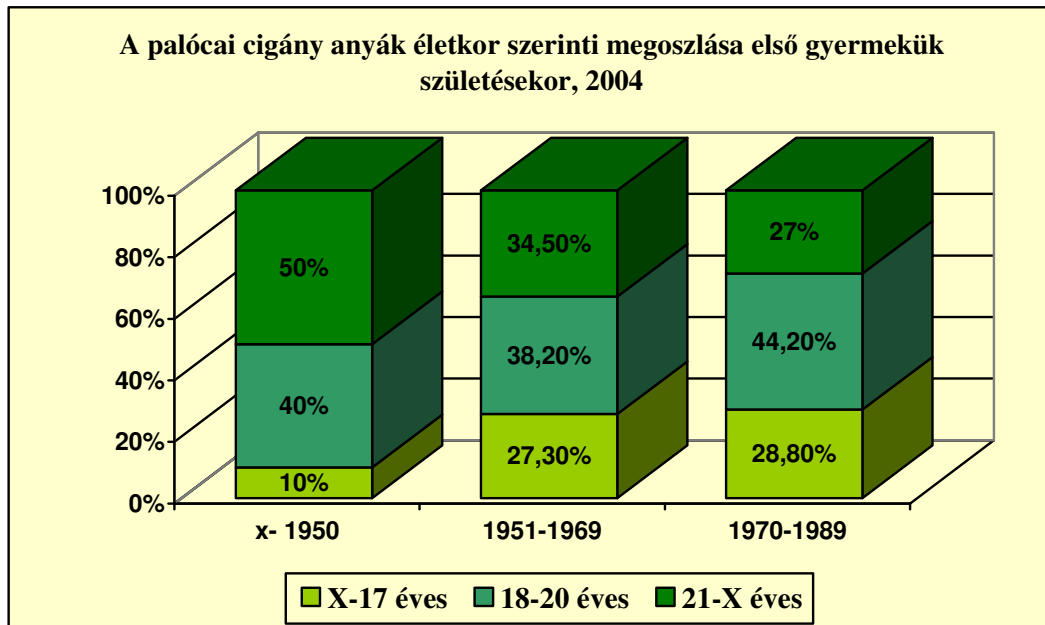
Ezzel szemben a palócaiak kpcsolathálójában, az ott is domináló erős kötések mellett, megtalálhatók a gyenge kötések is. A palócaiak közül többeknek élnek rokonai Pesten. Kezdetben az ő révükön, később egymás segítségével számos fiatalember talált magának alkalmi munkát a fővárosban- ősztől tavaszig általában csak havonta járnak haza, hétfégre. Ezeknek a fiúknak, bár szinte mindig egy csapatban, egymás között dolgoznak, mégis sokkal több lehetőségük adódik a falubéliektől eltérő szerepmintákkal találkozni, illetve azokat átvenni.

Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a Pesten munkát vállaló fiúk, akik látnak maguk előtt valamiféle elérhető mobilitási lehetőséget, láposi kortársaikkal ellentétben nem akarnak korán családot alapítani: „élni“ szeretnének, mielőtt felvállalják a családalapítással járó gondokat. Egyikük, egy 25 éves fiatalember, aki büszkén mondta, hogy neki pesti barátnője van, ezt így fogalmazta meg: „16 évesen nem jó szülni...miből tartja el a családot? Láposon elég buták vannak...Minden faluban más a szokás... Rakacán ez nem divat...Én mikor akarok gyereket? Még az túl korai lenne...talán 30 évesen, két gyereket...addig ki kell élnem a fiatal életemet...“

A kapcsolatháló különbözősége, illetve az abból fakadó szemléletbeli különbség egyben magyarázat arra is, hogy Láposhoz képest miért jóval alacsonyabb Palócán a tinédzserkori szülések aránya. (6. ábra)

6.ábra A palócai cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekük születésekor, 2004

3.2. Bordó: „mi nem olyanok vagyunk, mint a cigányok, nálunk nem divat a sok gyerek“

A bordói „nem igazi“, „parasztcigányok“ termékenységi magatartása még élesebben eltér a láposi, szegregált romákétól, de különbözik a rakacai cigányokétól is. Ami viszont érdekes: a bordói parasztcigányok termékenységi mintái gyakorlatilag ugyanolyanok, mint a láposi „kiemelkedettek“ (akiket a helyi elnevezés rossz konnotációja miatt inkább „asszimilálódott cigányoknak“ hívunk ebben az írásban⁹⁰).

Bordónak ma 850 lakosa van, 25 százalékuk magyar anyanyelvű cigány. A falu a szocializmus időszaka alatt kistérségi körzeti központ volt, ma már csak a 80 százalékban cigányok lakta Lenke meg Jakab tartozik a bordói körjegyzőséghez.

Míg a megye egészére már a rendszerváltás éveiben rászakadt a tömeges munkanélküliség, addig Bordót „csak“ a férfi lakossága többségének munkát adó szénbánya hat éve történt végleges felszámolása után érte el. Ma már az aktív korú népesség 40 százaléka van munka nélkül, és ez az arány a cigányok esetében is közel hasonló.

Bár a mostanra már tartósnak számító munkanélküliség a bordói cigányok életét is megkeseríti, ők még, ha ügyel-bajjal is, de tartani tudják korábbi életformájukat. Néhányuknak 2-3 hold saját tulajdonú földje is van, amit családtagjaik tagi részarányként vittek ki a tsz-ből, de a legtöbbször a parasztoktól bérel termőföldet. A földművelés mellett állatot tartanak, meg elvétve napszámba járnak a helyi parasztokhoz.

Bordót messze környéken csak úgy szokták emlegetni, mint a kistérség egyetlen „szigetét a cigányközi tengerben“.⁹¹ A bordói „kisebbségről“ szinte mindenki csak úgy beszél, mint „nem-igazi“, vagy „parasztcigányokról“, akik „...önmagukat annyira

⁹⁰ Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy az „asszimilálódott“ jelző használata sem írja le tökéletesen e csoportot. Az asszimiláció fogalmának problémájáról ld. annak terjedelmes szakirodalmát (hogy csak a legfontosabbakat idézzük, pl. Gyáni, 1986, Kövér, 1987).

⁹¹ Bordói Krónika, 2000. 1. szám

magyarnak tekintik, hogy ... nem tartottak igényt a helyi cigány önkormányzat felkínálta pozitív megkülönböztetésre sem. Életvitelük, iskolázottságuk semmiben sem tér el az itt elfogadottól. Állatokat tartanak, s erkölcsi sokszínűségüket jelzi, hogy mind többen templomba is eljárnak. ...)⁹²

A bordói parasztcigányok identitása azonban „kétarcú“, Míg egymás között, származásuk alapján, cigánynak tekintik magukat, addig egy idegen gázsó előtt határozottan tagadják cigányságukat. (A kettős beszédről lásd Stewart, M., 1983, Szuhai, P. 1999, vagy Horváth, K., 2001). Ezzel azonban csak a másságukat hangsúlyozzák: azt, hogy őket nem lehet egy kalap alá venni „amazokkal“, akik miatt a többségi társadalomban teljességgel pejoratív cigánykép él.

A bordói parasztcigányok demográfiai magatartását, akárcsak a láposi „kiemelkedettekét“, egyértelműen a parasztlak életmódja felé aspirálás, a mobilitás vágya motiválja.

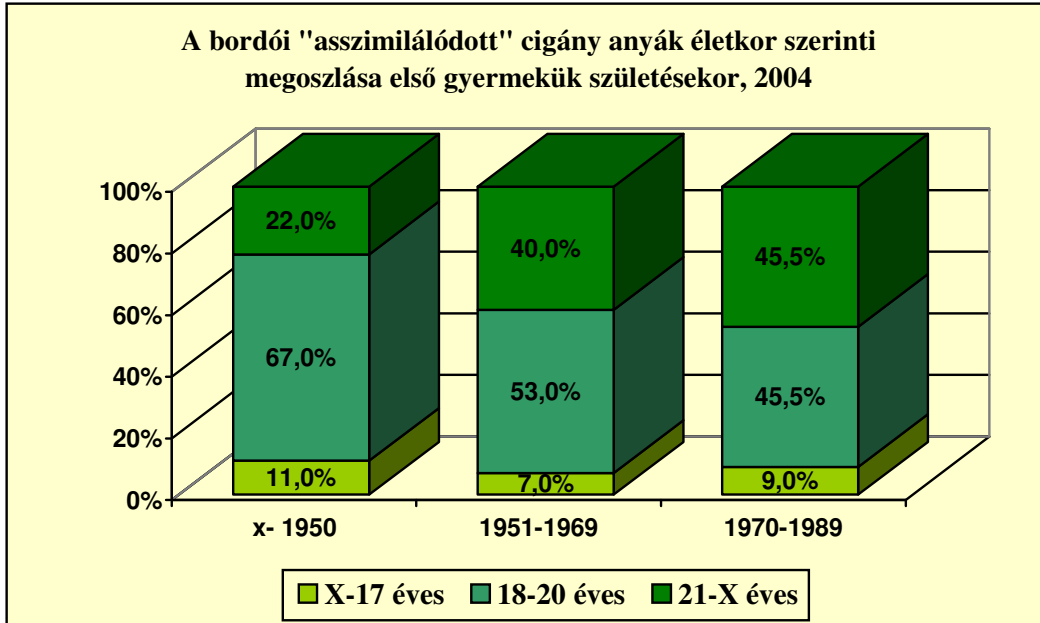
Bordón, a cigány közösségekre általában jellemző endogám, saját csoporton belüli házasságok (Prónai, 1999) mellett, szép számban találhatunk példát vegyesházasságra is. (Ezekben az esetekben többnyire a környékbéli falvak parasztlak származású fiataljaival kelnek egybe a helyi cigányok).

A bordói parasztcigány családokban, mind az idősebbeknél, mind a középgenerációnál, általában 3 gyerek van. A nők zöme 20 évesen megy férjhez, és a házasságot követő egy éven belül szüli meg első gyermekét. Bordón, Lápossal ellentétben, sem az idősebb generációra, sem a fiatalokra nem jellemző a tinédzserkori szülés: minden generációban csak egy-két esetben akadt rá példa. (7. ábra)

---

⁹² Részlet a helyi újság „Bordói csoda“ című cikkéből.

7.ábra A bordói asszimilálódott cigány anyák életkor szerinti megoszlása első gyermekük születésekor, 2004

A bordóiak demográfiai magatartásának meghatározó tényezőit kutatva, tovább árnyalhatjuk a (magyar)cigányok termékenységi viselkedésének különbségéről szerzett tudásunkat.

A láposi és a bordói cigányok egymástól teljesen különböző gyerekvállalási magatartásának egyik oka a két cigányközösség helyi társadalomba való integrációjából illetve annak hiányából fakad.

Míg Láposon a marginalizált helyzetű cigányok a falu nem cigány társadalmától elkülönülve, azokkal gyakorlatilag minimális társadalmi interakciót fenntartva élnek, addig a bordói cigányok, bár szintén egymás közt, lakóhely szempontjából „szegregálva“ (a falu két utcájában összetömörülve, a parasztok házaitól messzebb) laknak, addig mégis a helyi társadalom integráns tagjai⁹³.

⁹³ A bordói eset jó illusztrációja annak, hogy a cigányok lakóhelyi szegregációja nem jelent feltétlen társadalmi hátrányt, ha nem jár együtt a társadalmi kapcsolatokból való kirekesztéssel. Az emberek ugyanis a magukfélével érzik jól magukat, ahogy a bordóiak mondják: „itt a cigányok együtt szeretnek lakni“...

A bordói cigányok a falu parasztjaival teljesen egyenrangúak, a falu gazdaságába, társadalmába szervesen integrálódtak. Bordón a paraszt-cigány kapcsolatokat egyértelműen a reciprocitás jellemzi.

Másodszor, a termékenységi magatartás különbségének okait kutatva, itt is, akárcsak Rakaca esetében, a település státuszának fontos demográfiai következményével találkozunk. Bordón a parasztcigányok között senki nincs, aki ne végezte volna el a helyi általános iskola nyolc osztályát. (Sőt, zömében szakmunkás képzettséggel rendelkeznek, de ez már nem a település státuszának javára, hanem az érintett családok mobilitási aspirációjának számlájára írandó.)

A bordói eset azonban még egy nagyon fontos tényezőre felhívja a figyelmet, nevezetesen a helyi településpolitika –többek között- demográfiai következményű hatására.

A bordói önkormányzat településpolitikája nagy szerepet játszott az itt élő cigányok integrációs esélyeit illetően. Rakacával ellentétben, Bordón (igaz, mindenféle trükkös „hatósági eszközökkel“) meg tudták akadályozni, hogy a már régóta letelepedettek mellé új cigány családok költözzenek be. Így „elfogadható” létszám – 25 százalék – alatt tudták tartani saját cigány közösségük lakossági arányát. Bordóba ma sem engedik beköltözni a „nem bordói minőségű”, értsd láposi, lenkei cigányokat. Az általuk „igazi cigányokoknak” nevezettek betelepítése ellen leginkább maguk a bordói romák tiltakoznak, hiszen eddig megszerzett jó pozíciójukat érzik veszélyeztetve a beköltözők által.

Ezért is fogadták ellenérzéssel, amikor nemrégiben egyik társuk, a közösség normái szerint addig is kakukktojásnak számító I., első felesége halála után Láposról, a cigánysorról hozott magának feleséget, nem is akármilyet, hanem 15 éveset, aki egy éven belül már meg is ajándékozta I.-t egy kisbabával.

A bordói helyi kulturális kontextusban, az ottani íratlan norma szerint elítélendő viselkedésnek számít I. új feleségének korai szülése. „Maga is gyerek még, inkább tanulna, minthogy szüli egymás után a szerencsétleneket a nyomorba. ..Mert az ilyen csak a pénzre hajtik mind...“, vélik a bordói parasztcigányok.

A bordóiak szemében a korai szülés a mobilitás lehetőségétől fosztja meg a fiatalokat. Számukra az íratlan szabály az, hogy „az ember annyi gyereket vállaljon, amennyit

tisztességgel fel tud nevelni“: ki tud taníttatni, hogy legalább ők többre vigyék, mint a szüleik. E cél elérése érdekében nem is vállalnak háromnál több gyereket, s ezt megvalósítandó, szinte mindegyikük él a születésszabályozás modern eszközeinek valamelyikével. (5. táblázat).

A láposi fiatalasszony, R. (I. új felesége) beköltözésének azért sem örülnek a bordóiak, mert attól tartanak, hogy R.-t követik majd a testvérei, rokonai Bordóba, ahol az önkormányzatnak lassan kifogynak a tartalékai, hogy az összes üresen álló házat felvásárolja a faluban nem kívánatosnak minősülő, betelepülni vágyó cigányok orra elől...

Akkor pedig, ahogy itt mondják, „elkezdődik majd a lavina, amit nem lehet megállítani“.

3.3. Következtetés

A bordói és a palócai mikroszociológiai összehasonlító vizsgálatom eredményei több fontos, a termékenységi magatartásra (is) ható tényező szerepére hívják fel a figyelmünket.

Elsősorban is arra, hogy a vizsgált népességet körülvevő társadalmi miliő, társadalmi kontextus milyen fontos demográfiai következményekkel jár. Ott, ahol kisebb a társadalmi távolság parasztok és cigányok között, ahol még megmaradt a társadalmi interakció e két csoport között, legyen bár mégoly nagyfokú is a települési szegregáció, alacsonyabb a romák termékenysége. Részben azért, mert számukra még a parasztok is referencia csoportként (Merton, 1967) szolgálnak - cselekvéseiket, így demográfiai magatartásukat részben amazokéhoz igazítják. Ahogy a palócai védőnő mondta: „mi itt próbunk foglalkozni a cigányokkal...sokszor mondom nekik, nézd meg, melyik szülő halad jobban előre, a paraszt vagy a cigány...próbálok meggyőzni őket, hogy a parasztokat másolják le...van, aki hallgat rám...”

Másodsorban: Bordó példájából úgy tűnik, a település etnikai szegregáltságának foka önmagában is meghatározó demográfiai szempontból. Egy jövőbeni kutatás számára tesztelendő hipotézis az, hogy vajon az ország más részein, például a beások lakta Baranyában is igaz-e az itt talált összefüggés, miszerint az erős települési szegregáció (aminek határát többen például az etnikai lakosság 40 százalékos küszöbértéke felett húzzák meg, vö. Wilson, 1998) önállóan, az egyéb társadalmi jellemzők kontrollálása után is ugyanabba: a magas termékenység irányába hat. Vagy pedig ellenkezőleg: a beások és a magyarcigányok közösségeinek egymástól eltérő szocializációja, szokásai, kulturális gyakorlata oda vezet, hogy hasonló strukturális körülmények mellett is másként viselkednek demográfiaiban, mint ahogy ezt Janky korai szülésekre vonatkozó legújabb kutatása sejteti. (Janky, 2005).

Harmadrészt: a település státusza, az hogy annak idején fejlesztésre érdemesnek tartott körzetközpont volt-e, vagy „elsorvasztásra ítéltetett” mint Lapos, szintén fontos szerepet játszik lakóinak termékenységi magatartása szempontjából. Többek között azon keresztül fejt ki (igaz, áttételes) demográfiai hatását, hogy a jobb státuszú, a körzetközpontként funkcionáló településeken legalább megmaradt a minimális infrastruktúra: az általános iskola, óvoda, az orvosi rendelő, a faluban lakó védőnő,

valamint a – még ha csak napi néhány órára nyitva is tartó- helyi gyógyszertár. A helyi iskolának köszönhetően ezeken a településeken, ellentétben a minimális infrastruktúrától is megfosztott falvakkal, a romák zöme elvégzi a nyolc osztályt. A védőnő, illetve a gyógyszertár helyben nyújtott „szolgáltatásai” pedig a sokszor tervezett születésszabályozás átmeneti nehézségeit segítik áthidalni.

Felhasznált irodalom

- Anderson, E. (2000): Code of the street. Chicago: University of Chicago Press
- Andorka, Rudolf (1987): Gyermekszám a fejlett országokban. Gondolat. Budapest.
- Andorka, Rudolf (2002): A gyerekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18.-19.század) In: Faragó Tamás (ed.): Szerkezetek, folyamatok, összefüggések. Demográfiai szöveggyűjtemény. Új Mandátum, Budapest
- Barth, Frederick (1969): Introduction. In: Barth, F. (ed.): Ethnic Groups and Boundaries. Boston, Little, Brown and Company.
- Basu, A.M.- Aaby, P. (1998): Introduction: Approaches to Anthropological Demography. In: Basu, A.M. – Aaby, P. (eds.): The Methods and Uses of Anthropological Demography. Clarendon Press. Oxford.
- Bean, Frank D.- Marcum, John P. (1978): Differential Fertility and the Minority Group Status Hypothesis: An Assessment and Review. In: Bean, Frank D.- Frisbie, W. Parker (eds.): The Demography of Racial and Ethnic Groups. New York: Academic Press. 189.- 209.o.
- Becker, G.S. 1960: An economic analyses of fertility. In: Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton, Princeton University Press, pp. 209-231.
- Benda, Gy.: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740-1849. PhD disszertáció.
- Berey Katalin (1990): „A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása”. In: Berey Katalin-Horváth Ágota: Esély nélkül. Vita kiadó, Budapest
- Bernardi, Laura (2003): Channels of social influence on reproduction. In: Population Research and Policy Review 22: 527.- 555. o.
- Bledsoe, C.- Hill, A. (1998): Social Norms, Natural Fertility, and the Resumption of Postpartum 'Contact' in The Gambia. In: Basu, A.M. – Aaby, P. (eds.): The Methods and Uses of Anthropological Demography. Clarendon Press. Oxford.
- Brubaker, Rogers (2002): Csoportok nélküli etnicitás. In: Beszélő, jul.-aug.
- Caldwell, C. John (1982) : Theory of fertility decline. New York: Academic Press.

- Carter, A.T. (1998): Cultural Models and Demographic Behaviour. In: Basu, A.M. – Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek“ - Gyermekvállalási szokások változása egy kislelű cigány közösségben. In: Századvég 3: 71-92.o.
- Durst Judit (2002): „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul”. Adalékok egy kislelű cigányközösség szegénységéhez. Esély, 2002, ősz
- Durst Judit (2005): „Csak a pénzre hajtik mind?” – Az antropológiai megközelítés haszna a demográfiában. In: Tabula 8(2)
- Easterlin, R.A. (1978): The economics and sociology of fertility: a synthesis. In: Tilly, C. (ed.): Historical studies of Changing Fertility. Princeton University Press
- Erős Ferenc (1998): Etnicitás és identitás – a cigányellenesség dimenziói a magyar társadalomban. In: Erős Ferenc (szerk.): Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény. Budapest.
- Fél, E.- Hofer, T. (1969): Proper Peasants. Traditional life in a hungarian village. Chicago
- Forste, Renata- Tienda, Marta (2000): What’s Behind Racial and Ethnic Fertility Differentials? In: Casterline, John B.- Lee, Ronald D. (eds.): Fertility in the United States. New York: Academic Press. 109.- 133.o.
- Tom Fricke (1997): Culture Theory and Demographic Process: Toward a thicker Demography. In: David I. Kertzer and Tom Fricke (eds.) : Anthropological Demography. Toward a new synthesis. The University of Chicago Press, Chicago of London.
- Geertz, C. (1994): Sűrű leírás. In: Az értelmezés hatalma. Századvég kiadó, Budapest
- Goldscheider, Calvin- Uhlenberg, Peter R. (1969): Minority Group Status and Fertility. In: American Journal of Sociology 74 (January): 361.- 372. o.
- Greenhalg, S. (1995): Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic, and feminist perspectives. In: Greenhalg, S. (ed.): Situating Fertility. Cambridge University Press
- Gyenei, M. (1998): A „stratégiai gyerek”. Népszabadság, 1998. november 14.
- Gyukits György (2000): A román egészségügyi ellátásának szociális háttere. In: Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. 471.- 489.o.

- Haines, Michael R. (2002): Ethnic Differences in Demographic Behavior in the United States: Has There Been Convergence? NBER Working Paper, No. 9042 July, 2002
- Hammel, E.A. (1990): A Theory of Culture for Demography. Population and Development Review, 1990. Vol.16 No.3.
- Havas Gábor (1999): A kistelepülések és a romák. In: Kemény István (szerk.): A cigányok Magyarországon. Budapest, MTA
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (2000): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. 193.- 201.o.
- Herrnstein, Richard J. - Murray, Charles (1994): The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life. New York: The Free Press.
- Horváth Kata: „Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást”. Epizódok egy falusi magyarcigány közösség életéből. Antropológiai esettanulmány. Kézirat, 2000
- Husz Ildikó (2005): A gyermekvállalás időzítésének iskolázottsági különbségei Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben. Kézirat.
- Illyés Gyula (2003): Puszták népe. Osiris Kiadó, Budapest.
- Janky, B (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy Ildikó- Pongrácz Tiborné- Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. SZCSEM-Tárki, Budapest, 136.-148.o.
- Johnson, Nan E. (1979): Minority-Group Status and the Fertility of Black Americans, 1970 : A New Look. In: American Journal of Sociology, 1979, Volume 84 Number 6, 1386.- 1400. o.
- Kamarás Ferenc (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In: Spéder Zsolt (szerk.): Család és népesség – itthon és Európában. KSH NKI – Századvég Kiadó, Budapest.
- Kapitány Balázs-Spéder Zsolt (2004): Szegénység és depriváció. Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 4.
- Kelly, M. P.F. (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In: Lengyel, Gy.- Szántó Z. (eds.): Tőkefajták. Aula

- Kemény István (szerk.) (1976): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézet. Budapest, 1976
- Kemény, I. –Janki, B. (2003): A 2003. évi cigány felmérésről – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. Beszélő, 2003. október p. 64-76.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971-2003. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. Demográfia, XLVII. 3-4.
- Kennedy, R. E. (1973): The Irish: emigration, marriage and fertility 1841- 1966. Berkeley, University of California Press.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1998): A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest.
- Kertesi Gábor (2000): Az empirikus cigánykutatások lehetőségeiről. In: Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. 211.- 238.o.
- Kertesi Gábor (2003): Oktatási reformterv a tanulási problémákkal küszködő, hátrányos családi háttérű gyerekek megsegítésére az alapfokú oktatásban. www.szochalo.hu/2003.szeptember 1.
- Kertesi Gábor (2005): A társadalom peremén. Osiris Kiadó, Budapest
- Ketzer, D. (1995): Political-economic and cultural explanations of demographic behavior. In: Greenhalg, S. (ed.): Situating Fertility. Cambridge University Press
- Ketzer, D. and Fricke, T. (eds.) (1997): Anthropological Demography. Toward a new synthesis. The University of Chicago Press, Chicago of London.
- Kligman, G. (2001): A „Mátság” társadalmi felépítése: a „Roma” azonosítása a poszt szocialista közösségekben. Szociológiai Szemle 4.
- Ladányi János (1989): A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten. Valóság, 1989. 8.szám.
- Ladányi János (1996): Romák Közép-Kelet-Európában. Társadalmi Szemle, 4.sz.
- Ladányi János-Szelényi Iván (1998): Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In: Csenyéte-antológia. Bár könyvek. Csenyéte-Budapest-Szombathely
- Ladányi János – Szelényi Iván (2000): Ki a cigány? In: Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. 179.- 191.o.

- Ladányi János- Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lesthaeghe, R.J. (ed.): Reproduction and Social Organization in sub-Saharan Africa. 1989, Berkeley
- Lee, Everett S.- Lee, Anne S. (1959): The Future Fertility of the American Negro. In: Social Forces 37 (March): 228.- 231. o.
- Lewis, Oscar (1968): La Vida. New York, Knopf.
- Mc Daniel, Antonio (2000): Fertility and Racial Stratification. In: Casterline, John B.- Lee, Ronald D. (eds.): Fertility in the United States. New York: Academic Press. 134.- 150. o.
- Martin, Elisa I. (2003): A Note on the Demographic Structure of Spanish Gypsies. In: Salo, Sheila- Prónai, Csaba (eds.): Ethnic Identities in Dynamic Perspective. Proceedings of the 2002 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society. Roma Research Group, Ethnic and National Minority Studies Institute, Hungarian Academy of Science. Gondolat, Budapest.
- Neményi Mária (1998): Cigány anyák az egészségügyben. Esély 2.
- Neményi Mária (2000): Kis roma demográfia. In: Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. 277.-282.o.
- Neményi Mária (2000): Csoportkép nőekkel. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Okamura, J. (1981): Situational ethnicity. Ethnic and Racial Studies, 4 (4): 452-465.o.
- Okely, J. (1983): The Traveller-Gypsies. Cambridge. University Press.
- Pongrácz Tiborné- S. Molnár Edit (1991): Sokgyermekes családok. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének kutatási jelentései 41. Budapest, 1991/4
- Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (2003): Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. Szociológiai Szemle 4.
- Rainwater, L. (1960): And the Poor Get Children. Chicago.Quadrangle.
- Ricoeur, P. (2002): A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. Szociológiai Figyelő, 2002/április
- Ritchey, P. Neal (1975): The Effect of Minority Group Status on Fertility: a Re-Examination of Concepts. In: Population Studies 29 (July): 249.- 257. o.
- Salamon Pál (1996): A torna megyei cigányok.

- Schneider, P.- Schneider, J. (1995): High Fertility and Poverty in Sicily: Beyond the Culture vs. Rationality Debate. In: Greenhalg, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press
- Spéder Zsolt (2003): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH NKI – Századvég Kiadó, Budapest.
- Spéder Zsolt: Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, 2003. XLVI. Évf. 2-3. (153.-175. old.)
- Spéder Zsolt (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 48.évf. 3.-4. sz. 187.-217.o.
- Stewart, M. S. (1994): *Daltestvérek: Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó, Budapest.
- Stewart, M. (2003): *Discrimination, Politics and Culture: divergent perspectives on the reproduction of deprivation among Roma in CEE*. Kézirat.
- Stycos, J.M. (ed.) (1989): *Demography as an Interdiscipline*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- Szuhai, P. (1999): *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest
- van der Geest, S. (1998): *Participant Observation in Demographic Research: Fieldwork Experiences in a Ghanian Community*. In: Basu, A.M. – Aaby, P. (eds.): *The Methods and Uses of Anthropological Demography*. Clarendon Press. Oxford.
- Virág Tünde: (2003): „Gettósodó térség”. *Kritika*. 2003, április.
- Watkins, S.C. (1990): From local to national communities: The transformation of demographic regimes in Western Europe, 1870-1960. *Population and Development Review* 16 (2): 241-272.o.
- Wilson, J. (1994): *The truly disadvantaged*. Chicago Press.
- Wilson, J. (1998): *When work disappears*.

Függelék

25. táblázat Átlagos gyerekszám etnicitás és lakóhelyi elkülönülés (szegregáció) szerint, önidentifikáció alapján

Iskolai végzettség (U8)	Lakóhelyi szegregáció (SZEGR2)	Etnicitás (ETNON)	Átlagos gyerekszám	Szülő nők száma	
<i>min. 8 osztály</i>	<i>nem szegregált</i>	nem roma	2.1850	267	
		roma	2.1142	9	
		total	2.1827	275	
	<i>szegregált</i>	nem roma	2.2832	112	
		roma	2.2722	15	
		total	2.2819	127	
	<i>összesen</i>	nem roma	2.2140	379	
		roma	2.2141	24	
		total	2.2140	402	
	<i>8 általános alatt</i>	<i>nem szegregált</i>	nem roma	2.5122	99
			roma	4.6262	5
			total	2.6186	104
<i>szegregált</i>		nem roma	2.8394	69	
		roma	3.4651	26	
		total	3.0079	95	
<i>összesen</i>		nem roma	2.6471	169	
		roma	3.6629	31	
		total	2.8042	199	
<i>Összesen</i>		<i>nem szegregált</i>	nem roma	2.2736	366
			roma	3.0589	14
			total	2.3025	380
	<i>szegregált</i>	nem roma	2.4964	181	
		roma	3.0246	41	
		total	2.5930	222	
	<i>összesen</i>	nem roma	2.3474	547	
		roma	3.0334	55	
		total	2.4096(a)	602	

a. Grand Mean

b. hány gyereket szült by U8, SZEGR2, ETNON

26. táblázat Hierarchikus Anova modell a gyerekszám szórásának magyarázatára, az önbevallásos etnicitás kategória alapján

ANOVA(a)

			Hierarchical Method				
			Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
hány gyerek et szült	Main Effects	(Combined)	63.404	3	21.135	9.656	.000
		u8	46.432	1	46.432	21.214	.000
		szegr2	5.728	1	5.728	2.617	.106
		etnon	11.244	1	11.244	5.137	.024
	2-Way Interaction	(Combined)	15.724	3	5.241	2.395	.067
		u8 * szegr2	.297	1	.297	.136	.713
		u8 * etnon	12.753	1	12.753	5.827	.016
		szegr2 * etnon	3.392	1	3.392	1.550	.214
	3-Way Interaction	u8 * szegr2 * etnon	5.347	1	5.347	2.443	.119
	Model		84.474	7	12.068	5.514	.000
	Residual		1299.129	594	2.189		
Total		1383.603	601	2.304			

a. hány gyereket szült by u8, szegr2, etnon

27. táblázat A 35 éven felüli, valaha is párkapcsolatban élt nők különböző etnikai kategóriák mentén képzett csoportjainak néhány társadalmi jellemzője

Társadalmi jellemzők	Roma identitású, romának vélt nők aránya	Roma identitású, romának vélt nők száma	Nem roma identitású, romának vélt nők aránya	Nem roma identitású, romának vélt nők száma
8 általános alatti végzettségű	56,4	31	46,3	19
Min. 8 osztályt végzett	43,6	24	53,7	22
Összesen	100,0	55	100,0	41
Szegregáltan lakó	47,3	26	39,0	16
Nem szegregáltan lakó	52,7	29	61,0	25
Összesen	100,0	55	100,0	41
Éhező	25,5	14	21,4	9
Nem éhező	74,5	41	78,6	33
Összesen	100,0	55	100,0	41
A házt. tagjai közül senki nem dolgozik	57,4	32	53,7	22
Van állandó munkavisztonnyal rendelkező tagja a háztartásnak	42,6	23	46,3	19
Összesen	100,0	55	100,0	41

Forrás: A Szegénység, etnicitás és gender c. vizsgálat magyarországi adatbázisán végzett saját számításaim.

28. táblázat Átlagos gyerekszám a 35 év feletti, valaha is párkapcsolatban élt cigány nők különböző csoportjaiban

	Átlagos gyerekszám	Szórás	Esetszám
roma identitású, romának vélt	3.0334	1.93407	55
nem roma identitású, romának vélt	3.5351	2.09214	41
nem roma identitású, nem romának vélt	2.2504	1.35057	506
Összesen	2.4096	1.51785	602

Forrás: A Szegénység, etnicitás és gender c. vizsgálat magyarországi adatbázisán végzett saját számításaim.